

Wat wonders, wat nieuws! De zeventiende eeuw in pamfletten

Samenstelling Marijke Meijer Drees en Els Stronks

bron

Marijke Meijer Drees en Els Stronks (red.) *Wat wonders, wat nieuws! De zeventiende eeuw in pamfletten*. Athenaeum - Polak & Van Genneep, Amsterdam 2002

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/meij033watw01_01/colofon.htm

© 2007 dbnl / Marijke Meijer Drees en Els Stronks

Dode Anna spreekt (1598)

'O vaders van dit land, wilt hiervan schrikken niet
dat gij een dode maagd voor u verschijnen ziet.
Een woord ik spreken zal met ene goede ijver,
door kracht van 't heilig nat dat komt uit *Godes Vijver*.⁴

- 5 Is iemand nog zo dwaas dat hij de vrede prijst,
die van de Spaanse wolf en Godes vijand rijst?⁶
Dat nu geloof ik niet, nochtans hoor ik 't verklaren!
En daarom kom ik nu voor u mij openbaren.

- Ziet gij mijn aanzicht zwart, dat eertijds was zeer wet?⁹
10 Ziet gij mijn oog vol aard'? Ziet gij mijn borst verplet?
Ziet gij mijn platte neus? Ziet gij hoe 'k ben mismaakt?
En ziet gij niet hoe dat ik daaraan ben geraakt?

- De Spaanse wolven wreed, de Spaanse wolven boos,
de Spaanse wolven trots, de Spaanse wolven loos,¹⁴
15 de Spaanse wolven vals, mij hebben zo bedolven,
omdat ik volgde God, en niet des werelds golven.

- Wat! Zou nog enig mens zich geven in hun hand?
Wie aan de wolf ontsnapt, zoekt die de wolventand?
Wie aan de oever is, zoekt die nog dodes baren?
20 Wie aan de druk ontkwam, streeft hij nog naar bezwaren?²⁰

Ik denk dat immers niet. Wie dat ook zeggen mag:
eenieder vlucht voor 't geen dat bracht hem in beklag.
Het schaap dat eens de tand van wolven is ontkomen,
als het de wolf maar ziet, vlucht weg met grote schromen.

25 Het kuiken overklein dat eens in klauwen was,²⁵
 als het de havik ziet, vliegt naar de kloekhen ras.
 De vogel die in 't net door list eens was gevangen
 die kijkt wel zeer goed uit voor zulk een groot verstrangen.²⁸

En mensen (ja, de mens!), de mens zou zo zot zijn,
 30 dat hij weer lopen zou naar de ontkomen pijn?
 Dat toch geloof ik niet, al werd het mij gezworen.
 Wie naar zijn vijand zoekt, die zoekt te gaan verloren.

*“En toch, de Spanjaards al het land uit zullen gaan.
 De vrede zal zeer vast op de geschoren staan!”³⁴*

35 Ha! Ha! Hé, maar hoe zot (hoe zot!) zijn toch de lieden!
 Door 'n zielenbeul, de paus, zal hun iets goeds geschieden?

Dat is belachelijk: zelfs kind'ren lachen met!³⁷
 Wie zich bij bozen voegt, met boosheid wordt besmet.
 Maar dat het goed en 't kwaad zou wezen zonder smetten,
 40 oft' vuur met 't nat vermengd, strijdt met natuur en wetten.

Wat? Is er niet een wet bij 't Roomse volk verwoed:⁴¹
*de ketters geen geloof of trouw men houden moet?*⁴²
 Wordt gij nu niet gezien door hen als ketters t'zamen?
 Met u dan naar die wet men doen zal, zonder schamen!

45 Zie, de moord van *Parijs*, hoe fraai was die bedekt!⁴⁵
 Hoe fraai spreekt men van vreê als daar een vloot uittrekt!⁴⁶
 Hoe fraai nog zondag lest zocht men die graaf te doden,⁴⁷
 die door zijn daden kloek dit land bijstaat in noden!

En men spreekt nog van vreê? O onbeschaamde daad!
 50 Men geeft gedichten uit vol schelden, zonder maat:
*ja Holland, toon berouw: de vis komt u vermanen,*⁵¹
dat al uw grote vreugd' verkeren zal in tranen!

O braaksel van de hel, o *jezuïets* gebroed!

Ik weet dit land is zot, maar gij zijt zeer verwoed.

55 Ik weet dit land doet zond', gij gruwel en boosheden!

Wee, wee op u tezaam, als gij niet bet wilt treden!⁵⁶

Zie, dat is heel gewis - geloof een maagdenstem - :

hij die de zonde doet, er is geen vreê voor hem.

God zijne vijand is. Wat vrede zal hem binden?

60 Wat? Ene schijn van vreê, die 't zwarte wit doet vinden.

Nu dan: als iemand streeft naar vrede die vaststaat,

die ga naar Godes kerk eer dat het wordt te laat!

En blijve daar heel stil bij 't Avondmaal en lere.⁶³

Wie roert de mond te veel, verstoort te zeer de Here.

65 Het is een gruwel groot voor onze God gewis,

als hij nog vragen hoort waar Godes kerke is!

God toont ons hier de hel. Wil iemand haar plaats weten:

zij is bij al diegeen die Godes kerk vergeten!

Blijft iemand bij zijn lied: *waar is Gods kerke goed?*

70 laat hij mij zeggen eerst, wat hem maakt zo verwoed,

dat hij het Licht niet ziet dat schijnt in deze landen?

Als hij dat nog niet weet, hij leer' dat zond' vol schanden

hem zo betoverd heeft. Wil hij zien Godes kerk,

hij vluchte van de zond' met een gelove sterk,

75 en bidde God de Heer om d'geestvloed van het leven:⁷⁵

en dan, o dan, zal hij zien Godes kerk verheven!

Och, als men mint Gods kerk, dan zal het al goed gaan:

dit land zal vast (ja vast!) met stalen deuren staan,

de honing en de melk op straten zullen vloeien,⁷⁹

80 dit land zal vrolijk zijn, en zal voortdurend groeien.

Dus, wie dit land bestrijdt, bestrijden zal zichzelf,
als iemand die zijn hoofd vermorzelt aan 't gewelf.⁸²
Maar als men dit niet doet, verwacht de hand des Heren!
Al wat met Gode strijdt, dat moet in as verkeren!

85 O vaders van dit land, vooruit, toont goede moed!
Wie bij Gods kerke is, blijf' bij Gods kerke goed.
Wie tot nu heeft gedwaald, wil' tot de kerke keren!
De mens wel dwalen kan, dat zal hem niet onteren.

't Is immers mensenwerk te komen vaak ten val,
90 maar duivels is het pas als men wil blijven mal.
Nu dan: elk met een woord uit 's hartengrond gezonden
roep "*Lam zo onbevlekt, wilt weren mijne zonden,*"⁹²

*'k zal vliegen naar Uw kerk, en nutten Uwe spijs!*⁹³
Wilt smelten door Uw geest mijn harte koud als ijs!"
95 Dan zal elk zalig zijn en van de helle vlieden,
waarbij de grote God elkeen wil hulpe bieden!

Daarmede houd ik op: ik heb mijzelf voldaan.
Wie ware Vrede zoekt, moet naar Gods kerke gaan.
De Roomse vrede kwaad, van vrede is verdrijver.
Wie naar de vrede dorst, die drinkt uit GODES VIJVER.'

Eindnoten:

- 4 *heilig...* Vijver met inspiratie uit de goddelijke bron (met een toespeling op de naam van de dichter Viverius)
6 *rijst* afkomstig is
9 *wet* wit
14 *loos* slecht
20 *bezwaren* verdriet
25 *overklein* piepklein
28 *verstrangen* ellende
34 *op de geschoren staan* verordend zijn
37 *met* mee
41 *'t Roomse...* *verwoed* felle rooms-katholieken
42 *de...* *moet* tegenover ketters hoeft men geen woord te houden
45 *moord van Parijs* moord op de Franse hugenoten in de Bartholomeusnacht in augustus 1572
46 *Hoe...* *uittrekt* namelijk bij het uitvaren van de Spaanse Armada in 1588
47 *zondag lest* afgelopen zondag; *graaf* Maurits, op wie herhaaldelijk aanslagen werden gepleegd
51 *vis...* *vermanen* een in 1598 bij Berkheide gestrande walvis werd gezien als Gods vermaning aan het Nederlandse volk, als waarschuwing voor naderend onheil
56 *bet...* *treden* beter zal handelen
63 *Avondmaal...* *lere* tijdens de dienst (Avondmaal en preek)
75 *geestvloed...* *leven* aanraking door de Heilige Geest
79 *honing...* *melk* het land dat de Israëlieten in de bijbel in het vooruitzicht wordt gesteld
82 *gewelf* hemel, plafond
92 *Lam...* *onbevlekt* Jezus
93 *nutten...* *spijs* deelnemen aan het Avondmaal, dat wil zeggen deel uitmaken van de protestantse kerk.

Klinkende overwinning van Oranje (1600)

XVI

Onz' held trok tegemoet zijn vijand aan het strand,
die hij te leev'ren dacht een moedige bataille,²
de vloed dat daar verbood, waardoor hij met travaille³
een goede plaats verkoos om vechten bet te land.⁴

5 Wel honderdvijftig paard' onz' held zeer goed uitzand,⁵
om t'schermutseren daar. De onzen zulk werk wrochten,
dat een Napolitaans ritmeester zij hem brochten,⁷
die van 's vijands geweld hij uitvroeg met verstand.⁸

Zijn volk in orde toen bracht onz' Nassause held,
10 wiens avantgarde was graaf Ernst, ook van Nassauwe,¹⁰
en 't Zeeuwse regiment, dat kloek zich heeft gehouwen.
Zijn Engels' krijgsvolk heeft hij ook apart gesteld,
de achterhoede was - doch God bleef zijn betrouwen -
de Zwitser en Fransoos, zeer lustig om t'aanschouwen.

XVII

Dit man'lijk woord ook sprak onz' held op dit termijn:¹
"t Ga zo God wil, elk zal zich wachten t'attenteren²
iets buiten mijn bevel,' waarop krijgslui en heren
gewillig riepen snel: 'Heer, heer, het zal zo zijn.'

5 Terwijl dit werd beschikt, ordent'lijk, wijs en fijn,
de vijand met zijn macht kwam op die tijd aantreden,
die ons bataille deed t'rugtreden op zijn schreden.⁷
Toch vatte Maurits moed, door Godes kracht divijn.⁸

Die, met courage groot, zeer man'lijk sprak nog mee:
10 'Geen uitkomst is hier voor onz' ruiters, noch voor knechten,
dit is de plaats waar elkeen mannelijk moet vechten.

Wij zijn rondom bezet door vijand of door zee,
als vader wil ik u 't begonnen helpen slechten.¹³

Vecht gij als kinders trouw, God zal onz' zake rechten.¹⁴

XVIII

Op dit woord trad elk voort in orde, kloek en wel,¹
 zodat op d'oude plaats de vijand wij weer dreven,
 daarna de vijand kwam, zeer gram, ons weer beneven,³
 dat wij weer weken wat door zijn heel wreed opstel.⁴

5 Toen sprak onz' held in 't veld tot Veer', de kolonel:⁵
 'Treedt nu als krijgsman aan tot de bataille spoedig.'
 Hij met die woorden snel toetrad geheel vrijmoedig
 (die, waardig t'zijner eer, zijn te onthouden wel):

'Op deze uur zal ik betonen metterdaad
 10 te zijn een dienaar van uw' excellentie waardig,
 tot dienst der Staten 's lands mij voegen ook volhaardig.'¹¹
 Hij trad de vijand toe met zulk een kloek beraad,
 dat die uitweek voor ons; dit docht ons zijn zeer aardig,
 doch met zijn vol geweld besprong hij ons weer vaardig.¹⁴

XIX

In tussentijd zo had onz' held (vol goed praktijk)¹
 een kloek ritmeester, Gent, gesteld te zelfder zijde
 met laste dat hij zou de vijand kloek inrijden
 als die voor ons geweld weer nemen zou de wijk.

5 Nassau deed snel zijn helm op en nam tegelijk
 zijn pistolet ter hand en sprak tot zijn soldaten:⁶
 'Nu is het vechtens tijd, elk kloek nu moed wil vaten,
 God zal ons bijstand doen, door Zijn genade rijk.'

Toen met zijn troepen all' de vijand hij indrong,
 10 dat oud en jong hij dwong, de vijand moest vertrekken.
 Gent op zijn last kloek past', zijn ruiters deed hij rekken.¹¹
 De landsvijand, tot zijn schand', werd snel door deze sprong¹²
 verminkt, verspreid - men zag de doden 't aardrijk dekken,
 omtrent vijfduizend man hij liet aldaar ter plekke.

XX

Toen vlood elkeen vandaar, ontsteld alzo men plag,¹
 zij schenen loos, elk koos aldaar verscheiden wegen,²
 't geweer daar neer, zeer ras, men was daar niet verlegen;³
 de hertog vlood door nood half dood met droef gewag.⁴

5 Zijn garde meest, beangst, bedeesd, men blijven zag,⁵
 zijn lijfarts, chirurgijn, herauten moesten sneven.⁶
 Ambrosio, generaal der ruiters, moest ook kleven⁷
 met heren velerlei - de dood nam geen verdrag.⁸

Des hertogs pages drie liet Nassau los te gaar⁹
 10 - die tegen jongens voert de krijg, noch tegen wijven -¹⁰
 deez' courtoisie en eer moet Nassau altijd blijven.¹¹

Nog vijftig leiders wel of kapiteinen haar¹²
 gevangen gaven ras, tot hunner ongerijven,
 wier namen allemaal ik u niet goed kan schrijven.

Eindnoten:

- 2 *die...bataille* tegen wie hij een moedige veldslag dacht te kunnen leveren
 3 *travaille* moeite
 4 *bet* beter
 5 *paard* ruiters
 7 *Napolitaans ritmeester* Italiaanse cavalerieofficier - in het Spaanse leger waren, net als in het Nederlandse, tal van vreemde nationaliteiten vertegenwoordigd
 8 *die...verstand* die hij op slimme wijze uitvroeg over de sterkte van het vijandelijke leger
 10 *avantgarde* voorhoede.
 1 *termijn* tijdstip
 2 *t'attenteren* te ondernemen
 7 *bataille* slagorde
 8 *divijn* hemels
 13 *wil...slechten* wil ik dat wat we begonnen zijn, helpen voltooien
 14 *onz' zake rechten* voor onze zaak opkomen.
 1 *in orde* in slagorde
 3 *beneven* naderbij
 4 *wreed opstel* heftige aanval
 5 *Veer* Francis Vere, commandant van het Engelse regiment, dat aan Maurits' kant streed
 11 *volhaardig* volhardend
 14 *hij* de vijand.
 1 *praktijk* bekwaamheid
 6 *pistolet* vuurwapen
 11 *deed hij rekken* liet hij galopperen
 12 *tot zijn...sprong* delfde door deze uitval het onderspit.
 1 *plag* was
 2 *loos* verloren
 3 *neer* neergeworpen; *was...verlegen* wist wat te doen stond
 4 *hertog* aartshertog Albert van Oostenrijk, de Spaanse landvoogd in de Zuidelijke Nederlanden;
met droefgewag al klagend
 5 *zijn garde meest* het grootste deel van zijn garde
 6 *sneven* sneuvelen
 7 *kleven* dood blijven
 8 *nam geen verdrag* kende geen genade
 9 *te gaar* tezamen
 10 *die tegen...wijven* [Nassau] die geen oorlog voert tegen (kleine) jongens, noch tegen (zwakke) vrouwen

- 11 *courtoisie* beleefdheid
- 12 *haar* zich.

Afbeelding Prent bij 'Berisping Roomse wiegelkont' (Knuttel 3080). Atlas van Stolk

Berisping Roomse wiegelkont (1620)

Kees

Wat wonders, wat nieuws! Wat wonders, wat nieuws!

Joost

Wel wat 's er nou alweer? Ik ben nu vrij wat kies,²
en mien me geld zo licht niet nog eens te besteden
als ik wel placht te doen, 't is nog gien jaar geleden.⁴

Koopman

5 Wel Joost, hoe bent ge dus, is al uw ijver weg?⁵
Of keert gij 't roerken om, ai lieve slokker, zeg?⁶
Gij placht weleer een man als spek in 't veld te wezen,⁷
en zou gij nu 't gebroed van d'Armeianen vrezzen?⁸
Dat gij van enkel angst zou durven kopen niet
10 een derg'lijk prachtig stuk, waarin men zoveel ziet?

Joost

Ik denk niet dat je 't mient, wat brilt me deuze komen.¹¹
Vertrouw je mij dat toe, begin je echt te dromen!¹²
Zou ik voor dat gespuis bevreesd zijn? Nee, ik zie 't:
al is hun snorken wat, hun macht is min als niet.¹⁴
15 Ofschoon de wagen (naar hun zeggen) is aan 't rollen,
in dat de kloot niet leit. O vriendjes, 't meeste hollen¹⁶
is deuze luitjes al benomen en belet,¹⁷
zij zijn in goede rust al mooitjes vastgezet.
Nu laat me maar eens zien, wat dat je hebt voor snofjes;
20 wel, bij mijn zierterna, jij maakt het al wat grofjes.²⁰

Jawel, jawel, jawel. Wat is dat voor een gril?
Dit is papisterij, wel, Rome, zwijg je stil?

Wie ligt hier op zijn knie voor 't gouwe Melis-duifje²³
en draait vast in zijn hand ien ketting met een kruisje?
25 En al dat and're volk, dit moet beduinen iet,
of speulen deuz' ien spel van 't Armeiaans verdriet?²⁶

Koopman

Jawel, jij raadt daarnaar, en bijkans op zijn bolleken.²⁷
Wat denkt u van die god, die daar staat in zijn holleken?
Is 't niet een fraai gezelschap, en waardig zo geëerd,
30 door ene die (naar 't scheen) zo dapper was geleerd?³⁰

Joost

Wel trouwen! 't Is wat liefs, maar niet zoveel bijzonders.³¹
Wat doen de luitjes daar? Dat lijkt al vrij wat wonders!

Koopman

Bezie, deez' professor ontvangt daar 't sacrament³³
en zweert daar fijntjes af Gods ware kerke jent,³⁴
35 verklarende meteen de voorgenoemde kerke
te zijn maar ketterij. Ai lieve, wil eens merken
en met een ijver goed bedenken en verstaan
wat schuilt en schuilen kan onder een Armeiaan?
Of onder het gebroed van deze lichte kwanten³⁹
40 die zo zich keren tot nooit levendige santen⁴⁰
en voor de stomme god van stijf sel of van pap
hun knieën buigen neer, vast zoekende de kap
van de geschoren hoop zich over 't hoofd te trekken⁴³
en spelen harlekijn voor Armeiaanse gekken.
45 Wel Joost, en wil je iets van deze drollerij,
of is nou al jouw lust in nieuwigheid voorbij?

Joost

Nee, alzo niet, maat, geef me er ien van 't hoopje.

Kees

Ho Joost-buur, goedendag, wel jij, wat donder koop je van deuze komen kwak? O man, dat doe je wel!⁴⁹

50 Want hierin heb je weer wat nieuws van 't oude spel.⁵⁰

Joost

Wel maatje, ben jij daar, nu ben ik goed gesteld.⁵¹

Ik wed dat deuze man mij alle ding vertelt⁵²

al eer hij nog terdeeg dit briefje heeft bekeken:⁵³

want hij de hele dag zijn hoofd hierop kan breken.

55 M'n Keesje, beste maat, jij weet toch op ien prik⁵⁵

van al dit gore goed, en kan van stik tot stik⁵⁶

(wanneer je dat maar wilt) hun treekjes zo verhalen.⁵⁷

waar ik en mijn gelijks zo dubbel in verdwalen?

Ai, lieve, ga aan 't werk, en laat iens horen wat

60 al staat in deuze brief, en wil het mij dan plat

(Jan Dirkjen op z'n boers) erg duidelijk vertellen,

dan zal ik in ien lang jou zeker niet meer kwellen.⁶²

Koopman

Wel hoor dan naarstig toe, terwijl jij 't zo begeert,

dit printje houdt van ien die leek nogal geleerd.⁶⁴

65 Hij was een priester in de hogeschool tot Leiden,⁶⁵

doch al te zeer geleerd doet van geleerdheid scheiden.

Zijn naam was Pieter Bart, of Petrus Bartius.

Joost

Maar dat begrijp ik niet. Hoe zei je, Narrius?

Ai, lieve, ga voorbij alzulke hoofse woorden,⁶⁹

70 want ik ze niet versta als die ze niet en hoorden,⁷⁰

en houd ten beste dat ik in jouw reden val.⁷¹

Koopman

Dat is een kleine zaak, wat is 't hier al van 't mal.⁷²
 zou ik jou zulke woord niet nemen of ten goede?

Jij doet wel dat jij 't zegt, zo kan ik m'er voor hoeden⁷⁴

75 en klaren jou dat dan al naar de oude sleur,⁷⁵
 en stellen 't hoofse tuig 'n wijltje buiten deur.⁷⁶

Nu hoor: die Pietje Bart was ooit een landbeschrijver⁷⁷
 en was, naar 't scheen, een man vol christelijke ijver,
 want hij schreef iens een brief, dat 't nodig was geweest

80 dat binnen Amsterdam de schalke Jacobs geest⁸⁰⁸⁰
 gebleven was, en dat tot nut der hogescholen
 die door de Jacobs geest nu raakten vast aan 't dolen.
 Dit was toenmaals zijn wens, doch namaals hierop let
 werd deuze waggelmuts zo herelijk bezet⁸⁴

85 door Jacobs boze geest. 't Scheen dat hij zonder flauwen
 volkomen had geslikt 't geen Jacob uit ging spouwen.
 Hij schreef een euvel boek, hoe d'heil'gen uit de stand
 waarin hen God gesteld had, komen vallen, want
 de boosheid van de mens kan Gods besluit doen missen⁸⁹

90 en 't goede werk de mens kan helpen buiten gissen.⁹⁰

In somma, wie maar wil, 't is aan des mensen kracht
 de hemel of de hel te hebben in zijn macht.

O schrijver van de *Val der heiligen!* Uw geest
 betoont nu recht al wat gij bent, en bent geweest:

95 hoe gij dat loze boek hier aan de dag dorst geven,
 tot roering des gemoeds en tot een twijflend leven.

Uw twijfelende kop, 't welk u hoelang hoe meer
 doet dolen van uw God, in d'ongezonde leer
 des pausdoms, die toch niets meer is dan ijd'le logen,

100 heeft u nu allermeeft verleid en vast bedrogen.

Doch niets gebeurt om niets, 't heeft alles zijn waarom.

De een werd apostaat, en gans door giften stom,¹⁰²

en d'ander, om in vreê met 't paapse wijf te leven,

begeeft zich tot de val. Want om te zijn verheven,¹⁰⁴

- 105 werd ook al veul gedaan. Alzo men dik bevindt¹⁰⁵
 dat menig 't huikje hangt zo proper naar de wind.¹⁰⁶
 Doch zulke maatjes al, en die hen zullen volgen
 die geven wij een kap, waarin hun onverbolgen
 vijf zinnen alle drie ter degen zijn bewaard¹⁰⁸⁻¹⁰⁹
 110 en waar zij tonen uit hoe dat ze zijn van aard.

Joost

Alzo, geef lustig vuur, busschieter laat je horen:¹¹¹
 maar zijn d'r aan de kap ook brave ezelsoren,¹¹²
 waardoor hun kloeke geest perfect wordt uitgebeeld
 en hun vernufte kop, die malle kuren teelt?

Koopman

- 115 Och ja, voorzeker Joost, die zijn er niet vergeten.
 Kijk daar, wat denk je nou, opdat jij 't vast meugt weten.
 Bezie die wel terdeeg en of die niet en past¹¹⁷
 de snode apostaat, wiens ziel lijdt overlast.

Joost

- 't Mag zeker sloeren. Toe, wil mij toch eens verklaren¹¹⁹
 120 dat woordje 'apostaat', en voort al deuze snaren¹²⁰
 die staan in deuze prent, en wat dit al beduidt.
 Toch mooitjes slecht en recht je praatje nu besluit.¹²²

Koopman

- Dat woordje 'apostaat': 't is dwaler van Gods kerke,
 of om te beter u verklaren deuze werken:
 125 't betekent zoveel als een afgefallen man,
 die eerst heeft wat geloofd, en licht'lijk raakt daarvan.
 Zoals dat volkje al, waarvan wij lesten praten,¹²⁷
 die nu zijn hier en daar, en toen op wagens zaten
 en reden naar hun keur, elk waar hij 't had gemunt
 130 en zo 't hun door de raad goedwillig was gegund.¹³⁰

Joost

Ho, ho, dat 's immers waar, aleer wij dat vergeten
van dat hardnekkig volk, laat mij van hen iets weten.
Zo zeg me nu, zijn zij in Brabant allegaar?

Koopman

- Och nee hoor, zeker niet, m'n zoete lieve vaêr,
135 want Bisschop en zijn maat zijn nu gelijk geworden¹³⁵⁻¹³⁶
Jan Beukelszoon menist, en gaan hun broertjes gorden:
d'een met een schipperspij en met een toppershoed¹³⁷
en d'ander als ien langst, komt dit niet wonder zoet?¹³⁸
Dus worden deuze maats voor mommen uitgezonden¹³⁹
140 om hier 't gewone volk wat op te hitsen mee,
dat zij met alle vlijt dan doen van stee tot stee.
Zij werken net zolang, en maken reis op reis
tot men ze speulen ziet al naar de oude wijs.
Dan geven zij de zak de Bisschop die hen zendt
145 en werden broertjes van *Raspinus* zijn convent,¹⁴⁵
waardeur *St.-Raspiaan* krijgt in hen zulk behagen
dat hij hun geeft de kost voor al hun levensdagen.
En hebben zij zich dan niet treffelijk geweerd,
dat men gehoorzaamheid hun nog in 't rasphuis leert?
150 Eert zij de Bisschop meer als onze Staten achten.

Joost

- Wel, dat 's dan euvel goed dat wij hen dus verwachten
en leggen hen dan voor het klooster, zo men plach'
't verkeerde kind te doen. O bloemerhart, ik lach.¹⁵³
Hoor Kees, buur, 't zijn nog steeds dezelve Armeianen
155 ien volluk dat niet past op bidden noch vermanen,¹⁵⁵
ien overgeven hoop, bits, opgeblazen, trots,¹⁵⁶
maar hun vileinig doen bekomt hen vrij wat schots.¹⁵⁷
Naar hun gevoelen werd doch elk geloond naar werken,
dus gaat het hun nu ook, alzo men licht kan merken.¹⁵⁹

Kees

- 160 Ja, 't is een vreemd gedrocht, de ene wordt menist,
 en d'ander luthers of een recht ubiquitist.¹⁶¹
 De derde weet niet met wie hij 't nog wil houwen.
 Zo kan de vrije wil een drollig drankje brouwen,¹⁶³
 en die hierin zijn lust wil voelen werd zo zat,
- 165 dat hij zijn God vergeet, en dwaalt het ruime pad.
 't Welk in 't beginnen schoon wel schijnt te zijn in d'ogen,
 doch 't eindje draagt de last, dan is de mens bedrogen.
 Zo veul nou deuze print belangt, is wel gesteld:
 1. Ziet daar ligt Pieter Bert, zijn eigen ziel hij kwelt,
- 170 en neemt een koekje in, om t'knauwen met zijn tanden,¹⁷⁰
 gebakken en gevormd al door begijnenhanden.
 Dit is zijn ware God, zo hem de mispaap leert,
 dit wordt als 't gouden kalf door hem als God geëerd
 op bei' zijn knieën hier, en door hem aangebeden.
- 175 2. Daarover komen toe deuz' zinnebeelden treden¹⁷⁵
 en kronen hem gelijk diegenen komen toe,¹⁷⁶⁻¹⁷⁷
 die 't pausdom nemen aan en Gods gemeent' zijn moe.
 De *Ongestadigheid* met een *Verkeerde ijver*,
Begeerte dwaas de mens hier maken lang hoe stijver,¹⁷⁹
- 180 en doen hem walgen van zijn Heer en ware God,
 totdat zij eindelijk hem maken tot een zot,
 en stellen op zijn hoofd een teken om te kennen
 wat hij is voor een man, voor al die naar hem wennen.¹⁸³⁻¹⁸⁴
 Daarboven dan de *Geest der dwaling* op hem daalt
- 185 en maakt hem meer en meer de zinnen zo verwaald,
 dat eindelijk hij suft, zoals men kan vermoeden,¹⁸⁶
 want altijd zeker volgt dat uilen uilen broeden.
 3. Voorts is hier afgebeeld de koopman, jij en ik,
 om t'vullen deuze plek.

Joost

- 190 Jawel, doch wat ien stik!

Moet jij en ik hiermee bij deuze bloed staan blinken¹⁹¹
 wiens naam voor God en ons zal eeuwig blijven stinken?
 Hoe? Dat is zeker fraai. Wel Kees, buur, grote dank
 en duizendmaal God loont dit volluk met een stank.¹⁹⁴
 195 'k Geloof nu lang hoe meer, hoezeer de duivel schreie:
 de lieve God wil ons op goede wegen leien.
 Wel Kees, buur, nou ik ga. God geeft een goede dag
 en zoveel geld daartoe, als in een buidel mag.
 Dit werd u voor een klucht verkocht, om aan te schouwen
 200 hoe weinig dat men hier op mensen mag betrouwen.

Eindnoten:

- 2 *vrij...kies* nogal kieskeurig
- 4 *als ik...geleden* Joost kocht kennelijk veel pamfletten tijdens de crisis van 1618-1619
- 5 *ijver* kooplust
- 6 *slokker* kerel
- 7 *man...veld* een beste kerel in de strijd
- 8 *d'Armeianen* Arminianen (zie Nawoord)
- 11 *brilt* raaskalt; *komen* koopman
- 12 *Vertrouw...toe* denk je echt dat ik zo ben
- 14 *snorken* opscheppen
- 16 *in...leit* daarmee is de zaak (nog niet) afgedaan
- 17 *'t meeste...belet* de meeste bewegingsvrijheid is deze mensen al afgenomen
- 20 *bij...zieterna* bastaardvloek, betekent iets als 'm'n reet'
- 23 *Melis-duifje* spottende aanduiding voor de hostie
- 26 *of...verdriet* of doen zij mee in de Arminiaanse tragedie
- 27 *raadt...bolleken* jij raadt het bijna goed
- 30 *dapper* in hoge mate
- 31 *Wel trouwen* Inderdaad
- 33 *sacrament* de hostie
- 34 *Gods...jent* die goeie remonstrantse kerk
- 39 *lichte kwanten* rare snuiters
- 40 *santen* heiligen
- 43 *geschoren...hoop* (kaalgeschoren) monniken
- 49 *van...kwak* rommel van deze koopman
- 50 *spel* kwestie
- 51 *ben...gesteld* gaat het goed met me
- 52 *deuze man* Kees
- 53 *briefje* het pamflet dat de koopman verkoopt
- 55 *op...prik* heel precies
- 56 *stik...stik* door en door
- 57 *treekjes* streken
- 62 *in...lang* lange tijd
- 64 *houdt...ien* gaat over iemand
- 65 *hogeschool...Leiden* Leidse universiteit
- 69 *ga...woorden* hou maar op met die dure woorden
- 70 *want...hoorden* want ik begrijp ze net zo goed als iemand die ze niet gehoord heeft
- 71 *en houdt...dat* en neem me niet kwalijk
- 72 *wat...mal* het zou toch te gek zijn
- 74 *Jij...zegt* Je doet er goed aan dat te zeggen
- 75 *en...sleur* en het je uitleggen in vertrouwde termen
- 76 *hoofse tuig* geleerd gedoe
- 77 *landbeschrijver* Bertius schreef ook enkele werken over geografische aangelegenheden
- 80 *schalke* sluwe

- 80 *dat binnen...was* Bertius had zich nog in 1602 per brief verzet tegen de komst van Jacobus Arminius naar Leiden
- 84 *waggelmuts* namelijk Bertius met zijn narrenkap
- 89 *missen* falen
- 90 *buiten gissen* uit de onzekerheid
- 102 *apostaat* afvallige, geloofsverzaker; *en...stom* en met geld de mond gesnoerd
- 104 *verheven* een betere positie te krijgen
- 105 *dik dikwijls*
- 106 *huikje...wind* waait met alle winden mee
- 108-109 *onverbolgen...drie* al hun onstuimige ideeën
- 111 *busschieter...horen* schiet er maar eens op los
- 112 *ezelsoren* als teken van domheid
- 117 *die* namelijk de narrenkap met ezelsoren
- 119 *'t Mag...sloeren* Dat is al heel aardig
- 120 *snaren* mannen
- 122 *Toch...besluit* Geef jouw praatje eens een mooi einde
- 127 *volkje...praten* de remonstrantse predikanten, die over de grens werden gezet
- 130 *raad* rechtbank
- 135-136 *Bisschop...gorden* de bekende remonstrant S. Bisschop (ook wel: Episcopius, 1583-1643) en Jan Beukelsz, leider van de doopsgezinden tijdens het beleg van Münster in 1534, hebben elkaar als oproerkraaiers gevonden en halen hun volgelingen over anderen voor zich te winnen
- 137 *toppershoed* zeer eenvoudige hoed
- 138 *langst* soldaat
- 139 *voor mommen* in vermomming
- 145 *broertjes...convent* en worden als remonstrantse predikanten gearresteerd en opgesloten in het klooster van Sint-Raspinus, het rasphuis (tuchthuis)
- 153 *'t verkeerde kind* verwijst naar gebruik om ongewenste kinderen bij kloosters achter te laten; *bloemerhart* bastaardvloek, 'Jezus nog aan toe'
- 155 *niet past op* niets geeft om
- 156 *overgeven* doortrapte
- 157 *vileinig* eerloos, gemeen; *vrij...schots* slecht
- 159 *licht* snel, gemakkelijk
- 161 *ubiquitist* lutherse belijders van de alomtegenwoordigheid van het lichaam van Christus in het brood van het Avondmaal
- 163 *Zo...brouwen* Als de mens zijn eigen zin of wensen volgt, gebeuren er rare dingen (contraremonstranten geloofden niet dat uit de menselijke wil iets goeds voort kon komen)
- 170 *koekje*; de hostie
- 175 *zinnebeelden* personificaties
- 176-177 *gelijk...aan* zoals het de rooms-katholieken vergaat
- 179 *stijver* eigenzinniger
- 183-184 *voor...wennen* te zien voor iedereen die zich naar hem wendt
- 186 *suft* gek wordt
- 191 *Moet...blinken* Moeten wij naar deze sukkel staan kijken
- 194 *volluk* Arminianen.

Neêrlands beste dichter gezocht (1630)

d'Amsterdamse Academie aan alle poëten en dichters der Verenigde Nederlanden, liefhebbers van de gouden vrijheid.

- Apoll', op Helicon gezeten,¹
 vraagt al zijn heilige poëten,
 wat best' en ergste tongen zijn,³
 of waarheid zalig maakt of schijn?
- 5 Of dwang van vrome christenzielen⁵
 niet dient om Holland te vernielen?
 Of vrijheid dan niet was de schat,
 waarom men eerst in oorlog trad?
 Of ook in goed bestuurde steden
- 10 een oproerkraaier wordt geleden?¹⁰
 Of huizenplund'ren steden sticht?¹¹
 Of d'eed geen burgerij verplicht?¹²
 En of zich leraars niet verlopen,¹³
 wanneer ze deze band losknopen?¹⁴
- 15 Wiens antwoord 't kortst' en bondigst' is,
 en klaarst' in deze duisternis,
 die zullen d'Academieheren
 met ene prinsenroemer eren,¹⁸
 waar Pallas, met haar diamant,¹⁹
- 20 in sneed de veldheer van het land,²⁰⁻²¹
 die met 's-Hertogenbosch ging strijken,
 waar Maurits tweemaal af moest wijken.²²

IJver

Amsterdamse Kakademie of guitschool, aan alle opeters en dronkaards,
liefhebbers van de volle kannen.

- Al-vol, op hele ton gezeten,¹
vraagt al zijn dronken, kale neten,
wat best' of ergste tongen zijn?
Of water dronken maakt of wijn?
- 5 Of drinkensdwang van Bacchusfielen⁵
niet dient om vol-kan te vernielen?⁶
Of zuiperij niet was de schat,
waarom hij eerst ontstak zijn vat?⁸
Of ook in goed bebierde steden,
- 10 een bierverzaker wordt geleden?
Of huisverdrinken 't lach ontsticht?¹¹
Of eet' tot drinken niet verplicht?
En of zich dronkaards niet verlopen,
wanneer z'om bier de broek verkopen?
- 15 Wiens slempmaal 't slofst en slompigst is,¹⁵
en lijkt op dronkaards drek en pis,
die zullen d'Kakademie heren,
met een besmeurde pispot eren,
waar Bacchus met zijn dronken hand,
- 20 in sneed de vuilste fielt van 't land,²⁰
die zo bespogen heen gaat strijken,²¹
dat Mors'bel voor zijn stank moet wijken.²²

Anagram

- Nu is, *Joost van Vondelens*,
25 wijs en heilig denkend mens,
in uw naam bevonden,
zo je ziet,
dat je hiet,

SOTJE VOL VAN ZONDEN.

30 Nacta est patella suum operculum.

Nu is de slimme pot gedekt,³¹
nu is de schimper weer begekt.

Antwoord op het vraagdicht van de Amsterdamse Academie door Joost van den Vondel

De beste tong die stemmen smeedde,
zong Gode lof, de mensen vrede.²

Wie zwijgend meest zijn deugd betoont,³⁻⁴
is die met vuur d'apostel kroont.

5 De snoodst' op aarde deed de mensen⁵
naar Gods verborgen wijsheid wensen.

De booste sprak in 't hemelrijk:⁷
'Mijn macht zij d'hoogste macht gelijk.'

10 In hen sticht God Zijn heerschappijen,
die met hun doen 't geloof belijen.
Schijn, als een drog- en dwaallicht, leidt
wie haar maar volgt naar duisterheid.
De vrome zielen te belagen,
kan Hollands zachte grond niet dragen.

15 De Roomse geus het smekend blad,¹⁵⁻¹⁷
in Brussel ondertekend had,
zo goed als d'ander, en verzocht er
's lands vrijheid bij, aan 's keizers dochter.
De muiter die gerustheid haat,

20 loost altijd een geschikte staat.²⁰
Waar d'ene burger 's anders muren
bestormt, de stad kan 't niet verduren.

- Geen aardse god, of hij wordt bij²³
 een eed verknocht: meer schutterij.²⁴
 25 Welk' leraars ook die band ontlitsen,²⁵
 die kerven 't snoer der zeven flitsen.²⁶

Antwoord aan de Amsterdamse Academische vragers

- Dit's antwoord op uw slimme streken:¹
 de ergste tongen leugens spreken,
 de beste, dat geen loze schijn,
 maar waarheid Gods ons heil moet zijn.
 5 Geen dwang zelfs kan de christenzielen,
 maar wel hun goed en romp vernielen.
 De ware vrijheid was de schat
 waarom men eerst in oorlog trad.
 Och nee, in goed bestuurde steden
 10 geen oproerschrift toch wordt geleden,
 geen burgerbannen steden sticht,
 geen burgerlozen eed verplicht,
 en zich de leraars niet verlopen
 wanneer ze deze band ontknopen.
 15 Onheil'ge dichters, bondig is
 dit antwoord, zonder duisternis.
 Dus wilt mij, Academieheren,
 met ene prinsenoemer eren
 waar Pallas met haar diamant
 20 in sneed drie veldheren van 't land:
 prins Willem, die de grond eerst leidde,
 prins Maurits, die 't heeft opgebouwd,
 prins Hendrik, die het gaat verbreiden,
 en maakt dat elk zijn eer behoudt.

Vyer²⁵

Eindnoten:

- 1 *Helicon* Griekse mythologische dichtersberg
- 3 *ergste* slechtste
- 5 *dwang...christenzielen* de vervolging van remonstranten
- 10 *oproerkraaijer* Smout cum suis; *geleden* geduld
- 11 *huizenplund'ren* verwoesting van remonstrantse huizen bij de Montelbaanstoren, op 13 april 1626
- 12 *d'eed...verplicht* de belofte van trouw die burgers aan hun Amsterdam hadden afgelegd. De contraremonstranten probeerden aan die belofte te ontkomen omdat remonstranten deel uitmaakten van de schutterij; het Amsterdamse stadsbestuur schorste daarop in februari 1629 de schutters die hun eed weigerden te vernieuwen, en koos daarmee in contraremonstrantse ogen de remonstrantse zijde
- 13 *leraars...verlopen* predikanten niet buiten hun boekje gaan
- 14 *deze band* de belofte van trouw, gedaan ten overstaan van prins Maurits in april 1628
- 18 *prinsenoemer* vorstelijk drinkglas
- 19 *Pallas* godin van de wijsheid; hier verwijzing naar Anna Roemers Visscher, die in de roemer de naam van Frederik Hendrik ('veldheer van het land') graveerde
- 20-21 *veldheer...strijken* Frederik Hendrik, veroverde in 1629 Den Bosch
- 22 *waar...wijken* het was Maurits eerder tot tweemaal toe niet gelukt Den Bosch in te nemen.

- 1 *Al-vol* verbastering van Apollo; *hele ton* verbastering van de dichtersberg Helicon
- 5 *Bacchusfielen* schooiers horend bij Bacchus
- 6 *vol-kan* verbastering van Holland, het meest toonaangevende gewest in de Republiek
- 8 *ontstak* opende
- 11 *'t lach ontsticht* het lachen doet vergaan
- 15 *slempmaal* overdadige smulpartij; *'t slofst en slompigst* het meest slonzig en zuiperig
- 20 *fielt* schurk
- 21 *bespogen* ondergekotst; *heen gaat strijken* op de loop gaat
- 22 *Mors'bel* vieze knoeipot; *Nacta est patella suum operculum* De schotel heeft zijn deksel gevonden
- 31 *slimme* sluwe.
- 2 *zong...vrede* refereert aan de zang van de engelen in de kerstnacht
- 3-4 *Wie...kroont* Wie niet veel spreekt maar het goede doet, wordt door de apostel met het vuur van de Heilige Geest gekroond
- 5 *snoodsf* de slang, die Eva en Adam tot ongehoorzaamheid aan God verleidde
- 7 *booste* de gevallen engel Lucifer
- 15-17 *De Roomse geus...d'ander* zowel rooms-katholieke als protestantse lagere edelen ('geuzen') hadden in Brussel het smeekschrift aan de Spaanse kroon ondertekend (1566)
- 20 *loost...staat* die (muiters) wordt door een goed bestuurd land altijd weggewerkt
- 23 *aardse god* wereldlijk bestuurder
- 24 *verknocht* gebonden; *meer schutterij* des te meer nog is de schutterij aan een eed gebonden
- 25 *ontlitsen* losmaken
- 26 *kerven...flitsen* doorsnijden de band die de zeven pijlen (provincies) van de Republiek bijeenhoudt.
- 1 *slimme* sluwe
- 25 *Vyer* vuur, als variatie op het 'Ijver' van het openingsgedicht.

Gewiekste drukker overtroeft Jacob Cats (1636)

Nieuwsgierige lezer,

Ter informatie gelieve u te weten dat op St.-Jacobsdag jongstleden de heer CATS, raadpensionaris van Holland, door zekere kunstlievende en eerbare jonkvrouwe gegroet is en (bij wijze van spreken) versierd met bijgaande versregeltjes, die gepaard gingen met een fraai porseleinen bord. Daarin zat een stevige bloemenkrans, die aan de rand belegd was met vergulde laurierbladen, waarvan er drie kunstig waren beschilderd met drie godinnen, naakt afgebeeld als in het Parisoordeel, te weten Pallas, Juno en Venus. De laatste had haar wereldberoemde zontje bij zich, met zijn gebruikelijke wapens. Genoemd vers werd door de bovenvermelde raadpensionaris beantwoord op de wijze zoals hierna te zien is. Nadat dit alles mij was toegezonden in een verzegeld papier op last van een zekere, mij echter niet bekende jongedame, heb ik besloten het door de druk de liefhebbers bekend te maken. Maar toen de heer raadpensionaris dit ter ore kwam, ben ik door hem aan zijn huis ontboden en heeft hij mij streng ondervraagd. Hoe was ik aan de voornoemde verzen gekomen? Ik antwoordde dat zij mij thuis waren toegezonden in een gesloten vel papier en dat ik niet wist door wie of waarvandaan. Hierop zei de raadpensionaris dat hij er beter acht op zou slaan, ook met de bedoeling maatregelen te laten nemen tegen de schaamteloze brutaliteit van sommige drukkers. Verder wilde zijne edelheid dat hem alle exemplaren van het pamflet bezorgd zouden worden, maar die waren al naar andere steden verstuurd en derhalve, zoals een geworpen steen, buiten mijn macht.

Nu weet ik niets beters tot mijn verontschuldiging te zeggen dan dat bijgaande zoetigheden niets te maken hebben met poli-

tiek en niemand tot enig nadeel strekken, integendeel: ze zijn nuttig en aangenaam voor alle kunstlievende en ontwikkelde mensen. Dit is af te leiden uit het feit dat alle exemplaren - die er nochtans in flinke aantallen geweest zijn - in vier of vijf dagen onder de mensen zijn gebracht en daarom nu opnieuw gedrukt zijn. Dit heb ik de lezer evengoed toch bekend willen maken.

Vaarwel.

Aan de heer Jacob Cats, ridder, raadpensionaris van Holland, et cetera

Mijnheer, deez' groene kroon met bloempjes omgewonden
zendt hier, tot uwer eer, een maagd, u welbekend,
juist op Sint-Jacobsdag, met eigen hand gebonden.
Weegt gij het gunstig hart en niet het klein present.

- 5 God geve dat ik u nog dikwijls mag besteken⁵
en dat gij leven mag ten dienste van het land,
zolang totdat u wordt met Nestor vergeleken,⁷
want gij zijt voor de staat een uitverkoren pand.⁸

Was ondertekend: M.D.W.

Aan de eerbare en kunstzinnige jongedame M.D.W.

Gij hebt mij, zoete maagd, uit gunste toegezonden
een maagdelijk geschenk, een krans van bloemgewas,
ik heb er bovendien een versje bij gevonden
dat ik vernuftig vind en met genoegen las.

- 5 Gij hebt mij zelfs vereerd met drieërlei godinnen:
met Pallas' beeltenis, met Juno bovendien,
ook kwam er in het spel de moeder van het minnen,
en zelfs haar mollig' kind, dat was erbij te zien.

Wat Pallas zeggen wil, dat kan ik wel bevroeden:
 10 gij wenst mij wijsheid toe in mijn bezwaarde staat.
 En waartoe Juno dient, dat kan ik ook vermoeden:
 zij leert mij waardig zijn - dat is een groot sieraad.
 Maar wat dat u beweegt een Venus mij te schenken
 en hoe haar dartel kind op mij nu letten kan,
 15 dat kan ik, hoe dan ook, in genen deel bedenken,
 want ik ben nu voortaan een afgesleten man.¹⁶
 Ik heb een vrouw gestreeld tot in de twintig jaren¹⁷
 en die genoot alleen de kracht van mijne jeugd.
 God gaf mij vruchbaar zaad en haar het kinders baren
 20 en dat was toentertijd geheel mijn aardse vreugd.
 Maar dat is al verkeerd. Die zon heeft ooit geschenen,²¹
 mijn lieve wederhelft is van mij weggerukt,
 mijn jeugd, die is vergaan en als een rook verdwenen,
 en 't is een lastig ambt dat op mijn schouders drukt.
 25 Nu 's Venus boos op mij en dat niet zonder reden,
 en haar chagrijnig kind, dat gunt mij geen vermaak,
 - dat heb ik wel gemerkt - als gene tijd geleden,²⁷
 zodat ik nu voortaan die hele handel staak.
 Het is dus zonder grond mij Venus toe te zenden,²⁹
 30 die bij geen grijze baard maar jonge lieden past.
 Ai, lieve, wilt haar beeld van mijn gezichte wenden,
 mij dient geen dartel spel, ik draag een zware last.
 Zo sprak ik, aardig kind, tot smaad van uwe zaken.
 Maar nee, ik heb het mis: gij doet niets ongegrond,
 35 gij hebt mij - naar ik meen - tot rechter willen maken,
 zoals eens Paris was, toen Venus voor hem stond.
 Gij zendt naar mijn vertrek drie naakte jonge vrouwen
 en vraagt - zoals ik denk - wie dat ik geef de prijs?
 Gij meent dat ik de lust zal kunnen tegenhouden,
 40 mits ik vol jaren ben en schier ten volle grijs.
 Welaan dan, nu gij wilt dat ik zal rechter wezen,
 hoort wie dat ik de prijs in deze geven zal:

Bij Venus pas ik niet, ik ben ervan genezen,
en Juno acht ik hoog, maar Pallas bovenal.

J. Cats

Eindnoten:

St.-Jacobsdag 25 juli, Cats' naamdag

Parisoordeel... Venus Paris trad als scheidsrechter op bij een bruiloft van de Olympische goden nadat de enige niet-genodigde, de godin van de twist, Eris, een gouden appel tussen de aanwezigen had geworpen met het opschrift 'voor de schoonste'. De strijdende godinnen Juno, Pallas Athene en Venus beloofden Paris respectievelijk macht, militaire roem en de mooiste vrouw ter wereld, waarop hij Venus uitkoos

zoontje... wapens het liefdesgodje Cupido, met zijn boog en pijlen.

5 *besteken* versieren

7 *Nestor* oudste en wijste van de Griekse helden uit de Trojaanse oorlog

8 *pand* kostbaar bezit; *M.D.W.* Maria de Wit (1622-1644). Zij woonde in Dordrecht, waar Cats pensionaris was geweest; van haar is alleen dit gedicht bewaard gebleven.

16 *afgesleten man* oude man, Cats liep tegen de zestig toen hij in 1636 raadpensionaris werd

17 *een vrouw* de zesentwintigjarige Elizabeth van Valkenburg, met wie Cats in 1605 getrouwd was en die in 1631 overleed, waarna Cats nooit hertrouwde

21 *verkeerd* veranderd

27 *als...geleden* als vroeger

29 *zonder grond* zonder reden.

Vette varkens laten testament na (1647?)

Wij heren van Zwijndrecht, Knorhuizen, Varkenswaard, Zeughuizen, Snuitendaal en Biggenburg, dominateurs over bergen, bossen, beemden, weiden, gewone straten, stoppels en alom ten plattenlande in en omtrent de boerenwoningen, wij executeurs van draf, eikels, boekweit, kastanjes, appelen, peren, knolschillen, rode en witte wortelen, gerstige boekweit en allerhande vruchten naar onze behoorlijke en goede smaak et cetera, ontbieden bij deze onze dienst en groetenis in alle herenhoven, kastelen, steden, dorpen, vlekken en alom ten plattenlande, en doen hiermede eenieder weten en verkondigen, dat de tijd nu wederom verlopen en voorhanden is om volgens onze gewoonlijke en van ons her gekomen en loflijke privileges onze offerande te doen voor de altaren van Simon, Judas, Nieuwjaar en tot Vastenavond inclus, ten gemenen besten van alle mensen, zowel in het generaal als particulier, van wat staat of kwaliteit dezelve zijn of bevonden worden. Alzo wij om redenen ons daartoe moverende niet gaarne van deze wereld zouden scheiden zonder die luiden bij dezen onze laatste wille te recommanderen en belasten, hoe en in wat manieren gij luiden zult hebben te gedragen met onze nalatenschap en geconquesteerde goederen, die wij bij ons leven in onze vellen, knieën, zijden, darmen, spek, aarsbillen, ruggengraten, schouders, hoofden, hammen en ingewanden niet zonder grote moeite en arbeid vergaard hebben. Komende dan nu tot ons testamentaire dispositie: zo is het, dat wij vooreerst gelasten en wel expresselijk bevelen en begeren dat zo wanneer ons de kelen zullen afgestoken zijn en wij halflevend of halfdood in een trog geworpen zijn, wij met ziedend heet water overgoten en onze haren met messen en andere instrumenten afgeschraapt worden en wij vervolgens met onze hoofden neerwaarts aan een haak of ladder opgehangen en de tongen uit onze halzen gerukt en gehouwen zullen zijn, dat

alsdan het beste gedeelte van ons bloed waargenomen zijnde in een brede ijzeren pan en vervolgens in een nieuwe aarden pot gedaan en met goede specerijen omgeroerd en van alles wel verzorgd zijnde, daarmede te doen gelijk als vervolgens van onze darmen, ingewanden en andere partijen zal gesproken en geordonneerd worden. Komende dan tot de verdeling van onze goederen. Belasten en bevelen wij deze: dat wanneer wij twee of drie dagen aldus gehangen hebben en goed droog geworden zijn, dat ons vlees met messen en bijlen van malkanderen zal gehouwen, gesneden en verdeeld worden, dat alsdan de nobelste partijen van spek, schenkels, schouders en halve hoofden in alle huishoudingen met goede vrede en ruste zullen aangenomen en genoten worden, op de conditie dat dezelve wel curieuselijk, net en schoongemaakt zijnde goed met zout gewreven, in de rook gehangen en in goede azijn gelegd zullen worden om buiten alle bederf en schade bewaard en bevrijd te zijn. De lever, de longen, het bloed, penzen en darmen recommanderen wij aan alle nette en curieuse huismoeders om dezelve te snijden, te stoppen, te hakken, te zouten, met specerijen te verzorgen, door malkanderen te roeren, te proeven en alles te doen wat deze arbeid enigszins is vereisende en dit dan vervolgens, elk naar zijn smaak en goeddunken, in de darmen te stoppen en tot allerhande slag van beulingen, worsten en saucijzen te bereiden en met een houten pin met beide einden goed stevig kruisweegs over en aan malkanderen te steken en op te hangen, recommanderende de vrouwen van vochtige humeuren haar neuzen in het vullen wat aan een zijde te houden, waarvan de scheelzienden bij dezen geëxcuseerd zullen zijn en blijven. Onze haren, die wij in een korte tijd, ons in een modderpoel wentelende, plachten te veranderen in fluwelen of pluizen kleed, vereren en vermaken wij bij dezen aan alle leidekkers, pannenstrijkers, borstelbinders en eenieder die dezelve van node hebben, zoals wij dan ook doen met onze borstels, die wij eerstelijk bezetten aan alle goede meesters in het schoenma-

kersgilde om voor hun pekdraden tot het naaien en maken van allerhande slag van schoenen te gebruiken. De blazen bezetten wij de slachters, ter memorie dat zij ons in alle opzichten goed en behoorlijk gehanteerd, gehouwen, gesneden en gezouten hebben, dewelke hun vrij zal staan op te blazen en te drogen en vervolgens aan de apothekers, distillateurs, die dezelve van noden hebben, tot haren profijt te verhandelen en te verkopen. De pezeriken zullen aan de dienstmaagden geleverd worden, in het bijzonder aan degenen die in herbergen wonen, om de reizende lieden de schoenen mede te smeren. Het drinkgeld dat zij daarvoor krijgen, zullen zij hebben en houden. Wat nu de staart aangaat, die de jufferen en jonge dochters met recht is competerende, deze zal om bijzondere redenen aan de ruggengraat blijven zitten en mede tot hutspot ingezouten worden. Zijnde dit aldus onze laatste wil en begeerten, die wij verzoeken en recommanderen dat ze in alle punten en manieren vast en onverbrekkelijk onderhouden mochten worden. Zo ordonneren wij tot dien einde nog aan alle families en huisgezinnen van goed fatsoen om aan hun tafels zittende en iets smakelijks van ons etende, ons te willen gedenken en te drinken een goede dronk Rijnse of Franse wijn op hun gezondheid, waartegen wij hun voor het laatste nog bezetten successievelijk in het algemeen en ieder in het bijzonder al de overige beren, zeugen, straatvarkens, fokvarkens, biggen en jonge zwijnen van allerlei afkomst en geslacht om met de geschikste onder hen in het toekomende jaar en alle volgende jaren te doen gelijk ons nu is en zal wedervaren. En opdat niemand hiervan hebbe te pretenderen enige actie van ignorantie, zo is bij ons geresolveerd en vast besloten dat wanneer onze strotten doorgesneden worden, wij ons testament zelf zullen uitroepen en verkondigen met alzulke muzikale stemmen dat men beide oren daarvoor dicht zal houden en dat in alle herenhoven, kastelen, kloosters, steden, dorpen, vlekken, boerenhuizen en op alle hoeken van stegen en straten. Wij verzoeken ook mede aan alle slachters ons testament te willen verkondigen en

aanplakken in of voor hun vleeshuizen, waar aan ons een grote dienst zal geschieden. Dit aldus gedaan in onze vergadering in Schothuizen en als echte oorkonde naast ons opgedrukte zegel doen tekenen door onze getrouwe stadhouder en secretaris Petrus Snuitendaal

Onder stond ter ordonnantie van dezelve:

't Is van 't varken: de koe is dood.

Eindnoten:

dominateurs heersers

draf varkensvoer

Simon, Judas de heiligendag van deze twee is 29 (of 28) oktober

Vastenavond vooravond van de vasten en onderdeel van het carnaval

geconquesteerde veroverde

expresselijk uitdrukkelijk

curieuselijk zorgvuldig, keurig

beulingen soort worsten

vrouwen van vochtige humeuren verkouden vrouwen

leidekkers dakbedekkers

bezetten legateren

distillateurs brouwers

pezeriken voorhuid en vel van de penissen, gebruikt om iets in te vetten

competerende toekomstende

te pretenderen...ignorantie enigerlei onwetendheid voor te wenden

ter ordonnantie in opdracht

't Is van 't varken Het is mis.

Gelovigen opgevist (1657)

Wijs: O kerstnacht schoner dan de dagen

Gods Rijk, waarvan zovelen preken,
wordt door Gods Zone vergeleken
met een rechtschapen vissersnet;³
een net, waarin men met verlangen
5 verscheiden soorten vis ziet vangen
als 't in de stroom is uitgezet.

Het geeft ons vissen naar behoren,
dan snoek, dan baars, dan zeelt, dan voren,
dan karper, blei, en pos, en aal,⁹
10 dan brasem, grondel, spierelingen,¹⁰
en haring en meer and're dingen,
zeer nut tot voedsel en onthaal.

Heeft iemand ooit het groot gewemel,
dat onder d'uitgestrekte hemel
15 in 't water krielt, en ons tot spijs,
door Gods genaad' eens is gegeven,
met zijne vlugge pen beschreven?
Die spreek'. Ik ken er geen zo wijs.

Omdat ik nu zo onbezonnen
20 van 't vissen hier iets ben begonnen,
zo luister naar mijn vissersfluit,
die deunt iets vreemds, terwijl aan 't varen,
mijn scheepje slingert op de baren,
die legt u d'aard der vissen uit.

25 De snoeken, waar 't al voor moet wijken,
 zijn 't beeld der roomse katholijken,
 die met een ijselijk getier
 al 't volkje dat hun lied niet zingen,
 door bannen en door beulen dwingen,²⁹
 30 en stoken hel en vagevier.

De gladde zeelten, die nooit bijten,³¹
 zijn, evenals de mennonijten,³²
 zo slecht te grijpen als een aal,
 zij houden steeds een deurtje open
 35 en splitsen zich in honderd hopen,
 om^a loon, om^b kroon, om^c schip, om taal.

De baarzen, dapper hoog geprezen,
 wier scherpe vinnen elk moet vrezen,
 zijn 't eed'le na-zaad van Calvijn,
 40 die goed en kwaad noodzaak'lijk noemen,⁴⁰⁻⁴²
 en Ezau in de buik verdoemen,
 wijl God niet kan gebonden zijn.

Zij heersen vorst'lijk in de landen,⁴³
 zij hebben hard' en scherpe tanden,
 45 en wreken zich voor overlast,
 de waat'ren moeten voor hen beven,
 wie zou aan hen de prijs niet geven,
 wijl in hun hand de scepter past?

De witte bleien, mooi voor d'ogen,
 50 zijn puriteinen, zo vol logen
 zoals een ei vol zuivel is.⁵¹
 Paaivorens zijn de lutheranen,
 die zich nooit van het zuipen spanen,⁵³
 en wonder graag zijn aan de dis.

55 Het grondeltje, van kleiner waarde,⁵⁵
 zijn d'aminianen, op de aarde
 van macht en heerschappij beroofd;
 doch die weleer daar hard naar dongen,⁵⁸
 nu schijnt hun lied heel uitgezongen,
 60 want elk denkt: Jan Neef, pas op 't hoofd.⁶⁰

De krullend' alen in de poelen,
 zijn joden met een kwaad gevoelen,⁶²
 nog slechter dan de slechte slang,
 die met zijn opgepronkte logen,
 65 ons aller moeder heeft bedrogen;⁶⁵
 wie leert aan hen een beter gang?

De spiering, stinkvis, zeer versmeten⁶⁷
 als arm, veracht en boereneten,
 is 't beeld van mensen, die de naam
 70 van^d neutralisten is gegeven;⁷⁰
 zij worden overal verdreven,
 en niemand acht ze hier bekwaam.

Ik wil hier van Cocijn niet reppen,⁷³
 noch uit Pelagus' korf iets scheppen.⁷⁴
 75 Ook staat mij Arius niet aan.⁷⁵
 Brownisten namen Stuart 't leven,⁷⁶
 heel Engeland schijnt hun gegeven.⁷⁷
 En Menno kan ik 't minst uitstaan.⁷⁸

Dat volk heeft duizend kromme zinken,⁷⁹
 80 voor kleding, eten en voor drinken,
 tot een bijzond're wet gesmeed:
 het haar moet tot op 't hoofd geschoren
 of ziel en lichaam is verloren,
 schoon Gods gebod daarvan niet weet.

85 Het huw'lijk wordt door hen geschonden,⁸⁵⁻⁸⁷
 de echtband geheel ontbonden
 om d'allerkleinste zeurderij.
 De man moet zijne vrouw verlaten,
 de moeder d'eigen kind'ren haten,
 90 zo raakt de eendracht in de lij.

Voor deze waren 't^e d'oude Friezen,⁹¹
 die hevig in het twistvuur bliezen;
 maar och! men vindt er nu zoveel:
 deez' schijnt zich^f Haans en⁹ Moors te houden,
 95 die wil het bier niet dat zij brouwden,
 een ander voegt zich bij^h Boreel.

Men vindt er die de vis versmaden,
 en aan eenⁱ Knol zich overladen,
 hoe worremstekig die ook schijnt.
 100 Doch God, Wiens werk men niet mag laken,
 kon Saul zo tot een Paulus maken,¹⁰¹
 wijl, door Zijn Geest, het kwaad verdwijnt.

Een puitaal Een boer uit Aalsmeer, Jacob Claasz. genaamd, weigerde - omdat God hem met een zo levendig woord heeft begaafd om het rijk Israël weer tot leven te doen komen - alle belasting te betalen die voor oorlogsvoering was ingesteld. Daarom heeft hij verscheiden malen in de gevangenis gezeten, in Haarlem, en met zijn broer samen, wel negen maanden lang. Maar hij is altijd vrijgekomen zonder ook maar iets te betalen., in het veen gevangen,
 puur doof met ongeschoren wangen,¹⁰⁴
 105 en met een grove pij bekleed,
 laat zijne stem al staam'lend horen,
 tot smaad en spot van veel doctoren
 en zegt dat hij veel wijsheid weet.

Veel wijsheid, niet uit hogescholen,
 110 waarin nu elk met lust gaat dolen,
 maar uit Gods hoge troon gehaald.
 God toont ons 't Christenrijk op aarde;
 en hoe het lijdzaam volk, vol waarde,
 daarin met kroon en scepter praaft.

- 115 Doch weinig lieden hem geloven,¹¹⁵
 hij schijnt met zotternij bestoven,
 elk stoot zijn rijkdom met de voet.¹¹⁷
 Wat zichtbaar is, dat moet verbranden,
 en 't godloos' volk, o misverstandenen,
 120 steeds kermen in die helse gloed.

- Dat klinkt uit allerhande monden,
 en nauwlijks wordt er één gevonden,
 die 't oog op Noachs arke slaat.¹²³
 Zij kunnen aan 't vernuft niet meten,¹²⁴
 125 wat Christus 'wereld' heeft geheten,¹²⁵
 en dat het booz' alleen vergaat.

- Voor mij, ik wens, in 't allerleste,
 voor alle mensen 't allerbeste,
 en 't geen ik zelf van God begeer:
 dat liefde d'overhand mag krijgen,
 130 dat haat en smaad stokstom mag zwijgen,
 en Jezus ons Zijn kroon vereer'.

- Dat ieder visser reine netten,
 mag in de held're stromen zetten,
 en ijev'rig is in zijne schuit;
 135 dat zij veel goede vissen vangen,¹³⁵
 en d'Oppervisser met verlangen,
 gehoorzaam volgen, in en uit.¹³⁷

Elk voor zich

J. Zoet, Amsterdammer

Eindnoten:

- 3 *rechtschapen* goed gemaakt
 9 *blei*, en *pos* een soort karper en een soort baars
 10 *grondel* langwerpige vis; *spiereling* spiering, klein visje
 29 *bannen...beulen* de kerkelijke ban (verbanning uit de kerk) en de inquisitie
 31 *zeelten* in de modder levende vissen; *die...bijten* de doopsgezinden predikten pacifisme
 32 *mennonijten* aanhangers van Menno Simons (1496-1561), ook wel doopsgezinden genoemd
 a Sommigen vonden dat een predikant meerdere gemeenten kon dienen, anderen niet
 b Een rijke weduwe liet, met toestemming van de predikant en een van de oudste leden van de gemeente Haarlem, een kroonluchter in de kerk hangen voor de vrouwen. Maar sommige betweterige broeders, die zich hieraan ergerden, verwijderden de luchter, waardoor twist en verdeeldheid ontstond
huizenkoper en *borstentasters* benamingen voor Oud-Vlaamse doopsgezinden
 40-42 *die goed...zijn* volgens de calvinistische leer heerst God over zowel goed als kwaad; van de twee broers Ezau en Jakob was de eerste door God verdoemd tot het kwaad, nog voor hij geboren was, omdat het niet zo kan zijn dat God goede werken móét belonen
 43 *landen* de Republiek
 51 *zuivel* struif
 53 *spanen* onthouden
 55 *grondeltje* kleine karpersoort

- 58 *die...dongen* eens, tijdens het Twaalfjarig Bestand, streefden de remonstranten tevergeefs naar macht (zie Nawoord)
- 60 *pas...hoofd* denk aan wat er met Oldenbarnevelt gebeurd is;
- 62 *kwaad gevoelen* slechte inborst
- 65 *ons aller moeder* Eva
- 67 *versmeten* veracht
- d Een volk dat zich van elke vorm van gemeenschap onthoudt, maar een bijna onberispelijk leven leidt. Hoe gemakkelijk dit volk de scheiding van tafel en bed tussen man en vrouw adviseert, en de omgang tussen moeder en kind verbiedt, is algemeen bekend
- 70 *neutralisten* gelovigen die zich in de strijd tussen de contraremonstranten en remonstranten bewust neutraal opstelden
- 73 *Cocijn* J. Coccejus (1603-1669), gereformeerd theoloog met een afwijkende visie op de zondagsviering
- 74 *Pelagus* Pelagius, theoloog uit de vierde eeuw die meende dat de mens vrij van erfzonde geboren wordt
- 75 *Arius* theoloog uit de vierde eeuw die meende dat God en Jezus niet een en dezelfde zijn
- 76 *Brownisten* aanhangers van de Engelsman R. Browne (1549-circa 1633), die de anglicaanse kerk verliet vanwege afwijkende standpunten over levensheiliging en doop; *Stuart* Karel I, de Engelse koning, onthoofd in 1649
- 77 *heel...gegeven* zij heersen in Engeland
- 78 *Menno* Menno Simons
- 79 *volk* doopsgezinden; *zinken* rare gedachtesprongen
- 85-87 *Het huw'lijk...zeurderij* De zuivere leer telt zwaarder dan de huwelijksband
- e Deze zijn, als de broedhen van alle kuikens, zo 'fijn' dat ze geen draad gesteven linnen mogen dragen
- 91 *oude Friezen* groep doopsgezinden met een zeer strenge leer en strikte levenswandel
- Galenus* 'Galenus' (naar de Griekse medicus) is A. de Haan (1622-1706), arts en aanhanger van de Vlaamse doopsgezinden; hij scheidde zich van hen af vanwege sympathie met de collegianten (buitenkerkelijken)
- Moorman* K. Moorman (1600-1670), collegiant met wie Zoet regelmatig contact had
- Boreel* A. Boreel (1603-1665), eveneens bezoeker van bijeenkomsten van collegianten
- Socinius en Osteroth* omstreden theologen; de Italiaan F. Socinius (1539-1604) ontkende het bestaan van de goddelijke drie-eenheid; J. Osteroth was een van zijn volgelingen, en werd in 1618 vanwege het bezit van Sociniaanse geschriften in Amsterdam opgepakt.
- 101 *kon Saul...maken* God bekeerde de christenvervolger Saul tot Zijn apostel Paulus
- 104 *doof* onopvallend; *ongeschoren wangen* onbeschaafd
- 115 *hem* namelijk Claasz.
- 117 *elk...voet* iedereen veronachtzaamt de wijsheid van Claasz.
- 123 *Noachs arke* op de ark waarmee God Noach en zijn gezin van de zondvloed redde; in Hebrreeën 11:7 wordt gesproken over de ark der behoudenis, Jezus, die dezelfde reddende rol heeft
- 124 *Zij...meten* Zij kunnen er met hun verstand niet bij
- 125 *geheten* genoemd
- 135 *dat...vangen* dat iedere christen op een zuivere manier medestanders probeert te winnen
- 137 *in en uit* overal en altijd.

Schurken in landspolitiek (1672)

Noodzakelijk bericht voor de lezer.

Dit traktaatje over het leven van Jan van Oldenbarnevelt, dat zijn afkomst, deugden en daden aan het licht brengt, is in het jaar 1618, toen hij nog leefde, gedrukt onder de titel *Gulden legende van de nieuwe St.-Jan*. Nu is het vanwege de overeenkomst met Jan de Witt nog eens op de drukpers gelegd, met de toevoeging van diens leven en gedrag.

De geest van Barnevelt, landsvijand, aartsverrader,
 herlevende in De Witt, vervloekt door het gemeen,²
 als bastaard, hoerenkind, en zoon van zulk een vader,
 geboren om 's lands heil met voeten te vertreên,
 5 wordt hier met hem gepaard. Gelijk in deugd en daden,⁵
 twee vijanden der staat - maar ieder op zijn beurt -
 door kerk en vaderland meinedig te verraden,
 waar zelfs de zuigeling zou hebben om getreurd.
 Maar z' hebben - God zij dank - hun loon naar werk ontvangen,
 10 de een op 't Hofschavot ten koste van zijn kop,¹⁰
 de andere vertrappt, onthart, verscheurd, gehangen,¹¹
 door de getergde wraak, gestegen hoog in top.
 Zo moet het gaan met wie 's lands welvaart tegenstreven
 en trachten prins en staat te brengen om het leven.

Het zijn sterke benen die weelde kunnen dragen. Het is verbazingwekkend te zien hoe lieden die in rijkdom en eer zeer hoog opgeklommen zijn, zichzelf er niet tevreden mee kunnen stellen hun kinderen die erfenis na te laten. Door heerszucht en egoïsme brengen zij de staat in beroering en werpen die omver. Deze

lieden geven terecht reden om hun verleden en boze daden aan het licht te brengen. De beide potentaten over wie het hier gaat, hebben geprobeerd met hun makkers het bloeiende vaderland in de uiterste ellende van een rampzalig bloedbad te storten en op verschillende manieren hebben zij hun verdiende loon gekregen. Beiden zijn vanuit het niets tot grote hoogten gestegen, maar omdat ze zichzelf niet konden matigen en de losse teugel gaven aan hun onverzadigbare begeerte naar rijkdom, aanzien en eer, hebben zij geprobeerd de godsdienst te veranderen en de politiek van het land naar hun hand te zetten. Het gezag wilden zij aan zichzelf en hun medeplichtigen houden, over alle eerlijke patriotten wilden zij heerschappij uitoefenen, de vrijheid van het land vertrapen, de justitie overheersen. Alle mensen die hun daarbij in de weg stonden, ook de meest aanzienlijken, wilden zij met slinksigheidjes onschadelijk maken of met geweld onderdrukken.

Dit brengen wij eenieder hier kernachtig onder ogen. Wij beginnen bij de oudste, die de eer heeft de eerste te zijn, namelijk Oldenbarnevelt, wiens geest in onze dagen weer uit het graf geklommen is en zich langdurig gehuisvest heeft in meester Jan de Witt, die aartsvijand van alle goede landgenoten. Over hem komen we in het vervolg te spreken. Wat Oldenbarnevelt betreft, zullen we het achtereenvolgens hebben over zijn afkomst, zijn deugden en zijn daden.

I

Over zijn afkomst geeft hij zelf heel hoog op. Moeten we hem geloven, dan stamt hij uit het oude adellijke geslacht Oldenbarnevelt. Om dat te bewijzen heeft hij wat oude, beroete papieren opgediept. Dat het om een oud geslacht gaat, weten wij, maar dat hij ervan afstamt, achten wij nog niet bewezen, temeer omdat hij door de Oldenbarnevelts zelf niet als afstammeling erkend wordt. Hij maakt ergens melding van zijn overgrootvader,

die, naar hij zegt, Klaas van Oldenbarnevelt heette en van wie hij een behartenswaardig gezegde geleerd heeft, namelijk: niets weten is het veiligste geloof. Zijn vader en grootvader vergeet hij met opzet te vermelden, omdat hij bang is dat dan openlijk zal blijken dat zijn adel uit de lucht gegrepen is. Zijn grootvader laten we voor wat hij was, maar dat zijn vader weinig aanzien genoot, Gerritje Simpel genoemd werd, en vanwege een zeer schandelijke doodslag de duinen in heeft moeten vluchten en daar een armzalig bestaan heeft geleid, is van hier tot Amersfoort en het Gooi bekend.

Aan zijn moeder gaan we voorbij, omdat over haar niet veel bekend is. Maar de zogenaamd eerbare afkomst van de vrouw die Jan getrouwd heeft, mag niet vergeten worden. Zij is geboren uit een zus en een broer, door wie zij werd opgevoed en bij wie zij ook inwoonde. Haar moeder noemde ze tante, haar vader oom, wat klopte, maar zij wist niet dat het ook haar ouders waren. Totdat ze op een keer, toen haar 'tante' ziek was, vroeg wie toch haar moeder was en onder geschrei het antwoord kreeg: 'Ik ben je moeder en jij zult mijn erfgename zijn.' Met de belofte van de erfenis, die niet gering was omdat de kort tevoren gestorven broer van de moeder alles aan zijn zuster vermaakt had, wilde zij het leed van de incestueuze afkomst enigszins verzachten.

Toen de moeder eenmaal gestorven was, kwamen de verwanten haar bezittingen en die van haar broer opeisen, die zij nagelaten had aan de voornoemde dochter. Advocaat mr. Jan, die in het tegenoverliggende huis woonde, maakte kennis met de dochter en voerde het proces tegen de familieleden. Hij wist een arm mannetje, Plasman genaamd, zover te krijgen dat hij onder ede zwoer de vader te zijn, en won daarmee het proces tegen de vrienden. De dochter huwde hij vanwege haar bezit en dat wat zij nog meer zou erven. Dit vertroebelde zijn adellijke gemoed dusdanig dat hij nooit de afkomst van zijn vrouw naging. De zogenaamde gezworen vader is nadien nooit meer

aan hun tafel gezien; het schijnt dat hij er zo'n tweehonderd gulden per jaar mee opgestreken heeft.

Zo is dat voortreffelijke advocaten- of Barneveltse huisgezin ontstaan, uit twee personen, van wie de één geboren is uit een doodslager, de ander uit bloedschande. Zijn broers en zussen moeten ook niet overgeslagen worden, aangezien zij zijn adellijke geslacht zeer hoog in ere hebben gehouden. Zijn broer Elias, die vroeger vaandrig was geweest onder zijn broer die kapitein was, en daarna, toen meester Jan landsadvocaat van Holland was, pensionaris van Rotterdam werd, is gehuwd met de dochter van burgemeester Krimpen kort voordat zij hem een dochter schonk, Deliana geheten. Het schijnt dat Elias het pensionarisschap heeft verkregen op voorwaarde dat hij met de burgemeestersdochter, die zwanger van hem was, zou trouwen en daarmee haar eer zou redden. Hij was een zuiplap, wat hem ook de kop gekost schijnt te hebben, want op een nacht is hij erin gebleven. Wat hij met zijn broer Jan, de advocaat, heeft weten te regelen, zullen we straks horen. Jans andere broer, die eerst kapitein was en daarna gouverneur van Voorne, was wat zijn zeden betreft meer een monster dan een mens. Een wijdverbreid gerucht over hem, dat nooit is weersproken, is dat hij zijn behoefte deed in een uitgeholde ham en de boeren heeft gedwongen van diezelfde ham te eten. Om die reden wordt hij doorgaans ook Hamschijter genoemd, de naam waaronder hij bij iedereen bekend is geweest. Hij heeft nog andere schandelijke, ja gruwelijke dingen uitgehaald met zijn onderlichaam, die voor eerbare oren niet geschikt zijn om te vertellen en door de smerigste hoerenlopers nauwelijks bedreven worden. Ook heeft hij zijn kwaadaardigheid en tirannie op menigerlei wijze uitgeleefd, zowel op zijn echtgenote als op andere goede mensen. Zijn vrouw, die uit Den Briel kwam, beval hij dikwijls onder zijn voeten te gaan liggen en dan te doen wat hij verlangde. Met schouten en boeren op het platteland ging hij zeer wreed om door hen op te pakken, in de boeien te slaan, in akelige gevangenschappen te smijten en on-

menselijk te behandelen, ja, vals te beschuldigen en ondraaglijk zware boetes op te leggen. En als zij die niet betaalden, liet hij ze door honger en ongedierte creperen.

Zijn zusters waren openbare hoeren en hebben de kost verdiend met hun lichaam, zoals zij die hen gekend hebben en nog in leven zijn, kunnen getuigen. Deze vrouwen zijn toen ze van hun verdiensten niet rond konden komen - hoeren zijn immers op luxe gesteld - op zeker moment bij hem gekomen en verlangden door hem geholpen te worden; toen hij hun niet voldoende gaf, dreigden zij tegenover zijn huis te komen wonen en daar hun schande en vuiligheid te plegen.

De zonen kunnen hier ook goed bijgevoegd worden, aangezien zij in hun jeugd zeer ondeugende schoffies waren en naderhand samenzweerders die het op het leven van prins Maurits voorzien hadden. Hoe ook de vrouw van een van hen zich heeft misdragen, bij wie diverse mensen vrij in en uit konden lopen, behoorde destijds in Den Haag tot de alom bekende zaken zoals men die dagelijks hoort. Uit dit gedistingeerde en doorluchtige slag van mensen bestaat zijn hele familie. Dit is de voortreffelijke adel van meester Jan: zijn vader doodslager, zijn vrouw uit bloedschande gewonnen, een van zijn broers vuiler dan een varken en lafhartiger dan een hond, de ander een gierigaard, dronkaard en vijand van de ware godsdienst, zijn zusters bekende hoeren, en zijn zonen lichtmissen en schaamteloze schoffen. Dit is de man, een Utrechter, die onder de edelen van Holland is opgedoken, hen naar zijn hand gezet heeft en de baas heeft gespeeld. Maar laten we eens bezien met welke deugden hij zijn voorname adel opgesierd heeft.

II

De voornaamste deugd en de hoogste van alle deugden is de godsdienst. De mens, die met God verbonden is, dient en eert Hem door de godsdienst. Meester Jan heeft zich daar aldus mee

ingelaten dat hij zich in alle opzichten een vijand heeft betoond van de ware godsdienst, die wij, aangezien zij uit de pauselijke duisternis in het licht gebracht is en van bijgeloof gezuiverd, met recht de gereformeerde godsdienst noemen.

Deze ware religie heeft hij nooit aangehangen, ja, zelfs in het begin van zijn raadpensionarisschap heeft hij zijn vijandschap laten blijken door bij herhaling de Nationale Synode tegen te houden. Voorts heeft hij geprobeerd een nieuwe kerkorde in te voeren, wat tot veel verzet leidde, en een aantal keren voorgesteld alle predikanten, die, zo zei hij, het land jaarlijks duizenden guldens kostten, te ontslaan om op die manier de ware godsdienst helemaal te onderwerpen. Ook heeft hij de remonstranten en hun leider Arminius in het uiten van hun opinies gestijfd en anderen, zoals hij zei, bekeerd, dat wil zeggen: Arminiaans gemaakt. Om de ware gereformeerde kerk verder te bestrijden heeft hij allerlei ketterse lieden en spotvogels in kerkelijke en politieke baantjes geschoven, en hun boze opzet in alles getolereerd, terwijl vrome predikanten bij elk verzoek dat zij deden, beledigd werden. En hij heeft pogingen in het werk gesteld om het onschuldige bloed van getrouwe voorstanders van de ware religie te doen vergieten om anderen af te schrikken van verzet tegen zijn kwade bedoelingen.

De deugd die met de ware religie gepaard gaat, nederigheid, is het gouden kleinood van echt edele mensen. Zelfs de heidenen begrepen dat al. Cicero zegt immers: hoe hoger de positie waarin je bent aangesteld, des te nederiger dien je je te gedragen. Deze deugd heeft zich al evenmin bij onze meester Jan kunnen vestigen, aangezien hij totaal beheerst werd door hoogmoed. Dit is uit al zijn doen en laten gebleken toen hij zich behendig tot advocaat van Holland wist op te werken en daarbij de jeugd van Zijne Prinselijke Excellentie wist te misbruiken. Listig, geleidelijk en standvastig heeft hij allerlei personen op zijn hand weten te krijgen en op het laatst beheerste hij vrijwel alles, zoals zelfs de hoogste regenten in het land pas bemerkten toen het

bijna te laat was en het duur verworven vaderland al aanzienlijke schade had opgelopen. Ook de huidige prins van Oranje en stadhouder, gouverneur en kapitein-generaal van deze gewesten heeft de last van zijn onverdraaglijke eerzucht moeten ondervinden toen onze St.-Jan zijn volgelingen schandelijke praatjes over Zijne Excellentie liet rondstrooien om de haat van het volk op te wekken, toen hij de prins buitensloot van de belangrijke Statenvergaderingen en toen hij magistraten die de prins volgens de wet had aangesteld, afzette om plaats te maken voor zijn eigen creaturen.

Zijn eerzucht heeft niet alleen genoeg genomen met zijn eigen hoge positie, maar ook zijn familieleden op doen klimmen, opdat door hun verheffing zijn eigen luister verder zou vermeerderen. Zijn broer Elias heeft hij in zijn plaats pensionaris van Rotterdam gemaakt en als gezant naar Engeland gezonden, waar hij tot ridder is geslagen. Zijn broer de kapitein heeft hij, hoewel het een rasechte booswicht was, gouverneur van Voorne gemaakt, ja het ruwaardschap van Putten weten te bezorgen. Zijn zonen, wier 'deugden' genoegzaam bekend waren, heeft hij met gewichtige banen begunstigd, evenals zijn beide zwagers, van wie hij de een het presidentschap van de Hoge Raad heeft bezorgd en de ander diverse hoogst gewichtige en goed betalende gezantschappen in het buitenland. Dit alles heeft deze adellijke en genereuze hoogmoed in onze meester Jan teweeggebracht. En waarom niet? Een ridderlijk persoon uit een zo oud geslacht, die bovendien in zijn eentje alle wijsheid van het land in pacht heeft, moet zich niet gedragen als een gewoon mens of als het canaille, want voor dit edele hoofd is iedereen canaille die niet naar zijn pijpen wil dansen. En iedereen van wie hij denkt dat hij ook maar enigszins uit is op de belediging van zijn eer, weet hij terdege te straffen - zoals die arme kerel van een vrome katholiek overkwam, die, omdat hij het zo verheugend vond, gezegd had dat hij onze brave meester Jan bij de mis had gezien, en dientengevolge zeer jammerlijk op

het schavot door de beul gegeseld werd. Om zo'n simpel praatje die wreedheid! Is er ooit wel eens iemand met zelfs maar een geldboete bestraft die oneervol over Zijne Prinselijke Excellentie of andere vorsten heeft gesproken, dan wel de godsdienst heeft belasterd? Het is de goedertierenheid van onze milde meester Jan, die toeschietelijk is als het een ander aangaat - dan geselt hij met de vossenstaart - maar die als het hem zelf betreft, de beul met de roe eraan te pas laat komen.

Alle deugden heeft hij bemind en in ere gehouden. De nederigheid had hij lief, aangezien hij graag zag dat alle andere mensen vernederd en onder hem geplaatst werden. De mildheid was hem aangenaam, aangezien deze hem rijkelijk toegewijd was en hem met zijn discipeltjes mild bedeede. De hebzucht joeg hij na als een razende minnaar die op een verkrachting uit is, zoals Amnon zijn zuster Tamar nazat om haar zijn wil op te leggen. De oprechtheid ziet hij graag in zijn tegenstanders, om hun motieven te doorgronden en hen om de tuin te leiden.

III

Vanuit de deugden zal men nu op het beoordelen van zijn daden komen, want het een volgt uit het ander en de boom herkent men aan zijn vruchten. Zijn aanhangers geven hoog op van zijn daden, alsof het land zonder hem verloren had moeten gaan. Zelf stelt hij ze heel mooi voor en pocht er ook op, wat hij wel moet doen om de grote St.-Jan te zijn en op het hoogaltaar te geraken.

Eén daad waarden zijn jansenisten bijzonder, namelijk zijn tegenstand tegen de graaf van Leicester en diens aanhang hier in het land - dat was een kloeke daad en zo'n meester als hij waardig. Maar geen mens zag in dat hier een St.-Jans-mirakel achter stak. Dat mirakel diende ertoe krediet te krijgen in het land: zat hij met één voet in de stijgbeugel, dan kon hij mettertijd te paard springen. Het was voor hem een goede gelegenheid

om calvinisten buiten stadsregeringen te houden en hardop te verkondigen dat men er katholieken, als ze maar patriotten waren, in kon zetten, waarbij hij meteen zijn haat jegens het calvinisme tentoonspreidde door onbeschoft over predikanten te spreken en zo de basis te leggen voor de chaos die we nu meemaken.

Hoe trouw hij het land ook metterdaad geweest is, kunnen zij beoordelen die weten hoe gevaarlijk het was in die tijd te laten verkondigen dat het land op zichzelf machtig genoeg was, en dat het de hulp van de koningin van Engeland of van welke andere vorst ter wereld dan ook niet nodig had. Met dat soort hoogmoed wist hij de Engelse hulptroepen en hun generaal Willoughby tegen de haren in te strijken. Deze heeft zelf in geschrifte verklaard, dat 'Indien onze krijgslieden ongehoorzaam zijn geweest, dat toegeschreven moet worden aan de hoogmoedige woorden van Jan van Oldenbarnevelt.'

Wat voor vriendendienst onze meester Jan de koning van Spanje heeft willen bewijzen, met de veldtocht naar Vlaanderen zag, ook iedereen al die in die tijd zijn bril goed opgezet had, en ziet iedereen tegenwoordig, nu Jans rol aan het daglicht is gekomen, met het blote oog. Aangezien hij door deze zending naar vijandig grondgebied Zijne Excellentie de prins van Oranje en zijn troepen aanmerkelijk in gevaar gebracht heeft, zoals de ervaring heeft geleerd, wordt ook door verstandige mensen gezegd dat een Spanjaard of iemand met hart voor de Spaanse zaak hem daartoe aangezet heeft. Ook de prins zelf, voorzichtig krijgsoverste als hij was, had op de gevaren van die veldtocht gewezen en er bezwaar tegen gemaakt met de woorden dat het aanzien van het land aan het puntje van een degen zou komen te hangen. Maar meester Jan, toen op volle kracht, dacht het allemaal beter te weten en pochte volgens zijn gewoonte dat als Zijne Excellentie te bang was om daarheen op te trekken, hij het krijgsvolk wel alleen wilde leiden. Maar toen het bij Nieuwpoort tot een veldslag kwam, was hij wel zo wijs zich

met zijn ruitery en voetknechten in Oostende op te houden en te verbieden - tot misnoegen van tal van oversten - dat een deel van de soldaten op zou trekken naar het slagveld. Hij meende namelijk al te weten dat de slag verloren was. Hij beroemt zich er hogelijk op dat hij Zijne Excellentie zesendertig keer in het leger bezocht heeft, maar vergeet erbij te zeggen hoezeer hij hem gehinderd heeft bij zijn goede voornemens. En als hij daarmee dan zo'n opmerkelijke dienst aan het land bewezen zou hebben, wat heeft de prins dan wel niet allemaal gedaan, die steeds zelf het krijgsvolk geleid heeft, die de zorg van het hele leger op zijn schouders had en die dikwijls met een klein leger de machtige vijand heeft moeten weerstaan. En: die met zijn wijsheid, voortdurende zorgzaamheid en kloeke beleid alles zo gestuurd heeft dat hij de plannen van de vijanden gedwarsboemd heeft en groot voordeel op hen behaald heeft, dikwijls met hele doorwaakte nachten, waarin hij alle legerkampen bezocht om te zien of alles goed beschermd werd, zo zijn eigen leven in gevaar brengend om het land te behouden. Maar vergeleken bij meester Jan heeft dit alles natuurlijk niets te beduiden, want Zijne Excellentie was nog maar een kind, dat zelf niets had kunnen uitrichten zonder de bezoeken van meester Jan, zo maakt deze zichzelf wijs en zijn volgelingen mompelen onder elkaar woorden van gelijke strekking. Maar wie niet blind is, weet wel beter. Wie anders dan meester Jan kon Zijne Excellentie verhinderen tijdens de laatste belegering Rijnberk te ontzetten? Wie anders kan de brief geschreven hebben waardoor de gouverneur van Rijnberk overgehaald is de stad zonder noodzaak aan de vijand uit te leveren? Wie anders kan er de oorzaak van zijn geweest dat er geen grotere legermacht te velde werd gebracht en dat er niet eerder tegen de vijand opgetrokken werd dan nadat hij over de Rijn gekomen was en de stadjes Lingen, Groenlo, Oldenzaal enzovoort in zo korte tijd had ingenomen? En ook van het Bestand moet hij de drijvende kracht zijn geweest, dat had men anders onder geen voorwendsel kunnen

voorstellen en doordrijven. Wie anders is de maker van dit bedrieglijke en onprofijtelijke Bestand? Wie anders is het die tot nog toe de zeevaart op West-Indië heeft verhinderd? Laat men het meester Jan vragen en hij zal er ongetwijfeld informatie over kunnen geven.

Het is allemaal echter nog niets bij hetgeen hij nu onlangs heeft ondernomen, toen hij de remonstrantse factie heeft opgehitst om de religie in het land te veranderen, de politiek op zijn kop te zetten, de justitie te verdrukken, en Zijne Prinselijke Excellentie zijn bezittingen af te nemen en hem ook anderszins onschadelijk te maken. Hij heeft het land zo in de opperste chaos gebracht, op de uiterste grens van een oorlog van burger tegen burger, soldaat tegen soldaat en overheid tegen overheid, dit om de kracht van het land van binnenuit te doen verteren, opdat de vijand ons plotseling zou kunnen overmeesteren en ten onder brengen. Waartoe werd deze factie anders opgehitst als het niet de bedoeling was het land onder een andere meester te brengen? Waarheen heeft meester Jan dit oproerige schip van staat anders willen zeilen? Op wie hij het oog gericht hield, valt wel te bedenken: hij wilde de Verenigde Provincies weer onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje terugbrengen en daarbij zijn zelf gegrepen macht handhaven. Maar God, die de kwaden in hun eigen valstrikken laat lopen, heeft de staat en ons lieve vaderland genadig voor de ondergang behoed. Die snode verrader heeft zijn loon gekregen: op 13 mei 1619 werd hij in Den Haag in het openbaar onthoofd.

Hoe het leven van mr. Jan de Witt overeenkomt met dat van mr. Jan van Oldenbarnevelt

Het is zonneklaar, wie ziet het niet? Wat een treffende overeenkomst is er te vinden tussen deze twee grote ambtenaren, beiden met de naam meester Jan, beiden meer dan berucht in de hoven

der uit- en inheemse grootheden en overbekend aan haast elke Nederlandse burger vanwege de faam en weerklink van hun gehate en vervloekte namen. Het voetspoor dat door de een gemaakt is, is door de ander vlijtig nagelopen: geen adel, geen deugden, geen daden, of ze komen overeen. Laat ons dit in het kort bezien.

Beginnen we met de adel, dan komt Jan de Witt met zijn makker overeen, geboren als hij is uit een gering en eenvoudig gezin met boerse voorouders. Zijn vader is echter burgemeester van Dordrecht geweest en nadat hij daar failliet is gegaan (zo zegt men), is hij in Den Haag van een profijtelijke betrekking voorzien. Hij was ten tijde van prins Willem II de hoofdmedestander van de Loevesteinse factie, en van oudsher vijand van het loffelijke huis van Oranje, alsmede oud-inwoner van het slot Loevestein. Zowel de vader als zijn twee zonen, Jan en Cornelis, zijn door hun hoge positie en onverdraaglijke heerszucht zozeer gegroeid in aanzien, status en hoogmoed, dat zij zich waarlijk ingebeeld hebben tot de edelen en de aanzienlijksten van het land te behoren. Zodoende verschilt Jan de Witt geen strobreed van de eierzuchtige en onthoofde Jan van Barneveldt.

In de godsdienst waren beiden dezelfde haters en vervolgers van de ware religie, en voorstanders van de Arminiaanse, Libertijnse en Sociniaanse - beiden hebben zij de kerk Gods veel verdriet aangedaan en hevig onderdrukt.

Zijn eierzucht, hovaardij en opgeblazenheid heeft hij niet minder naar buiten laten komen dan Oldenbarneveldt, toen hij, niet lang na het overlijden van Zijne Hoogheid, door toedoen van zijn Loevesteinse vader raadpensionaris van Holland en West-Friesland was geworden. In dat ambt heeft hij zonder enige schaamte veel meer gezag aangewend dan de prinsen van Oranje ooit hebben gehad, want hij heeft zichzelf verheven boven de edelen en grootsten van het land, zichzelf verrijkt en uiteindelijk het vaderland bedrogen, bespot en verraden, onderwijl met zijn hele aanhang zeggend: 'Liever Frans dan Prins.'

Heeft Barnevelt de nimmer genoeg volprezen prins Maurits smadelijk behandeld door diens jeugd te misbruiken, ditzelfde heeft de tweede Barnevelt heel goed nagevolgd door de huidige prins vanaf zijn wieg tot de tegenwoordige tijd te achtervolgen met het verspreiden van lasterlijke boeken, braaksels vol addergif tegen het alom beminde en loffelijke huis van Oranje, waarmee hij probeerde dat huis alle eer en aanzien te ontnemen en het te belasteren met alle mogelijke vuile verzinsels. Zelfs de dienaren des Goddelijken Woords verbood hij door middel van voorgeschreven formulieren het huis van Oranje in hun gebeden te gedenken, met de bedoeling de goddelijke zegen ervan weg te houden. Ja, de vrienden en goede kennissen van Zijne Hoogheid heeft hij met hart en ziel tegengewerkt en onderdrukt door hun gezag te ontnemen en met verbanningen, ja zelfs met de dood te doen straffen, zoals ritmeester Buat is overkomen.

Heeft de oude Jan zich erop durven roemen dat hij zijn ene voet al op de nek van de prins had staan en dacht hij ook de andere er spoedig op te kunnen zetten, de nieuwe Jan heeft hier beslist niet voor onder willen doen, getuige al de Akte van Seclusie, die de prins van Oranje uitsloot van alle hoge ambten. En het blijkt eens te meer uit dat verdoemde Eeuwig Edict, dat door zijn toedoen aangenomen is. Bovenal blijkt het echter uit datgene wat hij via zijn verduivelde broer - wie zal hem hier niet ook van verdenken - van plan is geweest, namelijk niet alleen de prins te onderdrukken, maar hem moorddadig van kant te maken. Maar God zij geloofd, Die de boosheid der goddelozen weet te stuiten en Die in Zijn rechtvaardigheid niet heeft toegelaten dat deze gruweldaad, evenals dat verraderlijke Edict, onbestraft zou blijven. En zo gruwelijk als hun daden waren, zo gruwelijk waren de straffen die erop volgden: omdat zij de eer van het land vertrapt hadden, zijn zij op hun beurt door eerbare voorstanders van 's lands welvaart vertrapt, ontleed en bij hun benen aan de galg opgehangen.

Zoals Barnevelt zijn broer en zijn zwager goede posities en hoog aanzien wist te bezorgen, zo wist onze meester Jan zijn broer Cornelis dezelfde hoge ambten op te dragen. En zoals Oldenbarnevelt degenen die hem iets verkeerd gezegd hadden, liet aflossen door de beul, zo heeft ook De Witt dat gedaan, wat in Den Haag genoegzaam bekend is. Maar als Zijne Hoogheid beledigd werd, mondeling of met smaadschriften, dan werd daar niets tegen gedaan omdat men het niet de moeite waard vond.

Over zijn daden kan men maar beter zwijgen, omdat ze in alle opzichten de kopieën zijn van die van Barnevelt. Toch volgen hiervan wat staaltjes. Zo heeft hij bij kerkelijke en politieke zaken personen naar voren weten te schuiven die hij geschikt achtte voor de uitvoering van zijn plannen en met wie hij diverse keren afzonderlijk vergaderd heeft, tot nadeel van staat en kerk, maar onder de naam van Statenvergadering van Holland. Zie daar de tweede Barnevelt. Verder heeft hij onlangs nog, tijdens de huidige oorlog tegen Frankrijk, op eigen houtje en zonder kennis van de andere Statenleden een gezantschap op pad gestuurd, met het gevolg dat we ons land bijna verloren hadden door een schandelijke vredesovereenkomst. Ook heeft hij de gewesten op zware kosten gejaagd en zichzelf zodoende verrijkt om zo de staat te verzwakken en zichzelf tot eer en aanzien te brengen. Tot ruïnering van de staat en ook tot ondergang van de prins van Oranje heeft hij met de koning van Frankrijk samengewerkt om hem het land over te geven. En zoals de oude Jan Papisten, Arminianen en andere gezindten in het landsbestuur wilde opnemen, zo stemt ook de nieuwe St.-Jan hier volmondig mee in, want via zijn bekende favoriet zegt hij: *'De remonstranten te vervolgen en de roomsgezinden in het nauw te brengen is niet minder onredelijk dan het voor het land schadelijk is.'*

De trouwe dienst die Oldenbarnevelt de koning van Spanje wilde bewijzen met de veldtocht naar Vlaanderen, die de prins van Oranje en het land in het uiterste gevaar bracht, komt over-

een met die van Jan de Witt aan de koning van Frankrijk, die in minder dan vijftig dagen meer dan vijftig plaatsen heeft kunnen innemen, met de bedoeling door deze onverwachte en snelle progressie de prins en het land gezamenlijk ten onder te brengen. Zo heeft hij dat welgemeende en dikwijls gesproken gezegde waargemaakt: 'Liever Frans dan Prins.'

De vijand werd een mooie bal toegeslagen, toen Barnevelt het zo wist te regelen dat Lingen, Grol, Oldenzaal, Rijnberk en Wezel in handen werden gespeeld van Spinola. Dat was destijds zo evident dat een paar van zijn eigen mensen het hem openlijk hebben verweten. Maar lieve God! Hoe dan zijn diezelfde steden met zoveel andere de Franse vijand bijna zonder slag of stoot toegekomen? Hoe anders dan door dezelfde vuurpijl van kwaadwillig bestuur en van trouweloze samenwerking van De Witt met die grote vijand van onze staat? Gebruikte de een Hugo de Groot als zijn medestander, de ander gebruikt diens zoon Pieter de Groot, die grote verrader met wie hij zijn rol, zijn ellendige treurrol voor ons lieve vaderland heeft trachten uit te spelen. Met de Loevesteinse factie, die schadelijke pest van het land, die onrust stokende, kwaadaardige, doortrapte en wraakzuchtige bende, heeft hij de bouwvallige Barneveltse fundamenten weer hersteld, waar onze Hollandse, verdrukke en verkrachte vrijheid nu tweeëntwintig jaren lang op heeft gewankeld. Geteisterd door onweer en woeste stormen zou zij zeker schipbreuk hebben geleden als de goede God zich niet over ons ontfermd zou hebben, die grote Achitofel niet verloren had laten gaan en hem niet gelijk een tweede Haman aan de galg gebracht zou hebben. Hij moet derhalve gehaat en vervloekt zijn bij alle gelovigen, zijn naam en nagedachtenis moeten ons en onze kinderen tot een gruwel zijn.

Wat zijn de prinsen van Oranje hierbij anders geweest dan de begenadigde werktuigen des hemels? Toen wij bijna verloren en door de hele wereld verlaten waren, toen wij door onze vijanden bespot werden en met verachting geuzen of bedelaars genoemd

werden, toen ons alle menselijke hulp en troost ontbrak, toen heeft de Heer der Heerscharen ons wonderbaarlijk gered en ons door prins Willem I, als door een tweede Mozes te midden van een zee van gruwelijke verwoestingen, in een betere toestand gebracht. Deze doorluchtige vorst heeft uiteindelijk, nadat hij de fundamenten van onze vrijheid gelegd had en de kerk van God had hersteld, zijn bloed en leven voor de welvaart van het land opgeofferd. Dit spoor van liefde en trouw zijn ook de andere grote helden, Maurits en Frederik Hendrik, ingeslagen, wier moedige oorlogsdaden over de hele wereld bekend zijn en die ons als dappere Jozua's in dit beloofde en door God gezegende land hebben geleid, waar God Zijn wijnberg heeft geplant en waar wij onze zuivere godsdienst sindsdien ongehinderd konden belijden. Uiteindelijk zijn wij tot een zeer eervolle vrede gekomen, zegevierend over al onze vijanden, een vrede en rust die prins Willem II als een tweede keizer Augustus beheerste. Maar door - helaas! - een voortijdige dood is hij ons te vroeg ontrukkt en zijn wij bijna opnieuw op de rand van de vroegere ellende en slavernij gebracht. God almachtig heeft ons toen weer de hulp van prins Willem III ter hand gesteld, die onversaagde en schitterende oorlogsvorst, uit wiens ogen liefde en medelijden stralen over onze erbarmelijk vervallen staat en uit wiens mond de mannelijke en zeer troostrijke woorden gevloeid zijn, dat hij zich liever aan stukken wilde laten hakken dan toestaan dat dit prachtige land door Franse tirannie overweldigd zou worden.

Eindnoten:

- 2 *het gemeen* de gemeenschap
- 5 *hem* Johan de Witt
- 10 *Hofschavot* schavot op het Binnenhof te Den Haag opgericht, waar Oldenbarnevelt op 13 mei 1619 werd onthoofd
- 11 *onthart* van het hart ontdaan, dat uit het lichaam werd gesneden.
ware godsdienst calvinisme
lichtmissen losbollen
Nationale Synode landelijke vergadering van de gereformeerden
Arminius zie Nawoord
Cicero Romeinse redenaar en filosoof, eerste eeuw voor Chr.
Zijne...Excellentie Maurits
ruwaardschap een ruwaard of baljuw oefende in het gebied waar hij was aangesteld de rechtsmacht uit
canaille gepeupel
Amnon...Tamar Amnon was de halfbroer van Tamar; hij verkrachtte haar
jansenisten aanhangers van deze St.-Jan, maar ook een orde binnen de rooms-katholieke kerk
de graaf van Leicester door koningin Elizabeth van Engeland als gouverneur-generaal met hulptroepen naar de noordelijke Nederlanden gezonden, waar hij zich tot landvoogd liet uitroepen en twee jaar bleef (1585-87)
Willoughby Engelse generaal die na het vertrek van Leicester in 1587 aan het hoofd van de Engelse troepen kwam te staan
veldtocht naar Vlaanderen zie het pamflet *Klinkende overwinning van Oranje (1600)*
Rijnberk strategische plaats nabij Keulen, in 1606 door de Spanjaarden ingenomen
Lingen...enzovoort veroveringen door de Spanjaarden in 1605 en 1606
West-Indië Zuid-Amerika, de Spaanse en Portugese gebieden
Loevesteinse factie zie Nawoord
Arminiaanse, Libertijnse en Sociniaanse remonstrantse, vrijzinnige en dissidente geloofsrichtingen
het overlijden van Zijne Hoogheid in november 1650 stierf stadhouder Willem II (zie Nawoord)

ritmeester Buat in 1666 terechtgesteld na de ontdekking van zijn geheime correspondentie met het Engelse hof ten behoeve van prins Willem III

Akte van Seclusie besluit van de Staten van Holland uit 1654 om de jeugdige Willem III in de toekomst uit te sluiten van het stadhouderschap en de legerleiding

Eeuwig Edict de Staten van Holland besloten in 1667 het stadhouderschap voor eeuwig af te schaffen en de overige gewesten te verzoeken nooit de hoogste legerleider (kapitein-generaal) tot stadhouder te kiezen

de huidige oorlog tegen Frankrijk in april 1672 had Frankrijk (met Münster en Keulen, en een maand eerder, Engeland) de Republiek de oorlog verklaard

zijn bekende favoriet Pieter de la Court (1618-1685), Leids lakenhandelaar en publicist van anti-stadhouderlijke politieke geschriften

De...schadelijk is bij dit citaat staat in de marge vermeld dat het afkomstig is uit 'Holl. Intrest', dit is Pieter de la Courts *Interest van Holland* (1662), een politiek-theoretische verhandeling die destijds veel reacties in pamfletvorm opriep vanwege de uitgesproken anti-orangistische teneur *Spinola* opperbevelhebber van de Spaanse troepen in de Zuidelijke Nederlanden in de periode 1604-1628

Hugo de Groot rechtsgeleerde (1583-1645), in 1619 tot levenslange gevangenisstraf op slot Loevestein veroordeeld, maar in 1621 op spectaculaire wijze - verborgen in een boekenkist - ontsnapt

Pieter de Groot (1615-1678), advocaat, regent en diplomaat, zoon van Hugo de Groot *Achitofel* raadgever van Koning David; hij steunde de rebelle van Davids zoon Absalom en gaf hem daarbij raad, die deze door tussenkomst van God evenwel in de wind sloeg, waarop Achitofel zichzelf ophing

Haman grootvizier in het Perzische rijk van koning Ahasveros. Hij wilde uit persoonlijke wraakgevoelens jegens de jood Mordechai alle daar levende joden laten ombrengen, maar nadat hij door koningin Esther ten val was gebracht, werd hij zelf gehangen aan de voor Mordechai bestemde galg

Mozes hij voerde het joodse volk weg uit de slavernij van Egypte

Jozua's Jozua versloeg als aanvoerder onder Mozes vijandige stammen en leidde na Mozes' dood als zijn opvolger het joodse volk over de Jordaan naar het beloofde land Palestina.

Frans gevaar (1673)

Aan Joachim Oudaan.

- Oudaan, die mijne geest voorheen
 zo heus genoopt hebt met uw dichten,²
 schoon zij zo stom bleef als een steen
 en zelfs vergat de vriendenplichten,⁴
 5 vergeef haar 't zwijgen deze maal.
 Zij voelt haar lippen openbreken.
 Nu zal ze u des te langer spreken
 en licht vermoeien met haar taal.
 En kon ze toch haar stem verbijten,
 10 de stenen zouden 't haar verwijten.
- Wat tuimelgeest beheerst het land, wat bastaardij¹¹
 valt in ons eigendom en smet als een harpij,¹²
 tot ons schandaal geteeld, met haar vergifte pennen¹³
 de ganse lucht, zelfs voor wij 't gruwzaam monster kennen
 15 dat, roekeloos het hoofd verheffende als vorstin,
 de taal uit Neêrland schopt en dringt er Frankrijk in
 met hare bastaardspraak en dartele manieren?
 Ontaarden wij met recht van d'oude Batavieren?
 Zijn dan die helden in zo'n schandelijke naam¹⁹
 20 dat nu het nageslacht met redenen zich schaam'?
 En zijn onze ouders - in krijgstochten afgesleten,
 het vreselijk geweld van Rome doorgebeten²²
 en in een later eeuw door Nassau's kriegsbeleid²³
 gewassen boven reik der Spaanse mogendheid -²⁴
 25 nu waardig dat men die vergete als Franse slaven,
 op hun gebeente spuwe en trappele op hun graven?
 En kan men 't stamhuis van Oranje - dat nog pas
 met zoveel zorg 't gebouw des staats legde in tiras

- en, overladen met bevochten krijgslaurieren,²⁹
 30 de blijde zege alom zag volgen haar banieren -
 verlaten trouweloos in deez' verzwakte stand
 om slaafs te volgen een uitheemse dwingeland?
 Want wie kan 's vijands wijze en taal zo hoog waarden
 als wie lafhartig zich wil laten overheren?
- 35 Zo helden al vanouds de volken, lang geschokt,³⁵
 naar hunne ondergang. Toch blijven wij verstokt,
 of door een dikke mist bezwijmeld en bedrogen.³⁷
 Waak op! 't Is tijd, wrijf eens de dampen uit uw ogen
 en zoek niet buiten u, met schand'lijke achterdocht,
- 40 de bron der nederlaag waartoe wij zijn gebrocht.
 Wij zijn verraders van onszelve, wij vergeten
 onszelf, maar hebben dat aan anderen verweten.
 De Franse weerhaan kraaide ons lang zijn wetten toe,⁴³
 toen kietelde ons zijn stem, nu krimpt men voor de roe
- 45 van zijne schachten en afgrijselijke sporen.
 De dwazen schijnen nog met lust zijn klank te horen,
 vergapen zich nog aan de kleuren van zijn staart
 en vleugels, waar hij eerst mee lokt, dan snel vervaart.⁴⁸
 Verleidende meermin, waar blinden naar verlangen,⁴⁹
- 50 die gij behendig nu bij d'oren hebt gevangen,
 wat toverzang maakt u behaaglijk in ons land,
 wat ketens zijn 't die gij zo fijn en listig spant?!
- Vervloekte ketens, die wij eerst met vreugde zochten,⁵³
 och, was nu 't zoeken uit en was van de gedochten
- 55 het masker afgerukt, dan zagen we in 't licht
 de moordklauw, rood van bloed, het dreigende gezicht
 waarin zich wreedheid en moorddadigheid vermengen,
 de droge keel, belust om mensenbloed te plengen,
 't blanketsel van de mond veranderd in venijn⁵⁹⁻⁶⁰
- 60 en ons alom verraên door ingebeelde schijn.
 De Franse Circe wist al lang die rol te spelen.⁶¹
 Nu spreken overal zovele moordtonelen

van hare tirannie. Maar wie z'ook trapte op 't hart,
 't was tot hun weerwil, zij verkropten 't leed met smart
 65 om, als de kans zich toonde, eens samen op te springen
 zoals de Siciliaan ons leert de Vesper zingen - ⁶⁶
 waar wij de vijand zelf en zijn lichtzinn'ge jeugd
 inhalen, onze val verhaastende met vreugd.

De echo van de keus voor Franse geestigheden ⁶⁹
 70 en spraak, door ons zo lang eerbiedig aangebeden,
 klinkt over Holland heen uit Bodegravens puin ⁷¹⁻⁷²
 en Zwadenburgerdam, 't vermaak van onze tuin ⁷²⁻⁷⁴
 voorheen, nu smokende as, tot schouwburg uitverkoren
 der wreedheid, die ons leert eens goed de klank te horen
 75 van haar muziek. Ga, lach het Nederlands nu uit
 en dwing uw voeten naar de tonen van hun fluit.
 Trojanen halen weer met reigezang en snaren
 het zwang're krijgspaard in, dat 's middernachts gaat baren ⁷⁸
 en 't oorlogsvolk verlost, dat knot des konings stam, ⁷⁹
 80 en zet uit dankbaarheid heel 't rijk in vuur en vlam. ⁸⁰
 De geest van Nero ziet weer lieden zich vermaken ⁸¹
 en zingen Frankrijk na, en zingen onder 't blaken ⁸²
 en deerlijk moordgeschrei van vader, kind en vrouw.
 Hier d'een ten hemel schreeuwt, daar d'ander stikt van rouw.

85 Nu is met hun gezang de dolheid vrijgelaten.
 Men trapt de zwang're buik te barsten, propt de straten
 met maagdenlijken, eerst ontuchtig geschoffeerd,
 verbrand, geblakerd, vuig mishandeld en onteerd.
 De drempels kraken van gekneusde bekkenelen, ⁸⁹
 90 de lijken grijnzen aan de takken van abelen
 en linden. En de moord, die vrouw noch zuig'ling spaart,
 maakt Alva, Neêrlands vloek en gesel, zacht van aard. ⁹²
 Nu, lust het ons nog langer op zijn Frans te leven?
 Wordt groene gal en bloed niet naar ons hoofd gedreven? ⁹⁴
 95 Wat?! Zien wij nóg met vreugd' de laffe geilheid aan
 die ons verleidt en komt de staat zo duur te staan?

- De vlam dreigt ons en wij verspreiden zelf de vonken,
 zo wordt de gouden kop vol gif met smaak gedronken.
 De wisseling van zoveel drachten en gewaad,
 100 de zotte mommerij van treden en gelaat¹⁰⁰
 en dat verwijfd gedrag waarnaar w'ons lichaam dwingen
 op hun gebod, zo vreemd en vol veranderingen,
 zijn zoveel listen, lang tot ons bederf gezocht.
 Zo hebben wij onszelf de stroppen opgekocht.
 105 Wat landaard voelde zo onstuimig zich vertreden
 en volgde tóch met lust zijns wrede vijands zeden...?
 Als Pan te driest zijn baard en lokken heeft gebrand,¹⁰⁷
 vliet hij de vlam die hem verlokke met verstand.
 De hoofdervijand van de Staat der Nederlanden
 110 stoof als een weerwolf weg, indien wij hem verbanden
 met ernst en met een vloek, zoals 't zijn moordlust past,
 vervolgden waar hij nu in 't bloed der burgers plast.
 Dan zag Oranje van zijn hoge zegewagen
 de landberoerders in verdiende wraak verslagen,
 115 de harp ontsnaard, de roos de dorens afgesneên,¹¹⁵
 de lelie in haar bol gedoken of vertreên¹¹⁶
 en 't zwijn van Münster fors de slag tand afgebroken.¹¹⁷
 Dan vond de nazaat fier zijn oud'ren bloed gewroken,
 de plunderaar betaald zijn onverdiend geweld
 120 en 't Frans gebeente blonk nog eeuwenlang op 't veld.
 Herneem de oude moed, gij vrijgevochten steden,
 verjaag de vijand, maar verjaag eerst zijne zeden.
 Men koopt de Franse zwier te duur voor lijf en goed.
 Was nu die smetten af in 's vijands dartel bloed!

Eindnoten:

- Joachim Oudaan* Rotterdamse geleerde, dichter en zakenman (1628-1692)
- 2 *heus genoopt* beleefd aangespoord
- 4 *de vriendenplichten* namelijk door iets van zich te laten horen
- 11 *Wat tuimelgeest* Wat voor een verdwaasdheid
- 12 *smet...harp* bezoedelt als een vraatzuchtig en stank verspreidend monster met het lichaam en gezicht van een vrouw, en de vleugels en klauwen van een roofvogel
- 13 *pennen* vleugels
- 19 *naam* reputatie
- 22 *geweld van Rome* de Romeinse overheersing, waartegen de Bataven onder leiding van Claudius Civilis in verzet waren gekomen (69 na Chr.)
- 23 *Nassau's krigsbeleid* oorlogvoering onder leiding van Willem van Oranje en andere leden van het geslacht Nassau tegen de Spanjaarden tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648)
- 24 *gewassen boven reik* boven de macht gegroeid
- 29 *'t gebouw... tirs* de Nederlandse staat opbouwde
- 35 *geschokt* aan het wankelen gebracht
- 37 *bezwijmeld* verslapt
- 43 *De Franse...toe* al sinds april 1672 was de Republiek met Frankrijk in oorlog
- 48 *vervaart* bang maakt
- 49 *Verleidende meermin* Frankrijk, voorgesteld als femme fatale
- 53 *zochten* begeerden
- 59-60 *'t blanketsel...schijn* als de Franse femme fatale ontmaskerd zou worden, dan zou de make-up op haar mond gif blijken en dan zouden we inzien dat we onszelf door schone schijn verraden hebben

- 61 *Circe* tovenaress
- 66 *zoals de Siciliaan...zingen* zoals de Sicilianen bloedig in opstand kwamen tegen de overheersing door de Franse koning Karel van Anjou (in 1282), waarbij het kloggelui voor de vespers of avonddienst het startsein gaf
- 69 *geestigheden* frivoliteiten
- 71-72 *Bodegravens puin en Zwadenburgerdam* in december 1672 waren de dorpjes Bodegraven en Zwammerdam verwoest door het Franse leger
- 72-74 *'t vermaak...wreedheid* de fraaie Hollandse tuin is nu walmende as en het toneel van wreedheid
- 78 *het zwang're krijgspaard* het houten paard van Troje, waarin Griekse soldaten verborgen zaten
- 79 *dat...stam* onder andere de Trojaanse koningszoon Polites en zijn vader Priamus werden door de Grieken gedood
- 80 *uit dankbaarheid* (ironisch) uit wraak voor de schaking van Helena
- 81 *Nero* Romeins keizer van 54 tot 68 n.Chr., berucht om zijn wreedheid
- 82 *blaken* verbranden
- 89 *bekkenelen* schedels
- 92 *Alva...zacht van aard* Spaanse landvoogd die in 1567 naar de opstandige Nederlanden werd gezonden en wiens harde optreden nu, vergeleken met dat van de Fransen, zachtvaardig lijkt
- 94 *groene gal en bloed* conform de toenmalige medische leer der lichaamsvochten of humeuren zorgden groene of gele gal en bloed voor strijdlust en vurigheid
- 100 *mommerij...gelaat* veinzerij in gedrag en houding
- 107 *Pan* Griekse herdersgod, van wie gezegd wordt hij, nog onbekend met het vuur, een vlam trachtte te omhelzen
- 115 *harp* Keulen; *roos* Engeland
- 116 *lelie* Frankrijk
- 117 *zwijn van Münster* bisschop van Münster, die in de toenmalige antipropaganda als een gemijterd zwijn werd voorgesteld.

Vrede dankzij oranje (1674)

'Schip moed, verdrukte Nederlanden,
klapt in uw opgeheven handen,
van *broederstrijden* mat en moe.³

God heeft de schandvlek van Zijn *kerke*⁴
5 begraven onder stalen zerken⁵
en neergelegd die scherpe roe.

Al *broederbloed* genoeg vergoten,
al kruit en lood genoeg verschoten,
al *weduwen* genoeg gemaakt,
10 wier arm', onnooz'le, tere *wezen*¹⁰
in zulk een staat en droevig wezen
het brood wordt uit de mond gehaakt.

God, die der zaken roer kan wenden,
ziet neder op uw dubb'le ellende,¹⁴
15 en hoort uw stem aan 't smeek*altaar*,
waar duizend zuchten Hem bewegen
om u t'omhelzen in Zijn *zegen*
met een gewenst' en lieve *maar*.¹⁸

De *raad Achitofels* verbroken,¹⁹
20 is u *d'olijftak* opgestoken.²⁰
Rijs Neerlands Esther, rijs weer op,²¹
die uw *Asveros* van hierboven,
komt met meedogenheid doorstoven,
de *broederstrijd* die krijgt een schop.'

25 Zo riep - in blijdschap opgetogen -
de *Waarheid* onder 's *hemels* bogen,²⁶
en zette ziel en lijf te pand²⁷

bij die, die - of door *nijd* of *voordeel* -²⁸
 zich toonden van een ander oordeel
 30 in 't afgematte vaderland.

De Faam was daad'lijk op haar hielen,³¹
 en vloog door 's werelds wentelwielen;³²
 zij gaf Louis een schamp're lach,³³
 wijl *Neerland* riep: 'Dit aas der oren'³⁴
 35 zal *Dam* en *Beurs* en *Waag* bekoren;³⁵
 zo komt de welvaart voor de dag.'

Neptuun, die op 't geluid ontzette,³⁷
 sloeg met zijn *gaffel* in de netten,³⁸
 die ledig hingen langs het *strand*;
 40 hij wenkt de *scheepvaart* met haar *kielen*⁴⁰
 wijl 't al van *Tritons* om hem krielen,⁴¹
 met kronkelhorens in hun hand.⁴²

Schep moed, *Gods kerk*, en droog uw wangen.
 Uw *lier*, aan *wilgen* opgehangen,
 45 ruk moedig van die takken af,
 en zing de grote *God* ter eren
 een toon wiens weerklank heen zal keren
 waar *Eendracht* houdt haar open *hof*.

Zo moet het *groot-besluit* eens baren⁴⁹
 50 door Die, die 't *al* komt evenaren,⁵⁰
 ten voordeel van Zijn waarde *bruid*,⁵¹
 die *roos*, die onder zoveel *dorens*
 van *tweedracht*, twist en van verstorens
 geplant staat, oost en west en zuid.
 55 Die *roos*, die zoveel *afgodisten*,⁵⁵
 belust op *oorlog* en op *twisten*,

toeroepen: '*Kruist* haar, *kruist* haar voort.
Rein af! Ontbloot haar, tot haar schanden!
 Verbreek haar *koorden* en haar banden
 60 en drink u dronken aan de moord.'

Een stem die *Rachels* dode benen⁶¹
 opnieuw doet om haar kind'ren wenen,⁶²
 die Bodegraaf en Zwammerdam⁶³
 Louis zal in het aanzicht smijten,
 65 en onophoudelijk verwijten
 de telgen van zijn trotse stam.⁶⁶

Doch *zij*, die staat op *vaste gronden*,⁶⁷
 de *vredebalsem* toegezonden
 van *Gileads genadestoel*,⁶⁹
 70 nu tilt zij 't hoofd tot door de wolken,
 en juicht op 't *handgeklap* der volken,
 zij let op *Babel* noch haar *boel*.⁷²

Diens rietstok is in tweên gebroken⁷⁴
 75 nu Karels ogen zijn ontloken,⁷⁵
 die 't zeil van vriendschap haalt in top,
 waaronder wij stroomopwaarts roeien,
 in spijt van *Faro's maag're koeien*⁷⁸
 met onverzaad'bre weienrop.⁷⁹
 80 Dat zich Oranje nu verheuge,
 wie zoveel bitt're doodse teugen⁸¹
 geschonken zijn door Loevestein.⁸²
 Doch door 't besluit van 't *Enig Wezen*
 is zelf de *schenkers* toegewezen,
 85 dit saamgebrouwen moord*venijn*.⁸⁵

Ontbloot dan Nederland uw haren,
 ruk henen naar uw dankaltaren,
 breng uw *geloften* voor de dag
 die gij, in 't schudden van uw *zuilen*,⁸⁹
 90 met *jamm'ren*, *kermen* en met *huilen*
 uw *God* beloofde in wee! en ach!

Dan zal *d'olijftak* vruchten dragen,
 waarnaar dat *Is'rels* ogen zagen
 toen het aan *Babels* beken zat.⁹⁴
 95 Dan zal ons Juda in haar muren⁹⁵
 de tweede *Sanherib* verduren,⁹⁶
 die *vlucht* voor 't rits'len van een blad.

Deez' wens laat *pek- en teerton* branden
 die onder 't klappen in de handen
 100 hun vlammen zenden naar omhoog,
 opdat z' Louis mag, door de vonken,
 bewegen ons mee toe te lonken,
 met een aanminnig, vreedzaam oog.

Ik tracht VEERder
Cornelia van der Veer

Amsterdam, aan de zoom van 't IJ, de 26e februari 1674.

Eindnoten:

- 3 *broederstrijden* Engeland en de Republiek hadden eerder als twee protestantse naties als 'broeders' tegen elkaar gevochten
- 4 *schandvlek* de broederstrijd
- 5 *begraven...zerken* voorgoed beëindigd en afgesloten
- 10 *onnooz'le* onschuldige
- 14 *dubb'le ellende* oorlog, en dan ook nog eens tegen een eigen 'bloedbroeder'
- 18 *maar* boodschap
- 19 *raad Achitofels* in 2 Samuel 15 staat beschreven hoe de raadsheer Achitofel het joodse volk ervan probeerde te overtuigen niet David, maar diens zoon Absalom te steunen. Het volk slaat de dwaze raad om in opstand te komen uiteindelijk in de wind; zo past het ook de ingezetenen van de Republiek niet naar slechte raadgevers (de staatsgezinden) te luisteren
- 20 *d'olijftak* het symbool van vrede
- 21 *Neerlands Esther* de Nederlandse maagd (de Republiek) moet zich spiegelen aan de bijbelse Esther, de joodse vrouw die haar volk wist te redden door de Assyrische koning Ahasveros tot haar bondgenoot te maken tegen de jodenhater Haman; zo moet de Nederlandse maagd steun zoeken bij Karel II tegen Lodewijk XIV
- 26 *Waarheid* personificatie, de waarheid wordt als vrouw voorgesteld
- 27 *zette...te pand* stelde zich garant voor de goede afloop
- 28 *nijd...voordeel* afgunst en egoïsme
- 31 *Faam* personificatie van het nieuws
- 32 *door...wentelwielen* de wereld rond
- 33 *Louis* Lodewijk XIV
- 34 *aas der oren* goede nieuws
- 35 *Dam...Waag* de drie locaties waar in Amsterdam handel bedreven werd
- 37 *Neptuun* Neptunus, Romeinse god van de zee
- 38 *gaffel* drietand
- 40 *kielen* schepen

- 41 *Tritons* mythologische halfgoden, herauten van Neptunus; *krielen* krioelen
- 42 *kronkelhorens* hoornschelpen
- 49 *groot-besluit...baren* uit het verbond ooit voortkomen
- 50 *Die God*; *evenaren* in evenwicht komt brengen
- 51 *bruid* de Kerk
- 55 *afgodisten* aanhangers van een ander geloof dan het gereformeerde
Rein af Weg met haar; *Ontbloot... schanden* Doe haar schande aan door haar (de bruid, de Nederlandse Gereformeerde Kerk) te ontbloten
- 61 *Rachels...benen* de beenderen van de vrouw van Jakob, de moeder van Jozef en Benjamin en aartsmoeder van het joodse volk
- 62 *opnieuw...wenen* zoals zij dat deed bij de kindermoord in Bethlehem (waar zij begraven lag), ten tijde van de geboorte van Jezus
- 63 *Bodegraaf en Zwammerdam* in de winter van 1672 richtte het Franse leger op laffe wijze in deze twee dorpen een bloedbad aan
- 66 *telgen...stam* de hoogmoedige nazaten van Lodewijk XIV zullen door de Republiek de schandelijke daden in Bodegraven en Zwammerdam verweten worden
- 67 *zij* de Nederlandse Gereformeerde Kerk
- 69 *Gileads genadestoel* verwijzing naar de broederstrijd tussen de twee joodse stammen der Efraïmers en Gileadieten, die elkaar onder aanvoering van de Gileadiet Jephtha hevig bevochten
- 72 *zij...boel* zij trekt zich noch van Babel (het Vaticaan) noch van haar minnaar (de rooms-katholieke Lodewijk XIV) iets aan
- 74 *Diens rietstok* De zwakke staf waarop Lodewijk XIV steunt, zijn zwakke gezag
- 75 *ontloken* opengegaan: Karel II zal het bedrog van Lodewijk XIV gaan zien
- 78 *in spijt...koeien* ondanks onheilspellende voortekenen, zoals de farao die zag in een droom, waarin zeven magere koeien zeven magere jaren voor Egypte voorspelden
- 79 *weienrop* magen die naar de wei hongeren
- 81 *doodse teugen* dodelijke maatregelen, als de Akte van Seclusie uit 1654, waarin De Witt met de Staten-Generaal vastlegde dat Willem III zijn vader Willem II nooit zou mogen opvolgen als stadhouder
- 82 *Loevestein* de Loevesteinse factie (zie Nawoord)
- 85 *is...moordvenijn* de verraders lijden nu het lot dat zij de Oranjes hadden toegedacht
- 89 *in...zuilen* toen de Republiek door de oorlogen op haar grondvesten stond te schudden
- 94 *Babels beken* Nederland wordt hier, zoals in gereformeerde kringen in de zeventiende eeuw vaker gebeurde, vergeleken met Israël; het Nederlandse volk hunkert nu naar de olijftak zoals de joden tijdens de Babylonische ballingschap naar hun thuisland hunkerden
- 95 *ons Juda* ons Israël, Nederland dus
- 96 *Sanherib* de Assyrische koning die ten tijde van de heerschappij van de joodse koning Hizkia Jeruzalem belegerde; het verwijst hier naar het beleg van de Republiek door Lodewijk XIV.

Hollander in gesprek met vreemde huursoldaten (1678)

Hollander

[...]

Zie ginder in het groen, daar liggen drie gezellen,
die echt niet bezig zijn met stapels geld te tellen;
hun schrale kleding duidt op grote armoed,
hoe ongelijk verdeeld is toch het werelds goed!

- 5 Doch God, Die 't zo belieft, Die doet niets zonder reden.
De rijken zijn verplicht armoedigen te kleden,
te voeden met hun geld, dat is hen opgeleid.

Beproeft Hij d'een met geld, een aêr met lijdzaamheid.⁸

De rijkdom is een last, wanneer wij 't goed bezinnen:

- 10 een ongewone last, die wij zo dom beminnen.
Want onze Heiland zegt, en toont hoe moeilijk dat
het voor de rijke is te gaan op 's hemels pad,
teneinde dat men voor de rijkdom mochte schromen,
zo moeilijk zullen zij in 't hemelrijke komen,

- 15 zoals ooit een kameel door 't naaldenoog zal gaan.¹⁵
Deez' drie die 'k ginder zie, hen zal geen rijkdom schaên,
tot kwetsing van hun ziel, daar kunnen ze op roemen,
niet om hun vele geld zal men ze gaan verdoemen.
Ik zal eens naar hen gaan, en zien wat voor een volk...

- 20 Ho, ho, 't is al kromtong, hier paste wel een tolk.²⁰
'Wel vrienden, rust je wat? Ik wens je goede dagen,
en steeds de beurs vol geld, dan heb je niet te klagen.'
Waal 'Amen, je veuilje dat het waarheid wezen mag,²³
en dat nu niet je blijkt te liegen heel de dag.'

- 25 *Holl.* 'Mijn wens is echt wel goed, maar wensen zal niet baten.
Waar komt gij toch vandaan? Mij dunkt, gij zijt soldaten?'

Engelsman 'Yes sir, we heb geweest de soldiers of de Staats.'²⁷

Holl. 'Soldaten in 't gemeen zijn meestal arme maats,
vaak niet belaên met geld, en pover in de kleren.'

- 30 *Waal* 'We hebben nu geen dienst, de Staat heb ons casseren.'³⁰
Holl. 'Waar kom je nu vandaan, waarheen dan alle drie?'
Waal 'Je vraagt vanwaar ik kom? Dat stad daar dat je zie.'
Holl. 'Van Utrecht, hoor ik wel. Dus was jij daar gelegen?'
Waal 'Non monsieur, non, welnee; ik leg t'Nijmewege.
- 35 Hoe zeg je, heet dit stad?' *Holl.* 'Utrecht, zo zei ik strak.'³⁵
Waal 'Zo mag dat echt wel heet: men 'r uittrekt mon kazak.'³⁶
 O malheureux pais, en abominable peste!³⁷
Holl. 'Maar vriend, men vindt de vreed' nu nodig en het beste.'
Waal 'Men zegt het zo, maar toch, maak dat de ganzen wijs,
- 40 de landen nu floreer als was hier 't paradijs.'⁴⁰
 Men wordt van oorlog rijk, soldaat blijft arme knechte.'
Holl. 'Al hebben wij hier vreê, er is genoeg te vechten.
 Ja, hebt gij vechterslust, en moet de krijg u voên,
 'k verzekeer u mijn vriend, er is genoeg te doen
- 45 bij keizer, of de Zweed, bij Brandenburg en Hessen.'⁴⁵
Duitser 'De Friede-machers hunne broeken ganz bedressen!⁴⁶
 Der Feind er lacht im Vust, der Fox dan ruwet nicht.'⁴⁷
Holl. 'De leeuw al ligt hij stil, is wakker van gezicht.'⁴⁸
Engelsman 'I know de Frence haan, de duivel 't is together.'⁴⁹
- 50 *Holl.* 'En wij vertrouwen God, dat's onze Hoop en Redder.
 Wel mannen, zeg me nu, wat zul je nu bedrijven,
 indien je bent gezind hier in dit land te blijven?'
Eng. 'No, I will not blijf hier, I can not vul my hand,
 all friends zijn nu together, zij dwaal in Ingeland.'
- 55 *Holl.* 'Och lacie, arme ziel, mij deert zijn droeve tronie.'⁵⁵
Eng. 'Wat zal I do, my friend, I have but little monie.'
Holl. 'En Waaltje, zeg me eens, waar zul jij in vervallen?'
Waal 'Oh ik, monsieur, ben slim: ik maak de muzenvallen,
 en houten lepels ook, ik kan de blaasbalk lap.'⁵⁹
- 60 *Holl.* 'Wel, 't een dat helpt het aêr, 't is al een wetenschap.'
Waal 'Ik hebbe eens gehoord, dat Amsterdamse huzen,
 die benne hele vuul, en hebben vele muzen.
 Men stook de vuren meer als in een and're stad,

- ik hebbe d'opinie, daar rust ik op mijn gat'.
- 65 *Holl.* 'Dus is het dan je plan in Amsterdam te wonen?
't Hangt op Gods zegen, toch? Wil Hij u hulp betonen?'
Waal 'De volken ben daar rijk, ze achten niet de geld,
ik hope beter dak te hebben dan in 't veld.'
- Holl.* 'En gij, mijn Duitse broer, kunt gij u wel generen?'⁶⁹
- 70 *Want* wie geen ambacht kent, moet dikwijls brood ontberen.'
Duits. 'Sag Herr das nicht zu mir, du redest al te nars,⁷¹
maar ich gedenk vielleicht, 't is nur auss lauter Schars.⁷²
Ich, die vom Adel bin, von grossen Haus geboren,
mein Vater ein Baron, beim Keiser ausverkoren.'
- 75 *Holl.* 'Ja vriend, dat wist ik niet, maar eet daar nu eens van!
'k Was liever rijke boer dan arme edelman.'
Duits. 'Ein Boer dat is ein Boer, al zit hij in den Zadel,
hij is en blijft ein Boer, en ich, ich bin von Adel.'
- Holl.* 'Nu dát betwijfel 'k niet, 'k wil daar niet tegen lopen,⁷⁹
- 80 *toch* kun je met die naam geen pekelharing kopen,
daarom toch brengt de waard u nooit één pintje bier,
't is hier een ander land, het geld maakt adel hier.'
[...]
- Holl.* 'De zuiv're deugd is 't zaad waaruit de adel wast.'⁸³
Waal 'Ik heb gezien een edelman: een echt' hangbast!⁸⁴
- 85 *Een* groter deukeniet als andere personen.⁸⁵
Holl. 'Het is ook maar een naam. De deugd moet eêlheid tonen.'
Duits. 'Ich hab dan wel kein Geld, doch leichwol hab ich Ehr,
und thu alzeit mein Best om zu bekommen mehr.'
- Holl.* 'Welk avontuur heeft u hier in dit land gebrocht?'
- 90 *Duits.* 'Kein Adel ist geacht als sie nicht heeft versocht,⁹⁰
aus Noht geschah es nicht, hoewel het mir tut zuchten,
ein ehrlich Cavallier, die muss de Tod nicht vluchten.'
Eng. 'Bin jij een cavallier, I know it an jouw clers,
I know it an jouw feet, I know it an jouw ers.'⁹⁴
- 95 *Waal* 'Monsieur le cavallier, hij is de dapp're ridder,
hij moete word' als ik, de droge brood aanbidders.'

- Eng.* 'Zowel bekome six and six the brit and doublet.'
- Holl.* 'Wat zeg je, mijne vriend? 'k Begrijp het altemet,⁹⁸
maar nu begrijp 'k je niet.' *Eng.* 'Doe you not understen?'
- 100 I spreke van his lompen; is dat een gentilmen?'
Waal 'Ik zeg, hij lijke op, zie d'ellebook, Nassouwen.'¹⁰¹
Holl. 'Soms schuilt een dapp're arm in erg gescheurde mouwen,
en menig dapper held in armoedzaaiers kleed;
dat is des werelds loop, zoals gij ziet en weet.'
Waal 'Ja weten doe ik 't wel, maar 'k mag niet hoor 't poffen,
- 105 ze ben altijd zo trots en glorieux, die moffen.¹⁰⁵
Of hij van adel is? Hij is gelijk aan mij:
zo noble als d'ezel, waar de Pape van Rome op rij.'
[...]
Holl. 'Wat zucht de jonker hard? God zal u niet verlaten!'
Duits. 'Wol, hab ich kein gelijk?' *Holl.* "'t Is waar, wat zal 't u baten,
- 110 of gij nu weent of treurt, of overmatig tiert.'
Duits. 'Ich bin zo ver von Heim, und bin veramouriert.'
Holl. 'Zijt gij verwarrembiert? Wat zal ik hieruit ramen?'¹¹²
Duits. 'Nein, nein, veramouriert: verliebt auf mooie Dame.'
Holl. 'Kwelt u de liefde, vriend, dan bent gij niet in nood.'
Waal 'En ikke amoureeer de bier, de kaas en brood.'
- 115 *Duits.* 'O wee, mein junge Herz, Cupido heeft getroffen.'¹¹⁵
Waal 'Komt er nu die amour in bedelkorf van moffe?
ik moete lachen erg, als was ik halve dood.'
Duits. 'Ai mich, als ich gedenck mooi Mundeleine rood!
Fortuna durch die Fried heeft al mein Hopf genommen,
- 120 ich hatte anders wis ein Huwelijk bekommen.
Nun muss ich na der Heim und balde wieder hien.'
Holl. "'k Geloof ternauwernood wat ik nu hoor en zie:
een man van zulke stand van liefde horen klagen
alsof hij anderszins geen leed heeft te verdragen.
- 125 Een man zo ver van huis, hij heeft noch geld noch borg:
hij maakt zich vreemd genoeg alleen om liefde zorg.
De nood en armoed, die lijkt hij niet te achten,

- 130 de liefd' en anders niets bekommert zijn gedachten.
't Is van een dapperheid die 'k onverwinn'lijk acht,
dus twijfel 'k nu niet meer: hij is van rijk geslacht.'
Waal 'En zie je dan 't postuur van deze grote held?
Hij is toch zo geschikt te strijden in het veld;
- 135 het veld, dat is het huus van son maîtresse, heus!
Hij krijgt aldaar de zak, de deur sluit voor son neus.'
Holl. 'Nu Waaltje, niet te grof. Hebt gij nog zin te gekken?
Gij zijt gelijk een aap, kunt zelf uw kont niet dekken.¹³⁸
[...]
Gij zijt een kluchtig man, en hoorde rijk te wezen:
- 140 er is in uw gelaat geen armoed te lezen.'
Waal 'Te treuren helpt me niet, de beurse blijve kaal;
met honderd pond aan zorgen, 'k geen centje schuld betaal.
[...]
Het moet me van het hart dat 'k wens dat 't God believe,
dat mon capitaine hangt, hij is een groot landdieve.
- 145 Hij is de valse monstre, al lijkt hij nog zo braaf.
Hij vulle al son zakke, hij stele als de raaf,
en hij betaal mij niet, toch heeft hij bij mij schulden.'
Holl. 'En hoeveel is dat dan?' *Waal* 'Akkentakkentik kulden.'
Holl. 'Wel, vroeg gij daarom niet, toen hij u afscheid gaf?'¹⁴⁹
- 150 *Waal* 'Ik vroeg dat wel monsieur, hij dreigt met strop te straf.'
Holl. 'Wel waarom klaagt gij niet bij onze heren Staten?
Nee, was ik in uw plaats, 'k zou 't zo niet lopen laten,
al was die kapitein een graaf of koningszoon.'
Waal 'De Staten letten niet op arme, klein persoon,
- 155 en 'k hebbe niemand niet die mij sollisteren,¹⁵⁵
die klerken, die penlik, zij ben al grote heren.'
[...]
Holl. 'Zeg vriend, is 't echt zo erg als gij het mij vertelt?
Het recht krijgt zonneglans door 't blinken van het geld.'¹⁵⁹
- 160 Het recht krijgt door het geld altijd de fraaiste luister,
en waar het geld niet is, daar is het snel wat duister.

- 't Ontbrak u aan het geld, dat men u nors bezag:
uw klederen verraên dat u niet veel vermag.
't Gaat als het spreekwoord zegt: het lieve geld dat stom is,
165 dat smooit het goede recht, en maakt zo recht wat krom is.'
[...]
Waal 'Monsieur, u spreke recht, de wereld is voor slimmen.'
Holl. 'Het gierig wangedrag zal steeds iets hoger klimmen.
Wat zei uw kapitein, heeft hij 't u niet beloofd?'
Waal 'Ja ja, dat wel'. *Holl.* 'Dan hangt u nog wat boven 't hoofd.'
170 Of acht gij 't hopeloos? Hij moest zich schamen, foei!
Waal 'Met Juttemis zal hij betaal, als stenen bloei.'
Holl. 'Jawel, 't is goddeloos, en wreedheid moet 't heten,
aldus het vlees en bloed van zijn soldaat te eten.'
[...]
Holl. 'En Duitser, zeg mij eens: ga jij nu nog in zaken?
175 Gij kunt niet zonder geld of beed"len thuis geraken.'
Duits. 'Ich will in Amsterdam ein goede Wechsel machen.'
Holl. 'Hebt gij daar vrienden dan? Zo nee, ze zullen lachen.
Die kooplui zijn geleerd, daar is de hoogste school.
Waarop word jij geloofd?' *Duits.* 'Auf adelich Parool.'
180 *Holl.* 'Op d'adellijke eed zul jij geen geld bekomen.
Nee vriend, denkt dat maar niet; daar moet je niet van dromen.
Heb je geen ander plan? Blijf er dan maar vandaan.
Pand moet er zijn, of borg. Iets anders zal niet gaan.'
Duits. 'Ich hoffe toch van wel, und will einmaal verzoeken,
185 gelingt es aber nicht, dan will ich ze vervloeken.
[...]
Beweis ist mein Pitzier, und adeliche Wapfen.'¹⁸⁶
Holl. 'Da's niet genoeg.' *Duits.* 'Ik denk, dan zijn ze nicht rechtschapfe
Holl. 'Denk jij van zulk een volk ooit geld te leen te trekken?
Misschien. Maar als 't je lukt, jij zou er zelf mee gekken,
190 en zou er eenmaal thuis mee drijven uwe spot,
en zeggen meer dan eens: 'Wat is dat Holland bot'.
[...]

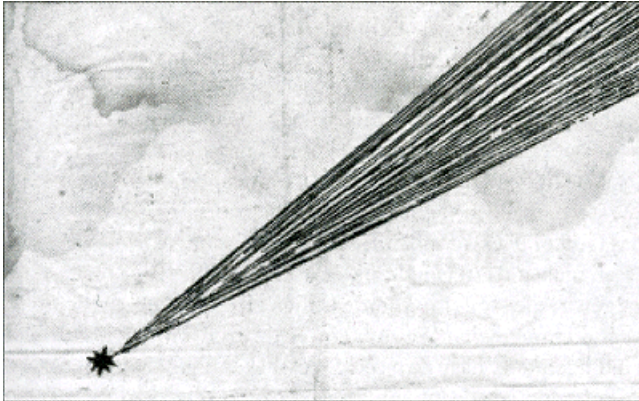
- Nu vrienden, ga met God, ik wens u alle goeds,
 Hij wil uw leidsman zijn, dus wees vol goede moeds:
 ik hoop dat Hij u voedt, en zal ten besten leiden.
 195 Zijt God getrouw tezaam. 't Is tijd, ik moet nu scheiden.'
Waal 'Je vous bedank monsieur.' *Duits*. 'Der Herr hab grossen Danck.'
Eng. 'I tenk with al mi harts.' *Holl*. 'Leef blij, en rijk en lank.'¹⁹⁷

Stuur recht

Eindnoten:

- 8 *aêr* ander
 15 *zoals...gaan* zoals Jezus in Marcus 10:25 aan zijn volgelingen uitlegt
 20 *kromtong* vreemde spraak
 23 *veuilje* zou willen
 27 *Staats* Staten-Generaal
 30 *casseren* ontslagen
 35 *strak* daarnet
 36 *kazak* soldatenjas
 37 *pais* land
 40 *de landen* de gewesten van de Republiek
 45 *bij...Hessen* verwijzing naar de nog voortdurende oorlog in Zweden en Duitsland
 46 *bedressen* volschijten
 47 *Feind* vijand; *Fox* vos, symbool voor de sluwe Spanjaarden; *ruwet* ruhrt, roert zich
 48 *leeuw* de Nederlandse leeuw, de Zeven Verenigde Nederlanden; *wakker van gezicht* opletend
 49 *Frence haan* Franse haan, symbool voor de arrogante Fransen
 55 *lacie* helaas; *tronie* gezicht
 59 *lap* lappen, maken
 69 *generen* van levensonderhoud voorzien
 71 *nars* somber
 72 *vielleicht* misschien; *auss lauter Schars* voor de grap
 79 *tegen lopen* tegenin gaan
 83 *wast* ontspruit
 84 *hangbast* schurk
 85 *deukeniet* deugniet
 90 *versocht* geprobeerd, gestreden
 94 *ers* aars
 98 *altemet* allemaal
 101 *ellebook* verwijzing naar de legendarische, gescheurde kledij van Willem van Oranje en andere geuzen
 105 *poffen* opschepperij
 112 *ramen* opmaken
 115 *Cupido* de met pijlen gewapende god van de liefde
 138 *kunt...dekken* kunt u eigen gebreken niet eens verbloemen
 149 *afscheid gaf* ontsloeg uit dienst
 155 *sollisteren* de zaken behartigt
 159 *recht...zonneglans* de goddelijke 'Zonne der Gerechtheid' of wereldlijke *sol justitiae*
 186 *Pitzier* geboorterecht
 197 *lank* lang.

Komeet gezien! (1681)

God heeft ons, Nederland, zo lange niet geleden,
met zware oorelog heel jammerlijk bestreden.²

Maar zie, die grote straffe is nog niet gestild,
of de boosaard'ge mens, die loopt al weer in 't wild.

5 Van alle darterheid, van pracht, van hoererij,
het kwaaddoen, dat gaat door, en 't weldoen aan een zij.

Gewis het gaat aldus, hier en in and're landen:

't wellevan acht men niet, 't weldoen rekt men schande.

En daarom ook heeft God, Die groot is van vermogen,

10 naar deze zwakke aard der mensen zich gebogen,
en uit de hemel zelf vertoont Zijn toornigheid,

waarvan ons zondig land de ware gronden leit.¹²

Hij laat ons heden zien, en toont nu weer voor 't oog,
een sterre met een staart als ene regenboog!

- 15 Die flikkert in ons oog, en staat gelijk een roe:
 kijk uit, vrij Nederland en Engeland, ziet toe,¹⁶
 de gesel is gereed, God heeft hem al in handen,
 en zal daarmede slaan of u, of onze landen,
 of beide tegelijk. Want in een huisgekijf,¹⁹
- 20 daar slaat een vader zelf de kinders op het lijf.
 God laat ons heden zien een zwaard en komt het zwaaien
 omhoog en voor ons oog, om er door af te maaien
 al wat er hier omlaag is rijp voor Zijnen oogst.²³
 Wie dit goed overdenkt, die gaat hier allerhoogst.
- 25 De sterre met een staart wil ons wellicht vertonen
 dat God of deez' of die hun zonden wil belonen,
 en maken dat d'een de ander overheert,
 gewis, die straf, die komt, als men zich niet bekeert.
 Wat is er menig land in zondenweelde dronken!
- 30 God heeft ook, naar Zijn recht, een beker ingeschonken,
 vol ramp en alle kwaad. Daaruit drinkt menig land,
 God heeft er een opnieuw genomen in de hand.
 Toen Adam tegen God in hoogmoed was gesteigerd,³³
 God heeft voor 't paradijs de ingang hem geweigerd.
- 35 Een vlammend vurig zwaard bracht hem de droeve maar,³⁵
 dat pest en 's oorlogszwaard der zonden straffe waar.
 Zie, Adam had gewis in 't eten zich vergeten,³⁷
 en toen God hem daarvoor de straf had toegemeten,
 toen zond hij 't vlammend zwaard. De pest en zware tijd,
- 40 is doorgaans en aldoor een gulzigheids verwijt.
 Och, denkt dan ieder land; och, als we ons bekeerden,
 dat God de straf van ons, en onze burens weerde.⁴²
 Ach, dartel, moedig volk, 't kan niet zijn gezeid
 welk kwaad, al o zo lang, tot God heeft opgeschreid.
- 45 O grote zwelgenslust, onnutte drinkerije,
 en ongewone pracht en dwaze hovaardije,⁴⁶
 heeft hunne maat vervuld, en roept als om de straf,
 om pest en hongersnood, om helle, dood en graf.

't Is weelde dag na dag: 'Haal wijnen en kom eten!
 50 derhalve dreigt ons God door sterren en kometen,
 die nooit, naar wijzentaal, voor niets worden gezien,
 dat over uw bedrijf straks straffe zal gezien.
 Laat u het hemels licht op tijd dan beter leren,
 opdat u naar de eis tot God u moogt bekeren.
 55 Wanneer men zonde doet, God smeedt al snel een straf,
 maar als men zich bekeert, dan wendt Hij die weer af.

Een lied op hetzelfde subject Op de wijs van: 'Hoe lig ik hier in deze
 ellende'

O God, wat hoort men droevigheden,
 die zich vertonen over ons land,
 als Gij naar Uw barmhartigheden,
 ons nu doet gene onderstand,⁴
 5 dus zijn wij hier al 't saam verloren,
 al wat op d'aarde is geboren.

Wij zien aan 't firmament verheven
 een komeetster, blinkende klaar,
 die zich vertoont wel zestig graden,⁹
 10 en staat in 't westen openbaar,
 de Heer, die wil het kwaad verhoeden
 door deze zware, scherpe roede.

De oorlog, die is net geweken,
 van Hollands bodem nu certain,¹⁴
 15 nogmaals ziet men nog droever teken,
 dat ons ontstelt voorwaar niet klein.
 Men ziet dat God ons zendt deez' plagen,
 in deez' onz' jongst' en laatste dagen.¹⁸

Opdat Gomor en Sodoms straffen,¹⁹
 20 ons niet zo vallen op het lijf,
 want 't is hier niets dan zuipen, en brassen,
 met overspel van man en wijf,
 en nog zovele and're zonden,
 die ik u niet kan gaan verkonden.

25 Het schijnt wij zijn in Noachs dagen,²⁵
 er is geen mens die denkt aan God.
 En is er één naar Gods behagen,
 men houdt hem voor een gek ten spot:
 zo gaat het ook mij hier te lande,
 30 't wellevan houdt men voor een schande.

Daarom, o mens, wilt u bekeren,
 wijkt af van uwe zonden zwaar,
 want ziet, u naakt de dag des Heren,
 Hij zal u straffen openbaar,
 35 met pestilentie en zware tijden,
 met 't oorlogszwaard aan alle zijden.

Ons Holland heeft onlangs gehangen,
 ja als aan ene zijden draad;
 ik vrees het zal nog zwaar en bange,
 40 ons vallen als het inderdaad
 gebleken heeft door Franse handen,⁴¹
 behoedt toch, Heer, ons Nederlanden!

Geen mensen zijn er in het leven,
 die soortgelijk hebben gezien,
 45 van een komeet die gij hier neven
 ziet afgebeeld en kon bezien
 aan 't firmament zo gij kunt merken,
 het zijn voorwaar Gods wond're werken.

Daarom, o mens, leg af uw zonden,
 50 en dien de Here nu voortaan,
 opdat gij niet ooit wordt verslonden;
 het schijnt dat God ons nu wil slaan,
 en ons kastijden door Zijn handen,
 bid voor uw ziel, en voor onz' landen.

55 Ik bid u nogmaals voor het leste,
 ai, slaat het toch niet in de wind,
 en wilt niet wachten tot het leste,
 voordat gij 't waarlijk zo bevindt,⁵⁸
 want al uw klagen ende kermen,
 60 het zal de Heer dan niet ontfermen.

Jacobus Dretgraft

Eindnoten:

- 2 *oorelog* de oorlog met Frankrijk, die 1672 begon en in 1678 eindigde
- 12 *gronden leit* oorzaak is
- 16 *Nederland en Engeland* de Republiek en Engeland waren bondgenoten geweest in de strijd tegen de Fransen, en worden om die reden door Dretgraft in een adem genoemd
- 19 *huisgekijf* huiselijke ruzie
- 23 *omlaag* beneden, op aarde
- 33 *gesteigerd* vlak na de schepping van de eerste mens, Adam, was die al ongehoorzaam aan God
- 35 *vurig zwaard* de toegang tot het paradijs wordt de mensen belet door een engel met vlammend zwaard; *maar* boodschap
- 37 *eten* van de verboden appel
- 42 *dat* opdat
- 46 *hovaardige* hoogmoed; *dat* opdat.
- 4 *doet...onderstand* geeft geen steun
- 9 *wel...graden* deze komeet strekte zich uit over ongeveer eenderde van de in Nederland zichtbare hemel
- 14 *certain* zeker
- 18 *jongst' en laatste dagen* de jongste dag is de laatste der dagen, het bijbelse einde der tijden
- 19 *Gomor en Sodoms* Sodom en Gomorra, de bijbelse steden die vanwege hun zonde door God gestraft werden
- 25 *Noachs dagen* de dagen voor de zondvloed, toen God besloot iedereen op aarde te vernietigen behalve Noach en diens familie
- 41 *gebleken...handen* door toedoen van de Fransen is geweest; aan de oorlog met de Fransen was in 1678 een (voorlopig) einde gekomen
- 58 *bevindt* aan den lijve ondervindt.

Amsterdam toneel van rellen (1696)

Amsterdam, 31 januari 1696

Mijnheer,

Uw aangename brief heb ik wel ontvangen, maar de tijd liet me niet toe die te beantwoorden. Ik heb iets anders te schrijven! Op 10 januari van dit jaar is hier, in Amsterdam, een gemeentelijke verordening vrijgegeven over het begraven van de doden. Die zou op die datum ingaan.

Hierover is grote onrust onder het volk ontstaan. Ze zeiden dat hun vrijheid werd ingeperkt en de armen zeiden dat het begraven van de doden volgens deze nieuwe wet te kostbaar of te weinig stijlvol zou zijn. Te kostbaar omdat elke overledene die hier op een kerkhof begraven wordt, door niet meer of minder uitgeleide zal worden gedaan dan door:

<i>Een aanspreker, aan wie betaald moet worden</i>	2 gulden en 10 stuivers
<i>Een hoofdman, die de begrafenis leidt</i>	1 gulden en 5 stuivers
<i>Dragers, ieder goed voor</i>	1 gulden en 5 stuivers

Dit is 't eerste artikel van 't reglement van de lonen. Maar het zesde artikel van de verordening op het dragen en begraven van de doden, luidt als volgt: *Alle minvermogende personen zullen hun overledenen moeten laten dragen en vervoeren door hun burens of ander personen, door henzelf daarvoor te benaderen. Minvermogenden - diegenen die om een akte van armoede verzocht hebben bij het gemeentesecretariaat - zijn niet gehouden aansprekers te zoeken.*

Dit, zo zegt men, is té schandelijk. Mensen die altijd de kost hebben kunnen verdienen en die door een lang ziektebed dik-

wijls alles hebben verteerd, zouden uiteindelijk als armoedzaaiers begraven moeten worden.

Gisteren, maandag in de namiddag, vergaderden de beroepsdragers hier in 't Aalmoezeniershuis, waar voorlopig kantoor gehouden werd. Het gewone volk, dat dit te weten was gekomen, schoolde samen voor het Aalmoezeniershuis. Als er een drager naar buiten ging of binnenkwam, dan trokken ze hem aan de jas en schudden hem wat heen en weer, zonder hem verder schade te berokkenen. Maar omdat de dragers angstig geworden waren, kwam de heer De Vicx, opperschout, met enige dienders. Na even in het 't Aalmoezeniershuis geweest te zijn, vertrok hij met zijn gevolg en enige dragers. Ik zag wel dat ze hem iets nagooiden, maar het verliep verder kalmpjes, zonder ernstige gevolgen.

Vanmorgen, dinsdag rond een uur of zeven, vond ik het Aalmoezeniershuis bezet door soldaten. Hun aantal groeide zodanig dat ze ongeveer van de Leidsestraat tot aan de Leidsegracht stonden. Ik passeerde hen, en zodra ik voorbij was, wilden ze niemand meer doorlaten. Dit moet ik er nog even bij vermelden: de dragers zouden weer vergaderen en de soldaten waren gekomen om hen te beveiligen.

De Leidsepoort en het Leidseplein stonden ook vol met soldaten. Ondertussen verzamelde zich meer en meer volk. Ik dacht: hoe zal dit aflopen als 't volk kwaad in de zin heeft, ze zullen toch zoveel soldaten niet te lijf durven gaan? Maar ik wist niet hoe sterk zo'n monster, zo een woedende menigte, is. Men liep in drommen heen en weer, de ene straat in, de andere weer uit om volk bijeen te krijgen. De eerste tamboer die ik zag was een jongen die op een boterton sloeg die hij om zijn hals had gehangen. Zijn gevolg bestond uit een hoop jongens die met stokken in de hand in het zicht van de soldaten wat lawaai maakten.

Daarop volgde wat volk dat een werkbank op de schouders droeg, waarop een persoon zat die ze met bank en al voor de sol-

daten neerzetten. Na een beetje drukte gemaakt te hebben namen ze hem weer op de schouders en liepen de Leidsestraat weer in. Maar ze kwamen al snel met een veel grotere groep weer terug. De tonnen waren trommels geworden, en verscheidene volwassen mannen droegen die nu om de hals. Ze sloegen van 'bommerdebombombom' en passeerden mijn huis op weg naar de soldaten.

Ik stond dit gedoe te bekijken en wenste dat het goed af zou lopen. Omstreeks half elf zag ik in de Leidsestraat weer een hoop volk aankomen. Ik geloof dat ze van de Dam kwamen, met vaandels boven 't hoofd zwaaiend. Ik dacht: nu zal het echt beginnen, en liet mijn huis terstond afsluiten en begaf me naar mijn pakhuis om te zien hoe 't met de soldaten af zou lopen. De meute trof voorbereidingen om de soldaten aan te vallen. Dat wil zeggen, men maakte wat stenen uit de straat los, waarmee men dichterbij kwam om naar de soldaten te gooien. Die trokken hun spiezen om niet overvallen te worden en vuurden hun musketten af. Of ze met scherp schoten weet ik niet, maar ik geloof van niet, want het volk drong op en deed de soldaten onder een hagelbui van stenen op de loop slaan. Sommigen vluchtten in 't Aalmoezeniershuis, anderen probeerden zich te herstellen. Onder hen was een luitenant die probeerde zijn manschappen aan te moedigen, maar hij werd zodanig met stenen begroet dat hij ijlings terugliep.

Verscheidene soldaten werden geraakt en rolden omver, maar ze konden het vege lijf nog redden en kwamen weer op de meute af. Die gooide weer met stenen, en toen brandden de soldaten weer los en joegen hen op de loop. Toen zag ik dat twee kerels op de straat bleven zitten, waaruit ik afleidde dat ze neergeschoten waren. Ik vergiste me niet. De soldaten liepen naar de ene gewonde man, keerden hem ondersteboven en sloegen hem zo met hun geweerkolven en traptten hem zo met hun voeten dat ik zei: 'Ze slaan die kerel dood!' Maar de andere gewonde raakten ze niet aan. Daarop liepen de soldaten tot voorbij onze deur,

en ze sloegen en hakten in op mensen die zij op straat tegenkwamen met getrokken degens. Maar zij konden niet lang hun gang gaan. Het volk was weer snel ter plekke om met stenen te gooien. Binnen de kortste keren zag men geen soldaat meer. Ze drongen zo snel het Aalmoezeniershuis binnen dat ze de ingang verstopten.

Sommigen liepen naar de Leidsepoort en degenen die op het Leidseplein stonden, vluchtten ook naar binnen toen ze dit zagen en deden de poort dicht. Eén soldaat wist zich in een kelder te verschansen. Deze razernij duurde ongeveer een half uur, schat ik zo. Men zag veel musketten, spiezen en degens op straat liggen, die in de Burgwal werden gesmeten. Toen haalde men de twee gewonden weg die aldoor op straat hadden gelegen zolang om en boven hen slag werd geleverd. Ze werden op een brancard weggedragen.

Nadat de ene gewonde verbonden was, die door de soldaten zo met geweerkolven geslagen was, werd hij voorbij onze deur gedragen en neergezet op de Herengracht, voor het huis van burgemeester Boreel. Ze liepen diens huis binnen, en namen er wat spullen uit weg. Veel daarvan werd in 't water gegooid. Boreels deur ging weer dicht, maar 't volk gooide daarop onder veel lawaai met stenen. Omstreeks half twaalf zag ik de opperschout op Boreels stoep staan praten. Hij moet tegen het volk gezegd hebben - ik hoorde het zelf niet - dat het gemeentebestuur de nieuwe verordening had vernietigd. Dat was ook op 't stadhuis omgeroepen. 't Volk was hier tevreden mee en zwaaide instemmend met hun hoeden. Ik dacht dat het daarmee wel gedaan was, maar toen zag ik een groep soldaten van de Dam langs de Herengracht marcheren. Allemaal met gevechtshelmen op, en de piekeniers liepen in het harnas. Die waren wat beter tegen de stenen beschut dan de eerste soldaten die ik zag. Ze posteerden zich voor de deur van Boreel. Onder hen was de secretaris van Boreel, die de deur opengedaan had. Hij was bezig het volk te kalmeren, wat ook wel leek te lukken. Maar ze zeiden dat er mannen in het huis waren, en die wilden ze er weer

uit hebben. Het waren er drie, maar er werd er maar een naar buiten gelaten. De secretaris zei dat er niemand meer in het huis was, maar 't volk wilde dit niet geloven. Men trachtte de soldaten weg te krijgen door ze met stenen aan te vallen. De soldaten bestookten het volk weer met kogels en ontblote degens, maar vluchtten naar de Dam toen ze te zwak bleken. Ze stelden zich opnieuw teweer bij de Doelen, weer met ontblote degens. En janhagel ging daar tegenin met messen. De soldaten moesten weer vluchten. Sommigen werden door stenen geraakt, op anderen werd stevig ingeslagen. Ze vluchtten in een of ander huis. Op de hoek van 't stadhuis vatten de soldaten weer post. Maar het volk dat achter het stadhuis langs de Nieuwe Kerk om liep, viel hen weer aan en verdreef hen naar de Waag. Daar beschermden de soldaten zich nog het veiligst met kalmerende woorden.

Ondertussen zag ik dat het plunderen van 't huis van Boreel doorging. Ze hadden de deur geopend met een grote sleutel, een lantarenpaal die ze uit de straat gerukt hadden. 't Was alsof 't huisraad hagelde. Na dat eerst kapot gemaakt te hebben, wierpen ze 't in het water. Ze hadden nu de handen vrij, want de soldaten waren weg. Maar toen kwam de gehele burgerwacht met wapens aanzetten. Hoewel die zich voor het huis posteerde, ging het janhagel gewoon z'n gang. Een kerel die met wat buit weg wilde lopen, werd 't afgenomen. Men zei, dat 's een dief, en ze gooiden het spul in 't water. Ik dacht dat het een zilveren sierbord was.

In de tweede veldslag met de soldaten (zo werd het wel genoemd) had de kapitein een man doodgestoken en een ander gewond. Het janhagel wilde zich op die kapitein, Sparo, wreken nadat ze zich hadden uitgeleefd met Boreel en zijn huis. Ze gingen daarom naar Sparo's huis op de Reguliersgracht, braken daar in en roofden het compleet leeg. Niets is er overgebleven. Zij wisten aardig sneeuw na te bootsen, want de veren uit de bedden vlogen alle kanten op. De bomen leken wel

vol sneeuw of met rijp beladen. Grote hoeveelheden brandstof, houwelen, ketels, tin en linnengoed, en ik weet al niet wat werd in 't water geworpen. 't Lag zo dicht op elkaar in het water dat de jongens er overheen konden lopen. Drie kruiskozijnen braken ze uit de voorgevel, en het binnenwerk was helemaal weg. Het huis zag er desolaat uit. Een vrouw met een schoot vol veren zei dat ze een kast had zien openstaan met veel mooi linnen, zilver en goud. Iemand nam daarvan een arm vol, smeed het in de schoot van zijn vrouw en zei: 'Loop daarmee naar huis, je hebt genoeg.' En hij voorzag zich nog van 't geld dat achter het linnen lag; dat werd dus niet allemaal in 't water geworpen. Zo ging de op hol geslagen meute te werk.

Toen wilde men naar het huis van burgemeester De Haas. De burgers waren nu in zulke grote aantallen op de been, en de avond begon ook al te vallen, dat het hierbij bleef. Hoeveel doden en gewonden er vielen kan ik niet echt zeggen, want er was op een aantal soldaten flink ingetimmerd. Drie huizen van het mijne werd er een door zijn hand geschoten, die voor het huis van de bakker had staan kijken. Hij stierf kort nadat hij verbonden was. Een bakker die op de Keizersgracht woonde en uit nieuwsgierigheid op de Herengracht kwam kijken, werd vanaf de overkant door 't hoofd doodgeschoten. Twee anderen heb ik neergeschoten zien worden, maar ik heb niet gehoord dat ze dood waren. Wel dat de benen van beiden aan flarden waren geschoten. Ik moet bekennen dat ik in dit oproer onverantwoordelijke en roekeloze mensen bezig heb gezien. Het is wonderlijk met hoe weinig mensen men zich tegen de soldaten hier bij 't Aalmoezeniershuis keerde, en toch de overhand kreeg, hoewel er onder de soldaten dappere kerels waren, die 't lef hadden zich te verdedigen. Tevergeefs, naar het schijnt. Nu begint het schrijven me te vervelen, en ik begin ook wat in de war te raken - bedenk dat wij de hele dag hier geweest zijn. Ik zal u morgen nader berichten.

Uw vriend en dienaar

NN

Amsterdam, de 31e januari 1696

Mijnheer,

Ik had gedacht dat het oproer dinsdag ten einde was, en wilde u woensdag mijn eerste brief sturen. Maar omdat het janhagel nogmaals op de been kwam, wilde ik eerst de afloop afwachten.

Woensdagmorgen vroeg waren deze plakaten, die dinsdag al op het stadhuis voorgelezen waren, overal aangeplakt. Ze luiden als volgt:

De heren van het gerecht van de stad Amsterdam maken aan allen en iedereen bekend dat de verordening en ordonnantie op het begraven van de doden, op de 10e van deze maand gepubliceerd, geen voortgang krijgen zal, maar bij deze vernietigd zal worden. Waarvan akte, Amsterdam heden 31 januari 1696, hoofdofficier De Vicx, met alle burgemeesters en alle heren schepenen.

Maar het janhagel, verlekkerd op buit, schoolde weer samen. Ondertussen werd met tromgeroffel de burgerwacht weer gemaand de wapens op te nemen - ze bewaakten al een groot gedeelte van de straten. Maar het janhagel was de burgers voor, en eer ze wat konden uitrichten, vergreep de meute zich al aan het huis van de Engelse consul, Kerby, op de Keizersgracht. Dat vernielden ze in korte tijd geheel en al. Alles wat erin stond, gooiden ze op straat. Het moest allemaal van boven naar beneden komen, en degenen die op straat stonden, smeten het vervolgens in het water, nadat het allemaal eerst gebroken en vernield was. Verschrikkelijk om aan te zien! Beneden op straat stond veel volk, van wie er zo nu en dan iemand gewond raakte. Men wierp een vleeskuip uit het venster, die een vrouw en man

doodde. Die bleven ter plekke liggen. De marmeren vloer braken ze open, en ze wierpen 't allemaal op straat. De turf werd zo snel naar buiten gegooid dat 't leek alsof het hagelde. Er mocht niets van over blijven.

Het is verbazingwekkend hoe ze alles aan stukken hebben weten te krijgen. Ik ben na het plunderen binnen geweest, en heb de ellende gezien: van het achterhuis was het hele dak af, het lood was uit de goten, de gehele tuin was gesloopt. Het hele huisraad, en wat er al niet was in huis, tuin en tuinhuis, hebben ze met hun schelmenhanden geschonden. Al 't binnenwerk uitgebroken, de ijzeren haardplaten op straat aan stukken geworpen, al 't binnenwerk uit het huis uitgebroken, de panelen tegen de zolder aan stukken geslagen of gegooid, wijn en bier door de kelder laten lopen. De vrouwen liep de wijn uit de muilen.

Terwijl de uitgelaten schoften hiermee bezig waren, was de gemeenteraad van de stad bijeen om te overleggen hoe men deze booswichten het best van kwaaddoen af zou kunnen houden. De heren besloten dit plakkaat uit te laten brengen:

Notificatie

Nu de verordening en ordonnantie over het begraven is vernietigd en ingetrokken, en alles aangaande dit onderwerp weer op de oude voet is teruggebracht, maakt de vroedschap van de stad Amsterdam bij deze haar besluit bekend: alle eerbare burgers, behalve degenen die bij hun officiers onder de wapenen zijn, dienen zich direct naar hun huis te begeven. Men heeft het nodig geacht en goed bevonden tot het behoud van rust en vrede dat geweld met geweld beantwoord werd. Deze waarschuwing gaat uit opdat er geen onschuldige slachtoffers zullen vallen. Waarvan akte, Amsterdam de 1 e februari 1696.

Ook werd goed gevonden alle vrijwilligers paraat te houden, om het gespuis van de stad op alle mogelijke manieren te bestrijden.

Kort daarop zag men de voornaamste burgers van de stad gewapend te paard zitten: de kinderen van de heren van het gemeentebestuur, en daarbij veel gewone burgers die een paard bezaten. Mijn beste paard van stal leende ik uit aan mijn neef, die zich terstond bij het regiment aansloot. Diezelfde woensdag telde ik al meer dan honderd van deze ruiters, die onder commando stonden van schepen Burg. Ze reden door de hele stad, met getrokken degens in de hand, wat veel ontzag wekte.

Maar voordat deze ruitery verzameld was, had Janhagel het huis van de heer Kerby al geplunderd. 's Morgens om tien uur was dat al zo'n beetje voor elkaar, terwijl de ruiters zich na de middag verzamelden. De gewapende burgerij was ondertussen goed op de been, maar het canaille ook, veel meer nog dan dinsdags. Toen het volk zag dat alles goed gelukt was - terwijl men bezig was en de burgers, hoewel gewapend, alles aanzagen, werd men des te brutaler, omdat men dacht dat de burgers er niet tegen waren, of niet genoeg moed hadden om ze tegen te houden - , toen keerde men zich naar het huis van burgemeester De Vries, die nu heer is van de admiraliteit, terwijl men zei: 'Dat moeten we ook plunderen'.

Daar aangekomen, vonden ze het huis sterk bezet met dicht aaneengesloten burgers. Maar sommige booswichten hadden daar weinig ontzag voor. Alsof het houten mannetjes waren, zo drongen vijf of zes kerels zich op naar de stoep van heer De Vries. Die had daar een of meer zeekapiteins, met wat huishoudelijk personeel. Zij paaiden de vijf kerels met wat geld en mooie woorden, waarop ze vertrokken.

Het Janhagel zag in dat er door de voorzorgsmaatregelen van de burgers niet goed bij het huis te komen was, en vond een modderschuit. Daar stapten eerst een paar grote jongens op, de burgers verzochten hun de schuit over te geven, maar dat wilden ze niet. Een paar kerels sprongen er ook in, en staken over. Maar daarop kwamen er zoveel burgers aanzetten, dat men niets durfde te beginnen en zich door de burgers liet terug-

brengen. Ik stond dit alles van de overkant aan te zien. Maar toen ik de grootste oproerkraaiers aan zag komen, ging ik naar de Amstel, alwaar die boeven opnieuw probeerden een doorbraak te forceren. Maar toen dat werd belet, liepen ze met grote spoed de Paardenstraat uit naar de aangrenzende straat, om de burgers daar weer onder druk te zetten. Sommigen rammelden aan de deuren, om wat geld te krijgen - maar dat heb ik zelf niet gezien. Een groep die langs de Amstel gekomen was en zag dat er geld werd gegeven, spoedde zich ook daarnaartoe. Toen de geldgever dit zag gebeuren, gooide hij het geld op straat, en zij maar aan het oprapen. Toen schoten de burgers toe en sloegen met hun musketten en spiezen op hen in. Ze doodden verscheidene mensen. Eentje die aan de tralies tegen het huis op klom, om wat geld te krijgen, werd van bovenaf neergeschoten, dood. Een ander, die werd zo geslagen dat hij zich niet staande kon houden; hij liep nog een paar passen door, maar plonsde toen voorover in de Burgwal, zonk en weg was hij. Twee werden er bij de benen weggesleept naar een wachthuisje dat daar voor het huis van de heer De Vries op de Herengracht staat. Daar lieten ze de twee doden liggen. Van de vluchtende meute, die door de burgerij heen moest, werden er verscheidenen zeer onaangenaam verwond. Iedereen zocht een goed heenkomen, en zo beschermden de burgers het huis van burgemeester De Vries. Ik zag daarvan het begin, mijn knecht het einde.

Toen het janhagel zich daar tegengehouden zag, liep een deel van het volk de Halvemaansbrug over, naar ze zeiden op weg naar het huis van schout Engelbregt, dat in die straat bij de Nieuwmarkt staat. Ondertussen waren anderen bezig ter hoogte van het huis van burgemeester De Haas, aan de Herengracht, tussen de Reguliersgracht en de Vijzelstraat. Een paar wisten door te dringen tot het huis. Maar de burgers die aan de Reguliersgracht stonden en dit zagen, gingen hen met ontblote degens tegemoet, waarop die gasten toen hun messen trokken; maar uiteindelijk moesten ze het veld ruimen. Het personeel,

of bekenden van de heer De Haas, kwamen ook met getrokken degens op de stoep staan om die gasten op te vangen. En 't vreemdste was dat er één met een braadspit aan kwam zetten waar nog een vleeschijf aan zat.

Maar met hun rooflust was het nog niet gedaan. Men hoorde nog verscheidene huizen noemen die ze wilden aandoen: de Bank van Lening, waar ze zeiden dat kapitein Sparo's broer woonde. Maar dat huis was met burgers bezet, zoals ook het huis van schout Engelbregt. Zij keerden zich toen naar de Sint-Antoniusbreestraat, naar 't huis van 'de rijke jood', zoalsie doorgaans werd genoemd, maar die eigenlijk Pinto heette. Die Pinto was met zijn vrouw in Den Haag. Toen was heel duidelijk te zien dat het maar dieverij was, want men sloeg met veel lawaai de hand aan dit huis. Zij sloegen eerst de ramen eruit, klommen tegen de ijzeren tralies op, en traptten de dikke, ingelegde glazen traproeden aan stukken. Ze stootten de luiken open en kwamen zo in de kamers, waar ze aan het graaien en grijpen sloegen. Want er was nogal wat te vinden. Het porselein, dat er overvloedig aanwezig was, moest tegen de vloer en met de voeten vertrapt worden. Een burger die daar de wacht hield, zei tegen mij: "t Is verbazingwekkend hoe zij in het kwartier dat zij binnen zijn geweest alles zo hebben kunnen vernielen."

Ondertussen draafden de burgers die op de Nieuwmarkt stonden hiernaartoe, toen ze ervan hoorden. Ze bezetten het huis aan de voor- en achterzijde. De kapiteins Pieter Rendorp, Jacob Elias en Van Kuyk besloten de schelmen in huis aan te pakken. De burgers vielen daarop het huis binnen, en sloegen en hakten er met grote moed op in. Toen wist de meute niet wat te doen. Ze konden het vege lijf niet redden. Enigen bleven dood liggen, verscheidenen gingen zwaargewond heen met bebloede koppen, en anderen vluchtten het dak op. Wie niet kon ontsnappen, werd gevangen. Tot vijftig liep hun aantal op. Zij werden uiteindelijk in de boeien geslagen. Een dief die achterlangs wilde vluchten, werd doodgeschoten. Bij hem in de

zak vond men een klein kistje met juwelen - mijn vroegere knecht, die daar de wacht hield, heeft het gezien. Men zegt dat het kistje tienduizend gulden waard was, en dat er een snoer parels en een horloge in lag.

Na dit rescontre verstrooiden de schrinkinkels zich zoals kaf door de wind verstrooid wordt. De schrik zat er zodanig in dat men niemand meer zag samenscholen. Ik stond bij het Dolhuis, daar aan de overkant. Toen zei iemand tegen mij: 'Die gasten heb ik al eerder gezien, maar ze leken nu ten einde raad en stonden te kijken als een uil in doodsnood.'

't Was verkeerd dat het janhagel het huis van Pinto aanviel, toen bleek zonneklaar dat het uit rooflust was. Ze liepen daar ook in de val, want de joden hakten er ook lustig op los en de burgers haalden de valbruggen op, zodat de toegang waar de grootste hoop janhagel vandaan zou moeten komen, afgesneden was en de burgers de straten bezetten.

De ruiters begonnen nu ook driftig door de stad te rijden. Ze begaven zich 's avonds naar de Dam, waar veel gewapende burgers stonden en ook enige gildenbroeders zoals turfdragers, korendragers, bierdragers, waagdragers enzovoort. De turfdragers zag ik optrekken met trommel en een vaandel waarop een turfdrager afgebeeld stond. Ze hadden op het stadhuis allemaal spiezen en degens gekregen, en stonden nu voor het stadhuis op de kleine steentjes daar, allemaal met witte bandjes om hun hoeden. De soldaten stonden bij de Waag en de ruiters posteerden zich voor de toegangswegen tot de Dam. Ondertussen waren de heren van de regering bezig de gevangenen te ondervragen. Twee van hen kregen als vonnis de dood door de strop en zo geschiedde het 's avonds om zes uur. Ze werden eerst door een predikant toegesproken, en toen aan de stadsbeul overgeleverd, die hen ophing vanuit een venster van de Waag. En zo eindigde de woensdag.

Ondertussen liet de burgerij niet na zich sterk te bewapenen. Ze hielden de straten bezet en lieten niemand passeren. Don-

derdagsmorgen was de Dam druk bevolkt met burgers en soldaten en omstreeks de middag zag ik ook de ruitery daar aankomen. Die joeg na een tijdje daar gestaan te hebben alle toeschouwers van de Dam en bezette de toegangswegen zodanig dat er niemand meer op kon komen. Ik begaf me naar de vergaderplaats van de waagdragers, van waaruit ik alle bewegingen op de Dam kon aanschouwen. Dat was veel gemakkelijker dan het janhagel heer en meester te zien zijn. Toen overal ruim baan gemaakt was, zag ik de soldaten in beweging komen, waaruit ik opmaakte dat de rechtspleging in gang gezet werd. Ik zag de beul uit het venster komen. Er stond een dubbele ladder op de luifel van het venster, waar hij op ging staan. Toen zag ik hem een zondaar optillen, die met zijn voeten vooruit op de ladder werd gezet. Ondertussen was de strop binnen, in de Waag, al vastgemaakt. Toen klom de beul met zijn 'patiënt' naar beneden. Toen de strop bijna strak stond, schopte hij de vent van de ladder af. Op die manier zag ik van drie man door de strop het leven eindigen. Dat is een nieuwe manier van hangen, want waar andere boosdoeners in het algemeen de galg op klimmen, daar klommen deze naar beneden. Ze werden gehangen tegen het bord waarop de namen van de gedeserteerde soldaten staan. En zo hingen zij als het ware aan een beschilderde galg. De ruitery, over de tweehonderd in getal, trok weg. En zo eindigde de donderdag.

Vrijdag, op de derde februaridag, kwam er een plakkaat uit waarop bevolen werd dat allen die iets van geroofd goed in hun bezit hadden, het terug moesten brengen. Men zou moeten zeggen hoe men eraan gekomen was, en naar beste weten aangeven van wie het geplunderd was. Het plakkaat beloofde beloning, of rigoureuze straf bij nalatigheid. Het plakkaat kon u de 4e januari vinden in de *Leidse Courant*.

Zaterdag zag ik de ruitery poolshoogte nemen. Ze reden in de ossenstallen op de Ossenmarkt: de heer Hinlopen (schepen), de heer Six (burgemeester), de heer Burg en de heer Huydekoper, burgermeesterszoon en heer van Maarsseveen. Ze lieten iedereen uit de stal komen en bij zich komen, en vroegen aan iedereen of hij een eigen paard en tuigage had. En of men altijd gereed kon en wilde zijn om de orde te handhaven. Van wie 'ja' zei, werden onmiddellijk naam en adres opgeschreven. En de anderen die stonden te wachten op hun beurt werden bedankt door de heren officieren die ik net noemde, uit naam van de burgemeesters. Ze zeiden: 'We zullen uw namen aan hen doorgeven, en de burgemeesters zullen er erkentelijk voor zijn. En als we u weer nodig hebben, zullen ze het u laten weten.' Toen reden deze ruiters huns weegs.

Zij die aangenomen waren, allen kadetten, vertrokken na enige tijd ook. Eerst schepen Hinlopen met zes groepen, elk van vier man, de officieren uitgezonderd. Als tweede vertrok Six met acht groepen van vier man, de officieren uitgezonderd. En de laatste groep vertrok met de heren Burg en Huydekoper aan de achterzijde, met zes groepen van vier man, de officieren uitgezonderd.

Nu kunt u wel zo ongeveer raden hoeveel ruiters zijn achtergebleven. Verder is er niets bijzonders voorgevallen, maar de schouten en dienders hadden veel werk met het zoeken van de schuldigen, en de cellen zaten er rijkelijk vol mee. Men zegt dat er vijf in Haarlem achterhaald zijn, en toen ik zaterdag op de Dam stond, kwam schout Engelbregt aanzetten met een kunstschilder (bij de heren zeer bekend, omdat ze veel door hem hebben laten schilderen). Zijn pantoffels aan de voeten, zijn slaapmuts nog op en zijn zoontje liep al schreiend achter hem aan. Hij riep: 'Ik ben totaal onschuldig, ik heb er geen aandeel in gehad, God is mijn getuige.' Hij leek geheel onschuldig, maar moest toch naar de cel.

Maandag kwam de burgerij weer sterk in de wapenen en de ruiters (zelfs degenen die zaterdag werden bedankt), bezetten de gehele Dam. Omstreeks twaalf uur werden er weer zeven mannen opgehangen, onder hen één die ik zeker gezien had bij het plunderen - want hij had een kenteken: zijn neus was afgesneden, en daarom dacht ik al wel dat ze hem zouden vinden. Er werd een mes boven zijn hoofd gehangen.

Zij werden uit hetzelfde venster van de Waag opgehangen (op de manier zoals hiervoor vermeld; men zegt dat het vreemdelingen waren) en diezelfde dag werden ze losgesneden en naar de Volewijk gebracht, waar ook drie van de vier mannen die dood waren geslagen aan hun benen opgehangen waren.

Zie daar, mijn vriend, een verslag van wat er deze dagen is voorgevallen. Het zag er naar uit dat de hele stad ondersteboven gekeerd zou worden door het woedende gespuis, want hun aantal groeide zo sterk dat ze in staat waren om meer dan één huis tegelijk aan te vallen. En ik denk dat ze van huis tot huis gegaan zouden zijn, en elkaar daarna om de buit doodgeslagen zouden hebben. Maar de dappere burgerwacht hield hen staande.

Doch eer en dank zij de almachtige God voor ons behoud, want Hij heeft ons genadig bewaard. Hier eindig ik mee, u in de bescherming van de Allerhoogste aanbevelende. Ik blijf,

uw vriend en dienaar,

N.N.

Amsterdam, 6 februari 1696

Omstreeks drie weken geleden is in de Lutherse kerk een jood gedoopt, die naar men zei de oorzaak van het plunderen van het huis van Pinto was. Men kan wel zeggen een renegaat, nog erger dan een Turk. Hij zit dan ook gevangen.

Eindnoten:

hoofdman lid van het gemeentelijk bestuur

Aalmoezeniershuis tehuis waar arme Amsterdammers onderdak vonden (de sociale dienst)

janhagel het plebs, armste volk.

schepenen wethouders

binnenwerk...uitgebrouwen de schrijver lijkt zich hier in zijn verontwaardiging te herhalen

Notificatie Bekendmaking

vroedschap gemeenteraad

admiraliteit Amsterdams marinekantoor

in...geslagen in de gevangenis gezet

rescontre treffen, gevecht

schrinkinkels samentrekking van schrinkels (magere mannen) en kinkels (onbehouwen mannen)

Dolhuis gekkenhuis

waagdragers mannen werkzaam bij de Waag, het gebouw op de Dam waar alle handelswaar gewogen werd

mes...gehangen ten teken van de misdaad waarvoor hij het leven liet

Volewijk plek aan de Amsterdamse stadsgrens, aan de overzijde van het IJ, waar terechtgestelden nog geruime tijd als afschrikwekkend voorbeeld te kijk werden gehangen

renegaat afvallige; deze joodse plunderaar had het huis van Pinto, een geloofsgenoot, onder handen genomen en dat maakt zijn vergriep in de ogen van de schrijver extra zwaar.

Oranje gebrandmerkt (1704)

Haec libertatis ergo of brandmerk der stadhouderlijke regering. Aan de vrije Nederlanden.

- Heeft dan, o vaderland, 't stadhouderlijk geweld
 met wrede banden u niet lang genoeg gekweld?
 En heeft de vrijheid nog geen schâ genoeg geleden
 toen vroeger 't burgerrecht zo heilloos werd vertreden,
 5 toen alles zwichten moest voor helse d'wing'landij
 en men van 't kussen dreef wie niet de tirannij
 - schoon voorgedaan, verbloemd, bedekt met and're namen -
 naar d'ogen zag en zei niet blind'lings ja en amen
 op al wat door de vorst heerszuchtig werd begeerd?
 10 Zo werd de vrije staat te schendig overheerd
 door eigen voedsterlingen knecht. Die bitt're vruchten¹¹
 en wrange nasmaak doen de burgerij nóg zuchten,
 hoewel zij door de gunst des hemels nu heel blij
 haar voorrecht ziet hersteld en is van banden vrij.
 15 En zou men dan opnieuw - o boze tijd en zeden! -
 met slaafse ketens weer in 't oude dwaalspoor treden?
 Hoe vindt m'er die hun ziel zo schandelijk en laf
 bezitten, dat zij 't heil van 't land, de gouden staf
 der vrijheid met haar hoed, te grabbel willen smijten,
 20 de wolf vertrouwen, die de schapen zal verbijten?
 Heeft God door Willems dood 't land daarom uit de druk²¹
 geholpen, vrijgemaakt, om onder 't slaafse juk
 weer van een nieuwe heer de vrije hals te buigen?
 De pas bevrijde staat te werpen weer in duigen?
 25 O snood' ondankbaarheid, die geenszins vreest te staan
 gebrandmerkt in het schrift van 's lands historieblaên!
 Ach, speeld' ons maar een vonk van 't heldenvuur der vaderen,
 een weinig drupp'len van hun bloed door hart en aderen,

- waarvan het nageslacht zo schand'lijk is ontaard -
 30 dan werd Gods dierbaar pand met groter zorg bewaard,
 wat zou de felle leeuw in Hollands vrije wapen,
 die nu - helaas! - zo mak en zorg'loos schijnt te slapen,
 van gramschap brullen, met zijn klauwen slaan,
 en scheuren hen, die 't land en vrijheid zo verraên!
 35 Bataafse Burgerhart, die kloek de vloed des Tibers³⁵
 gestut hebt, ouders, die de felle storm des Ibers³⁶⁻³⁷
 hebt doorgestaan, hebt gij ook kennis onzer zaak?
 Wat roept gij over neef en over naneef wraak,
 die schandelijk en laf des hemels milde zegen
 40 voor u te vuur en zwaard, door goed en bloed verkregen,
 verwarelozen, en bestaan dat groot juweel,
 de gouden vrijheid, die het nageslacht geheel
 van ons ontvangen moest, los uit de vuist te werpen,
 waar nimmer Batavier haar onder ijs'lijk snerven
 45 der wreedste pijn, en niet dan met de dood verliest!
 Wat dolheid maakt u blind, die slavernij verkiest
 en tracht u onder 't juk eens krijgshoofds te begeven,
 nu 't u gebeuren mag in vrije lucht te leven?
 Blijft daarom dan gehaat de naam nog zelfs van graaf
 50 om u in and're schijn te maken weder slaaf
 en d'oude graven in stadhouders te verkeren?⁵¹
 Of zijt gij niet bekwaam zelfstandig te regeren?
 Zo buigt dan onder 't juk uw slaafse hals en nek,
 draagt, ezels, dan die last, geteugeld in de bek.
 55 Maar nee, hier stopt het niet. Door hoofse vleierijen
 men licht zichzelf verrijkt uit 't zweet der burgerijen,⁵⁶
 men kan zijn kinders braaf met ambt op ambt voorzien,
 al ging dat tegen 't recht. U weert bekwamer liên,
 opdat zij niet te veel u in de kaart gaan kijken,
 60 uw haan moet koning zijn, voor u de vlag elk strijke.
 Men kan dan ongestraft zijn arm', berooide stand,
 met schulden overlaên, ten koste van het land

- verbeteren, dieverij en schelmerij bedekken:
't gezag der vorst zal als een ruggensteunsel strekken.
- 65 Men dient zijn heerszucht doch met boze raad en daad,
en heeft men 't hof te vriend, men vreest geen burgerhaat
van hen die onbeschroomd het vrije hoofd opsteken
en uit de borst voor recht en vrijheid durven spreken,
waarin tevoren zoveel schipbreuk werd geleên.
- 70 Hier vindt g'u schuldig aan, dit's d'oorzaak, dit de reên
waarom uw staatsbestuur snakt naar veranderingen
en woelt en woedt om weer een hoofd daarin te dringen.
En met wat glimp toch gaat dit vuil belang vernist?⁷³
Men zegt: 'Wanneer de staat 't stadhouders aanzien mist,
- 75 moet die noodwendig door 't gezag van vele heren,
elkanderen gelijk, in tweedracht gaan verkeren.'
't Bewijs schijnt voor de hand te liggen: 'In onz' eeuw
is 't op te vragen bij de Geldersman en Zeeuw,⁷⁸
bij vele steden waar 't zó wild en zó verward staat,
- 80 dat het de bondgenoot met reden aan het hart gaat.'
Maar is de bron niet waar al deze twist uit vloeit
stadhouders groot gezag, waardoor de staat, geboeid,
zijn vrijheid, voorrecht en zijn luister heeft verloren?
't Was lang genoeg dat zich de leeuw liet ringeloren,
- 85 en nu is 't tijd dat hij zijn forse leden rek'
en fiere manen schudt, nu hij de oude trek
en 't vuur van dapperheid weer in zich voelt herleven.
Zo word' naar hun verdienst' verstoten en verdreven
die om hun vuil belang verdrukten met geweld
- 90 de vrijheid, die het recht rechtmatig thans herstelt.
Zou, meent ge, 'n opperhoofd - hoe laat men zich toch paaien! -
de band van eendracht zijn, gewend om twist te zaaïen
en, waar hij kan, in staat en steden die te voên?
't Is hem om voordeel slechts en groot gezag te doen,
- 95 dát neemt in tweedracht toe. Men zag dit zelden missen:
in troebel water valt steeds veel voor hem te vissen.

- De heulende partij maakt zijne banden sterk
 en tot erkentenis van dienst de staat of kerk,
 quasi bewezen, moet zijn hoog gezag staag groeien
- 100 totdat hij eindelijk u sluit in felle boeien.
 Zou dan de staat, aan wie de vorst toch zijn gezag
 en macht ontlenen moet, niet zelf door wijs gedrag
 met rede en beleid, naar wetten en naar rechten
 gerezen staatsgeschil in stad of land beslechten?
- 105 Waar onderling belang de staten houdt bijeen,
 beoogt elk' bondgenoot het voordeel van 't gemeen.
 Men hoeft voor inbreuk op zijn voorrecht niet te vrezen,
 de kwaal wordt allerzachtst door eigen hand genezen.
 Nijmegen toont dit 't best: die vrije rijksstad kust¹⁰⁹⁻¹¹⁰
- 110 vol dankbaarheid de hand der staten, die de rust
 herstelden in haar schoot en met een vrije stempel
 bevestigden het recht, verdreven van haar drempel.
 Dat elk hun voorzorg prijst. Die luister raakt verdoofd¹¹³
 wanneer 's lands stuur in klem raakt van een opperhoofd.
 [...]
- 115 't Heugt Holland nog en 't Sticht, al is het lang geleên,¹¹⁵
 hoe hoogheid, recht, verbond en vrijheid werd vertreên
 toen menig vroom regent door dwang van 's lands soldaten
 en Maurits' tirannie van ambt en staat verlaten
 in banden zuchten moest, toen d'oude patriot¹¹⁹⁻¹²²
- 120 voor lange, trouwe dienst stierf op het moordschavot
 door 't wrede vonnis van geen rechteren, maar beulen,
 tot vierentwintig toe, die met de veldheer heulen.
 Zo schendt men deerlijk zelfs het hoge recht van 't land,
 waar 't krijgshoofd met geweld zijn krijgstandaarden plant.
- 125 De wetten zwijgen - dat 's al oud - bij spies en lansen¹²⁵
 en naar de veldheers zin moet staat en steden dansen.
 Of is die waarheid t'oud dat men ze nog gelooft?
 Men vraag aan Amsterdam hoe 't eigenzinnig hoofd
 van Willem, Hendriks zoon, die voedster van Europe¹²⁹

- 130 naar 't hart en leven stond en 't heir niet wilde slopen¹³⁰
 waarmee zijn heerszucht, zo het God niet had belet,
 de ganse staat had in deez' ene stad geplet,¹³²
 voordat door tussenspraak van laffe bondgenoten
 die brave Bikkers zijn uit 't stadsbestuur gestoten,¹³⁴
- 135 terwijl de vorst, alsof hij had 's lands heil gezocht,
 - vervloekte vleierij! - bedankt werd voor die tocht.
 Doch 't voorbeeld van de zoon komt onze tijden nader
 die op hetzelfde spoor van zijn heerszieke vader
 hem vlijtig natrad, ja, hem streefde ver voorbij.
- 140 Ik zet die manslag van de Witten aan een zij,¹⁴⁰
 die trouwe vaders, die de vrijheid en 's lands beste
 zo braaf behartigden, als vaderlandse pesten
 gelasterd en gevloekt, tot zij aan Willems wraak
 zijn opgeofferd en de wreedheid met vermaak
- 145 zich zat dronk aan hun bloed. Men schreef dit licht het muiten
 en woeden toe van 't grauw, hoewel dit goed te stuiten
 geweest waar zo de vorst niet zélf, op wraak gespitst,
 tot zulk een gruweldaad het volk had opgehitst.
 Dit toont d'aartsschelm die 't Sticht nóg gunt een vrije woning,¹⁴⁹⁻¹⁵²
- 150 die heillooz' hartendief, die thans nog tot beloning¹⁵⁰
 van oude dienst de vorst gedaan in dat getij,
 door zijne gunst geniet een dubbele soldij.
 Hoe zijn van tijd tot tijd én handvesten én wetten
 verbroken en vertrapt met af en uit te zetten
- 155 die, wettig met gezag in stad of staat bekleed,
 zeer vroom zich kweten van hun taak met eer en eed.
 [...]
 Maar vrienden, ziet wel toe en zijt niet willens blind.
 Ik wacht mij wel u hier te malen 's konings print,¹⁵⁸
 men moet de koningen en vorsten, weet ik, eren.
- 160 Ik spreek van vrijheid, en wens niemand te bezeren,
 maar zijt gij voor zijn macht en grootheid niet beducht?
 Hij is een oppervorst, gedreven door een zucht¹⁶²

- naar hoogheid, die zijn volk als koning wou berechten,
 en aan zijn reeks van titels zal hij daarom willen hechten
 165 de naam van graaf of heer van 't machtig Nederland,
 de staten echter leggen vorsten niet aan band.
 En kijk ik naar de zee: die holle pekelbaren¹⁶⁷
 voorspellen anders niets dan rampspoed en gevaren.
 Een onervaren arts vermeerdert eer de kwaal
 170 dan dat hij hem verlicht: een opperadmiraal
 die nooit de zee zag - 't een én 't ander mag niet feilen -¹⁷¹
 zal zo op zand of plaat de hele vloot verzeilen.
 De Deense mag're os vindt Hollands vette wei,
 maar Hollands dierb're vloot in Engeland geen gelei.¹⁷⁴
 175 Welk voordeel gaven ons de Britse maatschappijen?
 Dat heugen 't allerbest Leicesters boze tij'en!
 De koopman klaagt allicht zoveel hij klagen mag,¹⁷⁷
 en zucht en steunt, en denkt met smarte aan de dag
 toen Neêrlands veldheer op de Britse troon getreden¹⁷⁹
 180 de handel heeft verdrukt, 's lands zenuw afgesneden.
 Gij vindt met Engeland in zeevaart uw belang,
 dus vrees, o Holland, vrees uw wisse ondergang
 en dat gij vrijheid, recht en welvaart zult verliezen
 zo g' immermeer een Brit zult tot uw hoofd verkiezen.
 185 Maar wordt al dit gevaar in Friso niet gevreesd?
 De vorsten schoeien op een en dezelfde leest.
 Rampzalig is het land waar hij die aan 't bewind is
 nog onder voogden staat en niet meer dan een kind is,¹⁸⁸
 daar heeft de vleierij op 't vorstelijk gemoed
 190 de meeste vat en krijgt de hoveling licht voet
 om uit des vorsten naam meest zelf te regeren,
 hij heeft een sterke rug en niemand zal hem deren.
 Is nú de jonge prins nog van zijn macht ontbloot,
 door aanwas van gezag wordt hij wel haast zo groot
 195 dat hij de staat het roer zal uit de handen wringen
 en zich niet door een band van wetten laten dwingen.

- Dat's eigen aan het huis van Nassau en het bloed
 dat eertijds koningen en vorsten heeft gevoed,
 dus past het ook de zoon door eigenzucht gedreven
 200 zijn ouders op dat spoor in hoogheid na te streven.
 Maar gij, o vaderland, dat gij, 's lands stuur en klem
 bewakend, 't heilig recht handhavend, naar geen stem
 van valse raadsman hore, die niets zoekt dan zijn voordeel
 met schone schijn bedekt. Uw wijs, doordringend oordeel
 205 weet wegen waardoor 't hooggezag wordt ondermijnd,
 gij kent de kwalen waar het vaderland door kwijnt.
 't Is tijd het onrecht nu voor eeuwig af te schaffen,
 en muit- en baatzucht naar verdienste te doen straffen.
 Bedwing z'in staat en kerk. 't Gezag, u toevertrouwd,
 210 en eendracht maken sterk. Indien er een zich stout²¹⁰
 daartegen kant, laat dat dan nimmer ongewroken.
 Ik deed mijn plicht en heb voor 't vrije recht gesproken.

H.S.E.

Eindnoten:

- Haec libertatis ergo* dit (geschiedde) omwille van de vrijheid, verwijzing naar de inscriptie op munten die tijdens de belegering van Leiden door de Spanjaarden (1573-74) waren geslagen (ontstaanstijd van de vrije Republiek)
- 11 *eigen voedsterlingen knecht* de stadhouder; constitutioneel gezien was hij de dienaar van de staten, die het volk vertegenwoordigden
- 21 *Willems dood* de dood van koning-stadhouder Willem III (in 1702), het begin van het Tweede Stadhouderloze Tijdvak
- 35 *Bataafse Burgerhart... Tibers gestut hebt* de Batavier Claudius Civilis ontketende een opstand tegen de overheersing door de Romeinse keizer (69 na Chr.)
- 36-37 *ouders...doorgestaan* de (voor)ouders, die de Spaanse oorlogvoering hebben doorstaan (1568-1648)
- 51 *d'oude graven* in de anti-stadhouderlijke literatuur werden de middeleeuwse graven als de tirannieke voorgangers van de stadhouders voorgesteld
- 56 *licht* makkelijk
- 73 *glimp* vals voorwendsel
- 78 *de Geldersman en Zeeuw* de inwoners van Gelderland en Zeeland, twee van de gewesten waar zich politieke troebelen voordeden
- 109-110 *Nijmegen...staten* in Nijmegen was de rust hersteld dankzij het ingrijpen van de Staten-Generaal
- 113 *voorzorg* zorg voor
- 115 *'t Sticht* Utrecht
- 119-122 *d'oude patriot...tot vierentwintig toe* raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt, die in 1619 werd onthoofd na veroordeeld te zijn door een speciale rechtbank van vierentwintig leden
- 125 *De wetten zwijgen - dat 's al oud* de wetten zwijgen te midden van het wapengekletter, aldus een oud gezegde ('Inter arma silent leges' - Cicero, *Pro Milone*)
- 129 *Willem, Hendriks zoon* Willem II, zoon en opvolger van stadhouder Frederik Hendrik
- 130 *slopen* ontbinden
- 132 *deez' ene stad* Amsterdam, dat in 1650 door Willem II tevergeefs werd belegerd
- 134 *Bikkers* de broers Andries en Cornelis Bikker waren ten tijde van de aanslag op Amsterdam burgemeesters van die stad
- 140 *de Witten* raadpensionaris Johan de Witt en zijn broer Cornelis, die in 1672 vermoord werden door een volksmenigte
- 149-152 *de aartsschelm...soldij* Willem Tichelaar, een der aanstokers van de moord op de De Witten kreeg tot aan de dood van Willem III (1702) een uitkering van f 450,- per jaar; in 1703 zou hij de voorzitter van de Staten-Generaal verzocht hebben om het dubbele
- 150 *die...hartendief* die de harten van de De Witten uit hun lichamen roofde

- 158 *malen...print* een portret te schilderen van Willem III (ik val hem niet persoonlijk aan)
- 162 *zijn* van de vorst
- 167 *de zee* richting Engeland
- 171 *'t een...feilen* gezag en ervaring mogen geen van tweeën ontbreken
- 174 *gelei* veilige haven
- 177 *Leicesters boze tij'en* de jaren 1585-86, waarin de Engelse graaf Leicester als landvoogd van de noordelijke Nederlanden optrad en alle macht naar zich toe wilde trekken
- 179 *Neêrlands...getreden* stadhouder en kapitein-generaal Willem III was in 1689 koning van Engeland geworden
- 188 *een kind* Johan Willem Friso was nog niet meerderjarig
- 210 *stout* brutaal; *H.S.E.* achter deze initialen zou een koopman uit Middelburg schuilgaan, Jacob Willemsen geheten; zijn naam is aangetroffen in de marge van een gedicht 'Op de maker van de Libertatis ergo of het brandmerk der stadhouderlijke regering', dat deel uitmaakt van een handschrift met Zeeuwse spotverzen.

Nawoord

*Hier heb ik wat nieuws:
gedichten en rijmen, paskwillen en brieven...
boekjes en liedjes,
te zingen, te lezen of uit te spellen,
wonderlijk nieuws om na te vertellen.*

Zo ventte een zeventiende-eeuwse marskramer zijn pamfletten uit. Er zijn er ettelijke duizenden van bewaard gebleven. Ze behoren tot het populaire drukwerk van destijds, dat zich kenmerkte door grote oplagen, snelle verspreiding (via de boekwinkel, maar ook langs de straat), een relatief lage prijs, gerichtheid op een breed publiek en een bonte verscheidenheid aan literaire vormen. Men sprak nog niet van pamfletten, maar van boekjes, libellen, paskwillen, liedjes, nieuwsbaren, samenspraken of praatjes en zo meer - de termen pamflet en vlugschrift verschijnen pas tegen het eind van de achttiende eeuw in het Nederlands. 'Boekjes' suggereert iets duns, maar dat gaat niet voor elk pamflet op. Zowel wat de omvang als ook wat het formaat betreft, zijn grote verschillen mogelijk: losse planovellen, losbladige brochures van een variabel aantal bladzijden en formaat en zelfs hele boekwerken, al zijn dat uitzonderingen. Deze verschillen hadden uiteraard ook consequenties voor de prijs. Hoe meer papier er nodig was, hoe hoger de kosten. Rond 1650 moest een pamflet van acht bladzijden in kwartoformaat (ongeveer de grootte van een schoolschrift) twee stuivers opbrengen en een even groot boekje van vierenzestig bladzijden dertien stuivers. Ter vergelijking: het dagloon van een ongeschoolde arbeider bedroeg achttien à twintig stuivers.

Wat pamfletten gemeenschappelijk hebben, en wat hen onderscheidt van ander populair drukwerk als almanakken en kluchtboeken, is hun directe verbondenheid met de actualiteit.

Pamfletten hadden de functie de altijd op het laatste nieuws beluste lezers te informeren. Daar kwam meestal bij dat die lezers overgehaald werden tot een bepaalde zienswijze, die steevast als 'de waarheid' werd aangeprezen. Droge verslaggeving volstond niet, de lezer moest geboeid worden om overtuigd te raken en daar kwamen literaire middelen aan te pas. Dat gold in de eerste plaats de presentatie. De marskramer hierboven spreekt bijvoorbeeld van gedichten en liedjes en die waren er inderdaad, in alle soorten en maten. Maar er bestonden ook pamfletten in de vorm van al dan niet berijmde samenspraken (waarmee de voors en tegens van een bepaalde kwestie op een aantrekkelijke manier naar voren konden worden gebracht), brieven (van al of niet fictieve ooggetuigen), levensbeschrijvingen (ophemelend of juist neersabelend), reisverhalen en toneel - zo is Vondels politieke sleuteldrama over Oldenbarnevelt, *Palamedes of vermoorde onschuld* (1625), destijds als pamflet uitgegeven. In die pamfletteksten zelf werden literaire middelen gebruikt, zoals allerlei soorten beeldspraak en ontleningen aan de bijbel, de mythologie en de fabelliteratuur, de antieke en de eigentijdse geschiedenis. Ook was er intensief intertekstueel verkeer: pamfletschrijvers verwijzen naar andere pamfletten en reageren daar ook vaak op.

De verkoop van pamfletten gehoorzaamde aan een ijzeren marktwet: hoe spraakmakender, hoe gewilder. Spraakmakend was een pamflet vooral als er herkenbare personen, instanties of groeperingen in bekritiseerd of belasterd werden. In herhaaldelijk uitgebrachte verbodsplakaten van de Staten-Generaal, die ook op gewestelijk niveau werden overgenomen, werden zulke pamfletten inclusief de veelal anonieme opstellers, drukkers en verspreiders ervan, krachtig gediskwalificeerd en bedreigd met strenge vervolging en bestraffing. Heten de betrokkenen 'twistgierig' en 'seditieus' (oproerig), hun producten zijn 'schandaleus' en 'argerlijck' en ze staan vol met 'calumnien' (laster) en 'invectieven' (beledigingen). Met name de wettelijke

regering wordt er 'gansch onbehoorlick schandaleuselijk', 'seditieuselijk', en 'diffamatoirlijk' (lasterlijk) in voorgesteld. Bovendien tastten die schandaleuze boekjes ook nog eens de reputaties aan van allerlei gezagsdragers uit naburige landen, met alle kwade gevolgen van dien voor de Republiek, zo meenden de overheden. Hierover waren de lokale en de gewestelijke autoriteiten het hartgrondig eens, maar hun eensgezindheid veranderde zodra de drukker, verkopers en/of auteur van zo'n ordebedreigend boekje was opgepakt. Dan kwam de veroordeelde vanwege jurisdictieconflicten nogal eens weg met een geldboete of een 'geseling met een vossenstaart'.

Hoewel pamfletten er in sommige gevallen stevig op los lasteren en een overheidsverbod op zo'n pamflet de vraag ernaar geweldig kon stimuleren, berustte de attractiviteit van dit opiniërende medium niet alleen op schandaal- en sensatiefactoren. De gerenommeerdheid van een auteur zal bijvoorbeeld mede van invloed zijn geweest. Van destijds bekende dichters als Joost van den Vondel, Antonides van der Goes, Jan Zoet, Joachim Oudaan et cetera, waar gedurende de tweede helft van de zeventiende eeuw dichtersessen als Cornelia van der Veer bijkwamen, zijn diverse gedichten als pamflet uitgegeven. Dit gebeurde niet altijd met medeweten en goedkeuring van de auteur in kwestie - wat het pamflet dan toch weer een beetje sensationeel kon maken. Zo wist een Haagse drukker in 1636 de hand te leggen op een gedicht van een zeer jeugdige bewonderaarster van Jacob Cats en diens antwoord daarop. Zonder Cats' medeweten en toestemming maakte hij de teksten openbaar. Dat vermeldt deze drukker in een bericht voor de lezers, inclusief de verkoopstimulerende mededeling dat het inmiddels al een herdruk betrof: de hele eerste oplage was binnen een week uitverkocht.

Deze bloemlezing uit een periode van ruim een eeuw bevat veertien pamfletteksten die uitgezocht zijn met het oog op de literaire middelen waarmee de auteurs hun nieuws en opinies heb-

ben willen presenteren. Zij bieden ons geen literaire topprestaties, maar gelegenheidsliteratuur, die van het ene moment op het andere uit de pen moest komen om liefst nog dezelfde dag onder de drukpers gelegd te worden. De onderwerpen waren destijds hoogst actueel: kwesties van oorlog en vrede, een gewonnen veldslag, een literaire prijsvraag, kritiek op de verfranse cultuur, een komeet, oproer in Amsterdam - om er enkele te noemen. Twee grote thema's keren continu terug: politiek en godsdienst, of beide tegelijk, omdat het ene bijna onlosmakelijk verbonden was met het andere. Het waren thema's waar toenmalige pamfletlezers niet genoeg van voorgeschoteld konden krijgen, temeer daar ze vaak meeslepend gepresenteerd werden.

Het grote ankerpunt in zeventiende-eeuwse pamfletten is de opstand en strijd tegen de Spaanse overheersing of Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Het enorme Spaans-Habsburgse imperium was bestreden door een minuscuul deelgebiedje daarvan, de Nederlanden. Zij hadden vastgehouden aan hun eigen, veelal eeuwenoude vrijheden en privileges, terwijl de elkaar opvolgende Spaanse vorsten centralisatie voorstonden om hun rijk zo goed mogelijk bestuurbaar te houden. Streefde het Spaanse gezag naar rooms-katholicisme voor allen en verbood het andere geloofsrichtingen ten strengste, de verschillende groepen van Nederlandse protestanten hadden zich niet laten dwingen tot terugkeer in de schoot van de moederkerk. Een bloedige strijd werd het, van 'vrijheid' tegen 'slavernij' en 'tirannie' - sleutelbegrippen die al in de tijd van de opstand zowel een politieke als religieuze lading meekregen en die ook nadien bleven opduiken in de pamfletliteratuur.

Uit het politieke en religieuze verzet tegen Spanje is de Republiek der Verenigde Nederlanden geboren, een federatie van zeven noordelijke gewesten die tegenover de gezamenlijke vijand, maar ook ten opzichte van elkaar, hun vrijheden en verworven rechten koesterden. In dat losse verbond had het gewest Holland het politieke overwicht, omdat het veruit het rijkst en

welvarendst was en het grootste aandeel in de defensiekosten voor zijn rekening nam; het voerde het liefst een neutralistische politiek van vrede en tolerantie om de handel te bevorderen. Een koning ontbrak, maar de functie van stadhouder, dat wil zeggen: de wettige plaatsvervanger van de vorst, was blijven bestaan. De stadhouders behoorden allemaal tot het geslacht Oranje-Nassau, een naam met een welhaast magische klank, omdat Willem I van Oranje (de held van het *Wilhelmus*), stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht, als de eerste grote verzetsheld en voorvechter van politieke en godsdienstvrijheid gold.

Oranjestadhouders, met name die van Holland, vormden in de Republiek een machtsfactor van de eerste orde: een stadhouder had rechtshalve inspraak in de samenstelling van stadsbesturen, hij had het recht gratie te verlenen en hij was opperbevelhebber van het leger - zijn belang lag derhalve niet bij een vredespolitiek. Zo werd het Twaalfjarige Bestand met de Spanjaarden (1609-1621) tegen de zin van Maurits van Nassau, de toenmalige stadhouder, gesloten. Hij kon daarbij trouwens rekenen op de sympathie van de gereformeerden, die hoopten dat hij de zuidelijke, rooms-katholieke Nederlandse gewesten zou bevrijden. Dat waren veelal militante calvinisten, die de strijd tegen Spanje als een strijd voor de 'ware', gereformeerde godsdienst beschouwden, tegen het 'valse' rooms-katholicisme. Het was een strijd waarin God de zijde van het volk van Nederland gekozen had, het tweede Israël, met de stadhouder als Zijn instrument, zoals Hij ook Mozes en andere helden uit het Oude Testament tot Zijn werktuig uitverkoren had. Ook na de Opstand bleven gereformeerden de stadhouders dit hoge gezag toekennen en als kampioenen van de 'ware religie' eren.

Maar Maurits, noch de andere stadhouders na hem, hadden het in de politiek voor het zeggen. De soevereiniteit lag namelijk bij de hoogste gewestelijke bestuursorganen, de Provinciale Staten. De stadhouder was niet meer dan hun dienaar. Dat lijkt een heldere gezagsverhouding, maar dat was het niet doordat de

stadhouder nu eenmaal invloed had op de benoeming van de statenleden. Zij waren immers afkomstig uit de stadsregeringen, waarvan hij de samenstelling mee had bepaald. Deze complicatie was een voortdurende bron van spanningen. Het kwam tot uitbarstingen zodra een van beide partijen (ofwel de Staten, in de persoon van hun voorzitter, de raadpensionaris, ofwel de stadhouder) te weinig speelruimte liet aan het politieke streven van de ander. Tot twee keer toe verkeerde de Republiek op de rand van een burgeroorlog: staatsgezinde regenten stonden als vijanden tegenover prinsgezinde collega's, volksoproeren in de steden, soldaten en schutters die de orde moesten herstellen, ingrepen in de stadsregeringen door de stadhouder, en, beide keren, de gewelddadige dood van een raadpensionaris: Johan van Oldenbarnevelt in 1619 en Johan de Witt in 1672.

De eerste crisis begon al voordat het Twaalfjarige Bestand een feit was. Aan de Leidse universiteit raakten in 1604 twee hoogleraren in de theologie, Franciscus Gomarus en Jacobus Arminius, in conflict over het godsdienstige leerstuk van de uitverkiezing. Gomarus huldigde de strenge of 'precieze' opvatting, waarin God alles tevoren beschikt heeft en waarin onveranderlijk vaststaat wie na de dood wel en wie niet zalig zal worden. Aan die verkiezing kan de mens niets doen. Arminius' opvatting was iets minder streng ('rekkelijk'). Hij gaf ruimte aan de vrije wil: de mens kan Gods genade aanvaarden of weigeren. Dit conflict kwam in de publiciteit en groeide uit tot een grootscheepse godsdiensttwist. Vermenging met de politiek volgde toen de aanhangers van Arminius (hijzelf was inmiddels overleden) zich in een 'remonstrantie' (verzoekschrift) tot de Staten van Holland richtten. De gomaristen of contraremonstranten reageerden met een contraremonstrantie. De standpunten werden steeds onverzoenlijker en het dieptepunt werd bereikt toen Maurits openlijk de contraremonstrantse zijde koos in het conflict, terwijl Oldenbarnevelt met de remonstranten sympathiseerde. Op de nationale kerkvergadering, de Synode van Dor-

drecht (1618-1619), dolven de remonstranten het onderspit: zij werden uit de kerk gezet. Nog geen maand later verloor Oldenbarnevelt zijn hoofd op het schavot.

Na de dood van Maurits (1625) sluimerde de tegenstelling tussen enerzijds de Staten, de raadpensionaris en liberale regenten, en anderzijds de stadhouder, brede lagen van de burgerij en de orthodoxe calvinisten. Maar stadhouder Willem II kwam in 1650 in botsing met een aantal Hollandse regenten en de stad Amsterdam. Het machtige gewest Holland wilde het leger inkrimpen, waarop de stadhouder ingreep door zes vooraanstaande regenten, onder wie de vader van Johan de Witt, gevangen te laten zetten in slot Loevestein. Ook deed hij een militaire aanval op Amsterdam, waar eveneens Oranjetegestanders de dienst uitmaakten. Deze verrassingsaanval mislukte weliswaar, maar de regenten die de kern van het verzet vormden, trokken zich uit hun functies terug. De strijd om de macht leek beslist in het voordeel van de stadhouder. Nog hetzelfde jaar stierf hij echter onverwacht aan de pokken. De staatsgezinden, sinds de internering op Loevestein ook wel 'Loevesteinse factie' genoemd, waren opgelucht: voorlopig viel er geen Oranjestadhouder te vrezen, want Willem III, acht dagen na de dood van zijn vader geboren, lag nog veilig in de wieg. Zo begon in 1650 voor Holland en een aantal andere gewesten het eerste stadhouderloze tijdperk.

In 1653 nam Johan de Witt als raadpensionaris de leiding van de Hollandse Republiek. De Witt was een vurig voorstander van 'ware vrijheid', een politiek waarbij de gewestelijke statencolleges, met Holland aan het hoofd, het in de Republiek voor het zeggen hadden. Voor een stadhouder was hierin geen plaats. De traditionele Oranjeaanhang dacht hier uiteraard anders over en de positie van het stadhouderschap werd een politiek discussiepunt van de eerste orde, temeer naarmate Willem volwassen begon te worden.

Het was niet de enige kwestie die de Republiek verdeelde.

Een ander punt van discussie vormde de versterking van de verdedigingswerken, nodig om de agressie van Frankrijk te kunnen weerstaan. De veroveringen van Lodewijk XIV in de Zuidelijke Nederlanden waren een verschrikkelijk voorspel van wat de Republiek te wachten stond als de defensie niet spoedig op sterkte zou zijn. De Witt beseftte dit terdege en probeerde de benodigde gelden te verzamelen. Een hevig politiek getouwtrek begon, eerst binnen de Staten van Holland, waar Amsterdam pas na langdurig vertragen tot medewerking bereid was; vervolgens lag Zeeland dwars. Uiteindelijk kon de vloot nog wel tijdig in paraatheid gebracht worden, maar voor het landleger, waarvan de organisatie sterk gedecentraliseerd was geraakt, lukte dit niet meer. Ondertussen was de roep om Willem III steeds luider geworden. Zijn groeiende aanhang verwachtte dat de jonge prins van Oranje, net als zijn illustere voorvaderen, redding zou kunnen brengen. Begin 1672 werd hij tot opperbevelhebber van het leger benoemd. Enkele maanden later werd de Republiek aangevallen door Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen en leek het einde nabij. Voor De Witt kwam dat inderdaad spoedig: op 4 augustus nam hij zijn ontslag en op 20 augustus werd hij samen met zijn broer Cornelis in Den Haag nabij de Gevangenpoort gelyncht door een opgehitste volksmenigte.

Pamfletschrijvers hebben zich vol overgave gemengd in deze crisissen. Niet alleen om er de laatste stand van zaken over mee te delen, maar vooral om de publieke opinie te bespelen. En ook in rustiger tijden getuigen hun teksten bijna stelselmatig van politiek en/of religieus engagement. 'Wonderlijk nieuws om na te vertellen', dat bieden ze voor moderne lezers nog steeds.

Verantwoording

Deze bloemlezing bevat overwegend pamfletteksten uit de collectie die in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag bewaard wordt (zie onder Bronnen en literatuur). Uit deze verzameling selecteerden wij de nummers: 1038, 1139, 3080, 4045, 5616, 5619, 7915, 10433, 10942, 11126, 11622, 11797, 14236 en 15136. De pamfletten uit 1630 zijn afkomstig van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam; het gaat om de exemplaren. Vondel F 42, Vondel F 63, 265 B 16, en Port. Vondel F 50. Alle teksten zijn in de moderne spelling overgebracht en van de huidige interpunctie voorzien. Waar nodig hebben we vertaald en ingekort omwille van de leesbaarheid. De oorspronkelijke titels hebben we door hedendaagse vervangen. Gedichten zijn voorzien van regelnummering; fragmenten uit langer dichtwerk hebben een eigen, doorlopende regelnummering gekregen. Voor hun hulp en adviezen danken wij Leonard Both, Paul Dijstelberge, Clazina Dingemanse, Michel de Gruijter en Rien Wols.

Bronnen en literatuur

De omvangrijkste pamflettenverzameling van Nederland wordt chronologisch beschreven in: W.P.C. Knuttel, *Catalogus van de pamflettenverzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*. Herdruk, met handgeschreven verbeteringen, aanvullingen en varianten. Met een inleidend essay en een handleiding voor de gebruiker van H. van der Hoeven. Tien banden. HES Publishers, Utrecht, 1978 (Fotomechanische herdruk, naar de uitgave's-Gravenhage 1890-1920).

De belangrijkste studie over Nederlandse pamfletten als (boek)historisch verschijnsel is nog steeds C.E. Harline, *Pam-*

phlets, Printing, and Political Culture in the Early Dutch Republic, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, Boston, 1987. Harline onderzocht vijfhonderd van de door Knuttel beschreven pamfletten uit de periode 1565-1648 op gegevens over auteur, drukker, formaat en omvang, geografische herkomst, beoogde publieksgroep(en), onderwerpen en dergelijke. Het literaire potentieel van zeventiende-eeuwse pamfletteksten is een nog onontgonnen onderzoeksterrein; zie P. Dijstelberge, 'Gemengde berichten. Nieuws als literatuur in de zeventiende eeuw,' in: *Literatuur* 17 (2000), afl. 5, p. 282-288. W. Vermeer schreef over de sonnettenreeks van Vlack uit 1600: 'Een veldtocht in sonnetten,' in: *Literatuur* 4 (1987), afl. 3, p. 139-146. Een nadere analyse van de snelheid waarmee pamfletten werden verspreid, biedt: M. van Otegem, 'Tijd, snelheid, afstand: de mechanica van het pamflet,' in: *De zeventiende eeuw* 17 (2001), p. 50-61.

Over vergelijkbaar populair drukwerk, de distributie en verspreiding ervan: J. Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw. De almanak als lectuur en handelswaar*, De Walburgpers, Zutphen, 1999; P.J. Verkruijsse, 'Oktober 1678: Amsterdamse boekverkopers vragen om maatregelen tegen venters van "allerhande vuyle en schandaleuse Boeckjens". De verspreiding van populaire literatuur,' in: M.A. Schenkeveld-Van der Dussen (hoofdredactie), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, Martinus Nijhoff, Groningen, 1993, p. 292-297. Zeventiende-eeuwse censuurmaatregelen tegen omstreden pamfletten en ander drukwerk zijn het onderwerp van: I. Weekhout, *Boekcensuur in de Noordelijke Nederlanden. De vrijheid van drukpers in de zeventiende eeuw*, Sdu, Den Haag, 1998 (Nederlandse cultuur in Europese context; monografieën en studies, 11). In M. Keblusek, *Boeken in de hofstad. Haagse boekcultuur in de Gouden Eeuw*, Historische Vereniging Holland/Verloren, Hilversum, 1997 (Hollandse Studiën 33) is informatie te vinden over Haagse drukkers van pamfletten en de verkoopprijzen rond 1650.

Toelichting

Dode Anna spreekt (1598) 7

In 1597 werd in Brussel een zesendertigjarige protestantse vrouw, Anna Uitenhove, levend begraven. Zij werd het slachtoffer van de kettervervolging door de rooms-katholieke inquisitie. In 1598 schreef Jacobus Viverius (1571-1640) hierover een pamflet met politieke strekking. De levenloze Anna komt zelf aan het woord om de Republiek te waarschuwen voor vredesinitiatieven van Spaanse zijde. In 1596 hadden de Republiek, Frankrijk en Engeland zich in een Drievoudig Verbond verenigd tegen de Spaanse vijand. Toen in 1598 de Franse koning rooms-katholiek werd, vreesde men dat Frankrijk weer naar Spanje zou neigen. Vanuit de Zuidelijke Nederlanden deed aartshertog Albertus, na hun huwelijk in 1599 bijgestaan door Isabella, dochter van de Spaanse koning Filips II, pogingen de Republiek van de goede bedoelingen van Spanje te overtuigen en vrede te sluiten. Het pamflet over Uitenhoves dood moest de noorderlingen hiervoor waarschuwen.

De vorm van Viverius' gedicht is bijzonder: Anna prevelt met geplette borst haar laatste woorden. Viverius liet de martelares dus zelf aan het woord (een beproefde retorische truc) om zijn boodschap met expressie en overredingskracht aan het publiek bekend te maken. De martelares richtte zich over het hoofd van de lezer tot de regering van de Republiek, de Staten-Generaal. De leden daarvan, die onder grote buiten- en binnenlandse druk stonden, werden opgeroepen standvastig te zijn en de 'Spaanse wolven' geen duimbreed toe te geven.

Klinkende overwinning van Oranje (1600) 11

In de zomer van 1600 trok een kilometerslange legerstoet door het Vlaamse platteland, op weg naar een veldslag die de leider van de expeditie, Maurits van Nassau, het liefst niet had willen, maar toch moest voeren en die hij op het nippertje zou winnen. De Slag bij Nieuwpoort werd het beroemdste wapenfeit uit de Tachtigjarige Oorlog, mede dankzij de nog in hetzelfde jaar verschijnende pamfletten. De meerderheid bestaat uit reportages in proza, in de titels veelal als 'waarachtig verhaal' aangeprezen. Maar gedichten zijn er ook en daarbij kan net zo goed sprake zijn van een 'verhaal'. Zo'n staaltje van reportagepoëzie is bijvoorbeeld een reeks van vijftwintig sonnetten over de krijgsverrichtingen rond de 'Vlaamse tocht' tot en met de Slag bij Nieuwpoort. De reeks biedt een combinatie van enerzijds

chronologische verslaggeving, heet van de naald en op basis van concrete feiten gepresenteerd, en anderzijds propaganda voor de prins, die wordt voorgesteld als de door God aangewezen, voortvarende en geestdriftige legerleider. Het bijzondere is de sonnetvorm, een zeldzaamheid voor pamfletten uit deze tijd en getuigend van literaire pretentie. Maar er moest in vliegende haast gedicht worden en daar draagt het resultaat alle sporen van.

De dichter verschuilt zich achter de initialen N.S.V., die staan voor 'niemand zonder vlek' (niemand is onberispelijk). Dit was de spreuk waarmee de Goudse rederijker Michiel Vlack zijn werk ondertekende. De kern van zijn 'verhaal' over Nieuwpoort begint bij sonnet xvi, waarin Maurits de Spaanse vijand over het nabijgelegen strand benadert, en eindigt in xx met het tellen der gevangenen en gesneuvelden.

Berisping Roomse wiegelkont (1620) 15

Onder de velen die zich aan het begin van de zeventiende eeuw in de discussie tussen contraremonstranten en remonstranten mengden, was de Leidse hoogleraar ethiek Petrus Bertius (1565-1629). Hij schreef tijdens Arminius' leven pamfletten om diens gelijk te bewijzen, en verzorgde in 1609 Arminius' lijkrede. In 1610 was Bertius een van de ondertekenaars van de remonstrantie en in datzelfde jaar publiceerde hij een traktaat over de 'afval der rechtvaardigheid', de mogelijkheid dat de mens Gods genade verlaat (dus niet verliest, maar zelf op het spel zet) door het opstapelen van zonden. Deze gedachte vond zelfs onder de remonstranten weinig bijval, omdat men dit standpunt te veel naar de rooms-katholieke visie op schuld en zonde vond neigen. Deze kritiek belette Bertius niet om in

1613 een Nederlandse vertaling uit te brengen van het oorspronkelijk in het Latijn geschreven traktaat. De Nederlandse titel *Afval der heiligen* komt terug in een anoniem pamflet uit 1620 dat aan het 'gewaggel' van Bertius gewijd is. De schrijver lijkt te voorzien dat Bertius de remonstranten zal verlaten om zich bij de rooms-katholieken aan te sluiten - wat pas in 1621 officieel gebeurde, maar geruchten daarover deden kennelijk al eerder de ronde.

Op de prent bij de tekst is een koopman te zien met twee potentiële kopers, Joost en Kees. Op de voorgrond dreigt Bertius de rooms-katholieke zegen te ontvangen en rechts staan scènes uit de rooms-katholieke eredienst afgebeeld. In de tekst wordt door middel van nummers verwezen naar onderdelen van de prent, zoals een aantal personificaties en de zeer speciale 'kaproen' (narrenkap) die Bertius opgezet krijgt - met ezelsoren en windhaan.

Neêrlands beste dichter gezocht (1630) 23

Eind maart 1630 betrad acteur Thomas de Keyser het podium van de Nederduitse Academie - de voorloper van de Amsterdamse stadsschouwburg. Hij declameerde er een gedicht, een oproep aan alle poëten van Nederland om op rijm antwoorden te geven op een aantal vragen. Het gedicht was gesigneerd met 'IJver', de kenspreuk van de Academie. Algemeen werd aangenomen dat zich hierachter Vondel verschool, even beroemd om zijn prachtige poëzie als berucht om zijn ongezouten kritiek op kerk en staat.

In de oproep aan alle poëten van Nederland werden omstreden kwesties aangesneden. De vragen refereerden aan de binnenlandse twisten tussen staatsgezinde remonstranten en oranjegezinde contraremonstranten, die de Republiek in 1630 al jaren bezighielden. Het Amsterdamse stadsbestuur weigerde in de jaren na de Dordtse Synode de maatregelen te nemen die de contraremonstrantsen tegen de remonstrantse verliezers hadden uitgevaardigd (zie Nawoord). In Amsterdam werden remonstrantse predikanten getolereerd. Ondanks verwoede te-

genstand van de contraremonstrantse dominees Jacobus Triglandus en Adriaan Smout, hield het stadsbestuur vast aan zijn gedoogbeleid. Smout werd in januari 1630 zelfs uit de stad geweerd, nadat hij van de kansel aangezet had tot het vervolgen van de remonstranten. Smouts collega Triglandus mocht in Amsterdam blijven, maar hij werd gemaand het opruiende preken te staken.

Na de verbanning van Smout leken rustiger tijden aan te breken, maar het Academie-gedicht gooide nieuwe olie op het vuur. Tientallen dichters schreven antwoordgedichten: vooren tegenstanders van de remonstranten en contraremonstranten, maar ook leden van concurrerende rederijkerskamers van de Academie, zoals het 'Het Wit Lavendel'. Sommige inzendingen ontaardden in scheldkannonades, andere in bedroefde verzuchtingen, en weer andere waren bedoeld als pastiches.

Op 12 april 1630 verbood het stadsbestuur verdere verspreiding van het Academie-gedicht. Ook mocht er niet meer met antwoorden op de Academie-vragen gereageerd worden. De hele affaire zou smeulende haatgevoelens voeden, en dat stond haaks op het streven van het stadsbestuur de vrede in Amsterdam te bewaren. De 'Academieheren' (vooraanstaande leden van de Nederduitse Academie), die als juryleden een gegraveerd drinkglas uit zouden reiken aan de beste poëet van Nederland, kwamen nooit in actie. Maar Pieter Corneliszoon Hooft, als dichter even beroemd als Vondel, riep onofficieel de enige vrouwelijke inzender, Tesselschade Roemers Visscher, tot winnaar uit. Die status heeft Tesselschade voor zichzelf nooit opgeëist. Toen haar inzending uiteindelijk als pamflet gepubliceerd werd, werd deze zelfs abusievelijk aan Hooft toegeschreven.

d'Amsterdamse Academie

Apollo, de god van de kunsten, roept alle Nederlandse dichters op hun mening te geven over een aantal vragen. Wie het kortst

en bondigst weet te antwoorden, krijgt een gegraveerd drinkglas als beloning.

Amsterdamse Kakademie

Een anonieme pastiche van het openingsgedicht van de Academie. Dat hele gedicht wordt nu in het licht van dronkenschap geplaatst. Niet Apollo, maar de god van de drank, Bacchus, zal de winnaar eren. De aloude associatie van dichters met lallende zuipschuiten speelt hier mee. Vondels voor- en achternaam worden aan het slot van deze pastiche in een anagram omgevormd tot 'Sotje vol van zonden'.

Antwoord op het vraagdicht

Tesselschade reageerde op Vondels opruiende gedicht met een roep om vrede en verdraagzaamheid. Zwijgende, deugdzame gelovigen zullen door God beloond worden. In 1566 wisten gelovigen van verschillende gezindten (rooms-katholieken en protestanten) elkaar in een gezamenlijke strijd tegen de Spanjaarden te vinden in het aanbieden van het Smeekschrift aan landvoogdes Margareta van Parma. Kort daarna verenigden ze zich zelfs in de Republiek. Moet die jonge, tere staat nu door burgerwisten ten onder gaan? Een oproerkraaier als Smout kan in Tesselschades ogen weinig genade vinden. Haar gedicht werd in 1630 wel gepubliceerd, maar niet onder haar eigen naam. Ze zond het gedicht, de bescheidenheid zelve, ter correctie aan P.C. Hooft. Die keek ernaar, en daarna kwam het op de een of andere manier ter perse onder de vermelding 'Hoofts antwoord op het vraagdicht van de Amsterdamse Academie'.

Antwoord aan de Amsterdamse Academische vragers

Deze inzender distantieert zich met kracht van de suggestieve vragen van de Academie. Hij betoogt dat in werkelijk goed bestuurde steden opruiende gedichten als het hunne niet worden getolereerd, mensen als Smout niet worden verbannen, burgers niet worden gedwongen zich aan een eed te houden die in strijd is met hun rechten, en predikanten niet buiten hun boekje gaan als ze de ongeldigheid van zo'n eed aantonen. Niet voor niets vraagt deze inzender als beloning een drinkbeker waarop ook Maurits, de held van de contraremonstranten, een prominente plaats inneemt.

Gewiekste drukker overtroeft Jacob Cats (1636) 27

De benoeming van jurist en dichter Jacob Cats (1577-1660) tot raadpensionaris van Holland op 4 juni 1636 was een nieuwtje uit politiek Den Haag waar voor drukkers van pamfletten blijkbaar wat aan te verdienen viel. De Haagse drukker en boekverkoper Isaac Burchoorn vervaardigde maar liefst drie pamfletten met eigen politieke gelegenheidsgedichten over deze gebeurtenis en bij een Haagse concurrent van Burchoorn verscheen een spottende variant op een van zijn teksten.

Burchoorn zelf publiceerde echter nog een ander pamflet met Cats in het brandpunt. De kern bestaat uit twee gedichten: een van Maria de Wit, een dertienjarige bewonderaarster van Cats, en het antwoord hierop van de nieuwe raadpensionaris zelf. Deze gedichten waren zonder medeweten van Cats gedrukt; de drukker had, naar eigen zeggen, de handschriften van een anonieme jongedame gekregen. Na het uitkomen van dit pamflet moest hij zich bij Cats thuis vervoegen om daar scherp ondervraagd te worden. Cats toonde zich geërgerd over de brutaliteit van drukkers in het algemeen en die van Burchoorn in het bijzonder. Hij wilde beslag laten leggen op de oplage, maar alles was al verspreid. Van dit onderhoud met de raadpensionaris doet de drukker smakelijk verslag in zijn voorwoordje aan de lezer. Dat de eerste druk van het pamflet al binnen een week uitverkocht was en dat hij het herdrukt had, laat hij evenmin na te vermelden. Ook dat kon de verkoop stimuleren.

Vette varkens laten testament na (1647?) 31

In deze carnavaleske spottekst presenteren vetgemeste varkens zich als grootgrondbezitters die uitvaardigen wat er met hun stoffelijke resten dient te gebeuren nadat ze geslacht zijn. Het komische karakter wordt versterkt door het contrast tussen vorm en inhoud. Het gaat om een testament en de tekst biedt dan ook een nauwgezette imitatie van het ambtelijke jargon dat voor testamenten, ordonnanties en dergelijke vereist was, en dat we nu nog steeds wel kennen van notariële akten. Opvallend zijn bijvoorbeeld de lange volzinnen, het ontbreken van alinea's, en allerlei standaardformuleringen, zoals 'recommanderen en belasten', 'gesproken en geordonneerd' en 'ter ordonnantie van dezelve'.

Wanneer, waar en waarom dit pamflet precies gedrukt is, is raadselachtig. Het jaar van uitgave wordt op 1647 geschat, maar staat in het pamflet zelf niet aangegeven. Dat het gedrukt werd 'in Westfalen', is vanwege de inhoud weliswaar toepasselijk, maar zegt weinig over de herkomst. Het Duitse Westfalen grensde direct aan Oost-Nederland en stond onder meer bekend om zijn varkensvlees (worsten en hammen). Maar gesteld dat 1647 inderdaad het jaar van uitgave zou zijn, dan is Westfalen misschien een verwijzing naar de toenmalige actualiteit. Vanaf de herfst van 1645 waren de Westfaalse steden Münster en Osnabrück het toneel van grootscheepse diplomatieke bedrijvigheid ten behoeve van politieke onderhandelingen, die in

1648 tot een dubbele vredessluiting zou leiden: de Vrede van Westfalen, die het einde betekende van de Dertigjarige Oorlog in Duitsland, en de Vrede van Münster, waarmee de Tachtigjarige Oorlog tussen de Republiek en Spanje werd beëindigd. Het pamflet plaatst de vredesvoorbereidingen in het licht van een naderend schransfestijn: in het slachthuis bijeengekomen heren-varkens bepalen officieel wat er straks met hun overblijfselen dient te gebeuren.

Gelovigen opgevist (1657) 35

De bijbelse vergelijking van Gods koninkrijk met een vissersnet (Mattheus 13:47) inspireerde de Amsterdamse dichter Jan Zoet (circa 1615-1674) rond 1657 tot het schrijven van het pamflet *'t Grote visnet*. De 'goede' en 'ondeugdelijke' vissen waarover de bijbel spreekt, krijgen bij hem alle een naam, en schijnbaar behoren maar weinigen tot de eerste categorie: de rooms-katholieken zijn roofzuchtige snoeken, de mennonieten (aanhangers van Menno Simons, doopsgezinden) zijn slijmerige, schuwe zeelten, die zich niet gemakkelijk laten vangen en eruitzien als één grote kronkelende massa als ze zich vertonen. De aanhan-

gers van Calvijn vergelijkt Zoet met stekelige en dominante baarzen. Zij domineerden in de Republiek en hun strenge leer van de predestinatie, die inhield dat God voor ieders geboorte al bepaalde of er na de dood hel of hemel wacht, werd volgens Zoet alom gevreesd. Zelf verliet hij na veel geruzie en gekrakeel diverse geloofsgenootschappen, om zich uiteindelijk als vrijdenker te manifesteren. Een geestverwant, Jacob Claasz. (hier voorgesteld als puitaal), is de enige die in 't *Grote visnet* genade vindt.

De tekst is te zingen op de melodie van het indertijd bekende lied 'O kerstnacht schoner dan de dagen' uit Vondels tragedie *Gijsbrecht* (1637). Zoet zal voor deze vorm gekozen hebben in de hoop dat zijn liedtekst nog vaak door deze of gene ten gehore gebracht zou worden, alleen of in gezelschap. De keuze voor een melodie van de rooms-katholieke Vondel was mogelijk een provocatie. Om de tekst nog aantrekkelijker te maken voor een groot publiek voegde Zoet in proza verklaringen toe met smakelijke details.

Schurken in landspolitiek (1672) 42

Een lasterpamflet uit het Rampjaar 1672 tegen de twee spraakmakendste raadpensionarissen van de zeventiende eeuw: Johan van Oldenbarnevelt en Johan de Witt. Beide politici ('vogels van enerlei veren', aldus het pamflet) worden zwartgemaakt volgens de beproefde retorische techniek van het blameren van een persoon of zaak. De standaardargumentatie bestond uit het openbaren van een lage of anderszins als oneervol beschouwde afstamming, gevolgd door hieraan gekoppelde foute gedragingen en morele gebreken. Verzinsels en feitelijkheden lopen naadloos in elkaar over. Dat recept is ook in dit pamflet gevolgd. Wat de stijl betreft overweegt het gebruik van ironie en retorische vragen, en ook de in de retorica zogenoemde 'praeteritio' (aankondigen iets terzijde te zullen laten, maar het intussen toch vermelden) is te herkennen. Met de parallele levens van de raadpensionarissen, die doorspekt worden met moraliserende opmerkingen over het gedrag van de betrokkenen (wangedrag in dit geval), heeft de anonieme auteur het model van de *Vitae parallelae* (Vergelijkende biografieën) van de Griekse historicus Plutarchus (circa 46-120 na Chr.) nagevolgd. Van dit werk met ruim twintig paren van levensbeschrijvingen (telkens een Griekse en een Romeinse militair of staatsman) bestond een Nederlandse vertaling uit 1603, die in 1644 herdrukt was.

Het pamflet gaat grotendeels terug op een ouder pamflet tegen Oldenbarnevelt, getiteld *Gulden legende van St.-Jan.* Dat

was in 1618 voor het eerst uitgebracht en in datzelfde jaar verboden door de Staten van Holland. De titel zinspeelde op de vermaarde *Legenda aurea*, een legenden verzameling uit de dertiende eeuw, waarin de officiële leer van de rooms-katholieke kerk door middel van spannende verhalen over apostelen, martelaren, maagden en bisschoppen overgebracht werd op een breed publiek. Tijdens de reformatie stond deze populaire bundel symbool voor de in protestantse ogen zo verwerpelijke heiligenverering. Johan van Oldenbarnevelt kreeg van zijn calvinistische vijanden (uit deze hoek was het pamflet afkomstig) de spotnaam St.-Jan, aangezien hij in hun ogen te tolerant optrad jegens katholieken en bovendien behoorde tot de door hen gehate remonstranten, die zij als cryptokatholieken beschouwden.

Frans gevaar (1673) 58

De dichter Joannes Antonides van der Goes (1647-1684) roept in niet mis te verstane bewoordingen op een eind te maken aan de veronderstelde verfransing van de Republiek. In 1673 verschijnt zijn pamflet, en de crisis van het voorafgaande Rampjaar is nog lang niet voorbij. Zo houden de Franse troepen van Lodewijk XIV grote delen van het land bepaald niet zachtzinnig bezet, zonder noemenswaardige tegenstand te ondervinden. Van der Goes ziet de heersende ellende als een gevolg van de degeneratie van het vaderland. De Franse taal en zeden hebben de Republiek al veel langer in hun greep, Nederlanders zijn vervreemd van hun Bataafse voorouders en daarmee 'verraders' van zichzelf geworden. Om de vijand daadwerkelijk te kunnen verjagen, zullen zij dus eerst een eind moeten maken aan de verfransing van hun eigen cultuur.

Van der Goes' cultuurkritiek appelleert aan destijds stereotiepe denkbeelden van Nederlanders over zichzelf en over Fransen. Tegenover het zelfbeeld van de noordelijke, oorspronkelijk Bataafse Nederlander - eenvoudig, oprecht, goedaardig en degelijk - stonden zuidelijke volken als het Franse bekend als de decadente, perfide, wrede en frivole tegenpool.

Vrede dankzij Oranje (1674) 62

Frankrijk en Engeland sluiten in 1670 in Dover een geheim verdrag om gezamenlijk de Republiek te bedwingen. Het jaar 1672 brengt voor de Noord-Nederlanders vervolgens niets dan ellende: oorlog met Engeland, Frankrijk, Keulen en Münster, een halve burgeroorlog en een sterk stagnerende handel. Dan neemt een nieuwe Oranje-stadhouder, Willem III, het nationale gezag over. Hij weet in 1674 in Londen vrede te sluiten met de Engelsen. Betere tijden zijn in het verschiet. Dat betoogt althans Amsterdamse dichteres Cornelia van der Veer (1639 - na 1702) in een pamflet uit hetzelfde jaar.

Van der Veer is een van de eerste vrouwelijke schrijvers die zich in openbaar drukwerk over politieke zaken durft uit te laten. Frank en vrij schrijft ze over de houding die de Republiek ten opzichte van de oorlog, de vrede en Willem III in dient te nemen. Zij keert zich tegen de staatsgezinden, die de Republiek niet door een van de Oranjes geleid willen zien. Zij hebben in 1672 een politieke nederlaag geleden, en daar dient de gehele

Republiek zich nu bij neer te leggen. Het gezag van Willem III moet men aanvaarden. Daarmee zou ook Engeland als bondgenoot erkend moeten worden, want de twee protestantse landen waren als door bloedbanden in een gezamenlijk geloof verbonden. Met het sluiten van een verdrag met de Engelse koning Karel II, in februari 1674 in Westminster bekrachtigd, had Willem III het vergieten van dat broederbloed weten te beëindigen. Samen zouden de Republiek en Engeland nu de Franse, roomskatholieke agressor Lodewijk XIV het hoofd moeten bieden.

Van der Veer plaatst deze politieke boodschap in een christelijke, gereformeerde context. Willem III is een door God begenadigd vorst, en de Republiek moet om die reden zijn gezag aanvaarden. Uitgebreid worden de voordelen van eendracht en godsvrucht verklaard. Duizend zuchten zullen God bewegen de Republiek weer in Zijn zegen te betrekken, en welvaart zal het gevolg zijn. Van der Veer schrijft in bijbelse parallellen en vergelijkingen, waarbij bepaalde sleutelwoorden (overigens weinig systematisch) worden gecursiveerd. Af en toe duikt ook mythologische beeldspraak op, maar de Nederlandse maagd die in haar betoog ten tonele wordt gevoerd, dient zich toch vooral te spiegelen aan christelijke voorbeelden.

Het gedicht krijgt haast epische trekken door het optreden van personificaties als de Waarheid en de Faam, die Van der Veers pleidooi op emotionele wijze ondersteunen. Het pathetische beeld van een wenende Rachel en de roep van jammerende weduwen en wezen moeten de oproep tot eendracht, godsvrucht en broederschap versterken.

Hollander in gesprek met vreemde huursoldaten (1678) 66

Voor een huursoldaat is het einde van de oorlog geen onverdeeld genoeg. Niet meer vechten betekent het einde van de

inkomsten, en een nieuwe werkgever valt lang niet altijd in de directe omgeving te vinden. In de Republiek deed deze situatie zich in de zeventiende eeuw meer dan eens voor. In 1648, nadat de vrede met Spanje gesloten was, kwamen grote groepen huurlingen uit met name Duitsland en Engeland zonder werk te zitten. Uit die tijd stamt dit 'soldatenpraatje' van de Deventer dichter Jan van der Veen (1578-1659). Het werd echter pas dertig jaar later uitgegeven, in 1678, toen de Republiek vrede sloot met Frankrijk. De tekst kon volgens de uitgever makkelijk worden aangepast aan de nieuwe situatie, en inderdaad zal er niet veel veranderd zijn: ellende bij de afgedankte soldaten, opluchting bij de burger (die zich natuurlijk ook vermaakte met het koeterwaals van de buitenlanders).

Drie huursoldaten (een Duitser, een Waal en een Engelsman) doen bij een Hollander (als vertegenwoordiger van de Republiek) hun beklag over de zojuist gesloten vrede. Bijzonder is dat het om een berijmde dialoog gaat, die bovendien een weergave probeert te zijn van de talen en dialecten die de gesprekspartners spreken.

Komeet gezien! (1681) 73

Uiteraard was er in de zeventiende eeuw ook eens in de zoveel jaar een komeet aan de hemel te zien. Men was vaak niet primair geïnteresseerd in de fysische aard van zo'n staartster, maar in de bedoeling die men erachter vermoedde. Een komeet werd indertijd vooral beschouwd als waarschuwend teken van God. Hoewel in de loop van de zeventiende eeuw de nieuwsgierigheid naar de herkomst en samenstelling van de staartster wel groeide, schreef Jacobus Dretgraft, over wie wij verder niets weten, nog in 1681 een pamflet dat de traditionele lijn van verklaren en vermanen volgt. De komeet, aldus Dretgraft, staat daar omdat de zonde in de Republiek weer eens welig tiert. Vanaf 1678 heerste er eindelijk weer vrede. Samen met Engeland had men een einde gemaakt aan Franse aanvallen, en het huwelijk tussen Willem III en de Engelse Mary Stuart leek blijvende rust en voorspoed te garanderen. Maar zodra de oorlogsellende voorbij was, verviel de Republiek weer in haar oude zonden. Dretgraft heeft het over gezuip, veelwijverij en vele andere ondeugden. Hij waarschuwt zijn landgenoten dat hun goddeloosheid niet getolereerd zal worden. Gods waarschuwend vinger, de komeet, is al aan de hemel te zien...

Dretgrafts verstechniek is niet erg gepolijst en zijn woordkeus is soms weinig verrassend, maar het ging hem dan ook meer om het overdragen van zijn boodschap dan om de kunst. Lees- en kijkgenot biedt het pamflet vooral door zijn afwisselend karakter. Er valt een afbeelding van de komeet te bekijken, er kan een lied worden gezongen op een bekende en toepasselijke melodie en er is ook een gedicht. Dit alles is op een groot vel (plano-formaat) afgedrukt, en dus in één oogopslag te overzien.

Een lied

De melodie voor Dretgrafts lied gaat toepasselijk terug op psalm 130, ook wel 'De profundis' geheten ('Uit de diepten roep ik tot U, o Here!').

Amsterdam toneel van rellen (1696) 78

In november 1695 besloten de Staten van Holland, het regeringsorgaan waar Amsterdam als stad onder viel, tot het heffen van nieuwe belastingen. Een sinds 1689 voortdurende oorlog met Frankrijk bracht hoge kosten met zich mee, en men dacht die te kunnen dekken door belasting te gaan heffen op het begraven van de doden. Op 10 november besloten de bestuurders van Amsterdam de nieuwe belastingwet op te stellen, en die tegelijkertijd te gebruiken om het vrije beroep van 'aanspreker' (zeg maar: begrafenisondernemer) onder gemeentelijk gezag te plaatsen. Vanaf december 1695 zou de nieuwe wet van kracht moeten zijn, maar een oproer, waarvan in dit pamflet verslag wordt gedaan, gooide roet in het eten.

Het stadsbestuur riep veel weerstand op met het aan banden leggen van de aansprekers. Het oproer dat uitbrak is in de volksmond het 'aansprekersoproer' gaan heten. Het arme deel van de Amsterdammers vreesde geen fatsoenlijke begrafenis meer te kunnen betalen als daar gemeentelijke belasting op geheven werd. Zij moesten in zee met mensen die de gemeentebestuurders kennelijk een goed betaald ambt gunden.

Na de eerste plunderingen waarin het oproer resulteerde, hoopte het stadsbestuur de gemoederen te bedaren door nog diezelfde avond per plakkaat een nieuwe maatregel af te kondigen. De invoering van de wet werd zes weken opgeschort. Maar de volgende dag plunderde de menigte, aangevuld met matrozen die van de ongeregelheden gehoord hadden, de huizen van burgemeesters en rijke kooplieden opnieuw. Het gemeentebe-

stuur zette soldaten in om de orde te herstellen, en vroeg een aantal rijke burgers daarbij te helpen. Verscheidene opstandelingen lieten het leven: sommigen werden in de strijd gedood, anderen werden via snelrecht veroordeeld en opgehangen.

Er waren natuurlijk ooggetuigen. Een van hen schreef zijn waarnemingen op en liet ze in pamfletvorm verspreiden. Het anonieme ooggetuigenverslag heeft de vorm van twee brieven. Die waren gericht aan een vriend van de schrijver, die mogelijk in Rotterdam woonde. Dat is in ieder geval de plaats waar het pamflet gedrukt werd. De brieven bevatten verslagen van de gebeurtenissen, aangevuld met spannende en persoonlijke elementen. De schrijver heeft oog voor detail, en gaandeweg worden ook zijn vooroordelen en preoccupaties zichtbaar. Vandaar ook de racistisch getinte opmerking waarmee de tweede brief eindigt.

Oranje gebrandmerkt (1704) 93

Een stadhoudelijke regering staat volgens dit felle pamflet gelijk aan vorstenheerschappij en die komt neer op tirannie en slavernij. Het stadhouderschap verdient een (figuurlijk) 'brandmerk', dat wil zeggen: onuitwisbaar teken van misdadigheid. Logische bewijsvoering is hierbij niet aan de orde, emotioneel overtuigen des te meer: suggestieve retorische vragen, uitroepen van verontwaardiging en hyperbolen (overdrijvingen) zijn de stijlmiddelen waarmee deze pamfletschrijver zijn lezers als het ware bombardeert. Voorstanders van het stadhouderschap krijgen allerlei argumentatie in de mond gelegd, die onmiddellijk ontkracht wordt. Stadhouders uit het verleden (Maurits, Willem II, Willem III) worden afschrikwekkend voorgesteld. Bij dit alles grijpt de auteur veelal terug op destijds geijkte metaforen en symbolen, niet alleen die van vaderlandse vrijheid, zoals de Nederlandse leeuw en de verpersoonlijkte vrijheid met als attributen de vrijheidshoed en -staf, maar ook die van tirannie, slavernij en onderdrukking, zoals de wolf die lammeren doodbijt, het streng beteugelde paard en de onder zijn last zwoegende ezel. Toch is de auteur bepaald niet blind voor uitwassen van de regentenheerschappij en de spanningen die hiervan het gevolg zijn. Maar in zijn optiek komen die negatieve kanten juist naar boven onder het eenhoofdige gezag van een stadhouder, aangezien die de regenten die misbruik van hun positie maken in bescherming neemt en bovendien, heerszuchtig en egoïstisch als hij ook zelf is, het slechte voorbeeld geeft. De oproep aan het slot luidt dan ook dat het stadhouderschap voor altijd afgeschaft dient te worden.